ڕمان و ڕامان

ڕمان و ڕامان

نووسینی: نجم الدين فرج أحمد

چاپی دووەم ٢٠٢٣ز- ١٤٤٤ك

نوسینگەی تەفسیر

بۆچاپ و بڵاوکردنەوە

هەولێر- شەقامی 30 مەتری تەنیشت منارەی چۆلی

+964 750 818 08 66

www.al-tafseer.com

tafseeroffice@yahoo.com

/TafseerOffice

ئامادەکردنی پێڕست - نوسینگەی تەفسیر

کرێکار، نجم الدين فرج أحمد

ڕمان و ڕامان ، نجم الدين فرج أحمد (نووسەر)،

١٧٢ لاپەڕە،

١٧* ٢٤ سم

بابەت، ئاینیی، مێژوویی

ISBN: 978-9922-679-45-7

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان

هەرێمی کوردستان ژمارە سپاردنی (٩١٤)ی ساڵی ٢٠٢٢ پێدراوە.

"بیروبۆچونی ئەم کتێبە، مەرج نیە هەمان بیرو بۆچونی نوسینگەی تەفسیر بێ"

خەتی بەرگ: نەوزاد کۆیی

دیزاین :نوسینگەی تەفسیر

ڕمان و ڕامان

نووسینی:

نجم الدين فرج أحمد

بسم الله الرحمن الرحيم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِنَّ الحَمْدَ للهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ ونَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنا وَمِنْ سَيِّئاتِ أعْمَالِنا، مَنْ يَهْدِهِ اللهُ فَلا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلِ فَلا هادِيَ لَهُ. أَشْهَدُ أنْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللّٰه وَأَشهَدُ أنَّ مُحَمَّداً عَبدُهُ وَرَسُولُهُ.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا * يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا

أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ أَصْدَقَ الحَدِيثِ كِتابُ اللهِ، وَخَيرَ الهَدِي هَدْيُ مُحَمَّدٍ صَلَى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَمَ

وَشَرَّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ، وَكُلَّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ.

پێشکەشە

"بەو خوشك و برایانەی، دەیانەوێت سەرڕاستانە لە ململانێی ڕۆژئاوا

لە دژی ئیسلام تێبگەن و بەجورئەتەوە وەکو پێویست بەرەنگاریببنەوە".

کرێکار

بەندی یەکەم

ڕمـان و ڕامــان

بەشی یەکەم

ڕمــان

باسی یەکەم- کۆتایی خێزاو

وەك چۆن مێژووی هەموو نەتەوەیەك یان مێژووی هەر شارستانێتییەك دەکرێت بە چەند قۆناغێکەوە، مێژووی ئیسلامیش وایە، ئەویش دەکرێت بە چەند قۆناغێکی زەمەنییەوە، وەکو:

- زەمانی پێغەمبەر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و خەلیفەکانی (٠-٤١ کۆ /٦٢٢-٦٦١ز).
- قۆناغی سەردەمی ئەمەوییەکان (٤١-١٣٢کۆ/٦٦١-٧٥٠ز).
- قۆناغی سەردەمی عەبباسییەکان (١٣٣-٦٤٢کۆ/٧٥٠-١٢٥٨ز).
- قۆناغی دەوڵەتی عوسمانی (٦٤٣-١٣٤٦کۆ/١٣٦٠-١٩٢٤ز) و... تاد.

شارستانێتی ئیسلامی وەکو خێزاوی دەریا، زۆر جار هەڵکشان و داکشانی بەخۆیەوە دیوە، تا ئەو کاتەی بە یەکجاری دەسەڵاتی نەما و یەکێتیی ئوممەتەکەی لە ساڵی (١٩٢٤ز)دا -بەنەمانی دەوڵەتی عوسمانی- فەوتا. وا دیارە پێویستە کورتە باسێکی زۆر گوشراوی ئەو قۆناغانەی شارستانێتی ئیسلامی بکەین، چ وەکو زەمان، چ وەکو جێ و ڕێ، چونکە ماوەیەکی خەیاڵییانەی لە کات و شوێندا گرتە دەست.[١]

(١) الدكتور علي عبدالحليم: التراجع الحضاري/ دار الوفاء ـ القاهرة، ط١، ١٩٩٤، ص٢٥٠ـ٢٥٢.

١- شەپۆلی یەکەمی شارستانێتیی ئیسلامی

ئەمە ئەو شەپۆلەیە کە لەسەرەتای ساڵی یەکەمی کۆچییەوە تا دەگاتە ساڵی (٢٣٢کۆ) گرتەوە، واتە: زیاتر لە (٢٣٠) ساڵی خایاند، وەکو بەرفراوانیی خاکیش؛ دەکاتە هەموو نیوەدوورگەی عەرەبستان و وڵاتی فارسی ئەو سەردەمەو لەباکووریشەوە ئیمپراتۆرێتی ڕۆم. ئەم بەرفراوانبوونەی دەسەڵاتی ئیسلامی کارێکی هەر وا سادەو ئاسان نەبوو، باجێکی زۆری خواست، قوربانییەکی زۆری لە ئەهلی ئیسلام ویست، ئارامی و نەفەسدرێژییەکی زۆری لە پشتەوە بوو، ئەرکێکی قورس بوو کە خێرخوازانی سەدە چاکەکانی ئوممەتی موسوڵمان خستیانە سەر شانی خۆیان. بەو ڕەنجە دەگمەنە بوو کە لە ڕۆژهەڵاتەوە هەموو عێراق، فارس و ئەفغانستان کەوتە ژێر ڕکێفی ئیسلامەوە، لە خواریشیانەوە هەموو وڵاتی سند و فەرغانە و لە ڕۆژئاواشەوە گەیشتە کەناری زەریای ئەتڵەسی و پەڕییەوە بۆ ئەندەلووس. دەسەڵاتی حوکمی ئیسلامی توانیی لە پانتایی ئەم ڕووبەرە بەرفراوانەدا زمانی عەرەبی (زمانی قورئان) بکاتە زمانی زۆرینەی میللەتانی ئەم ناوچانە، چونکە هەموو بێ فشار و تین بە کۆمەڵ هاتنە ڕیزی ئوممەتی موسوڵمان و دینەکەی خوایان وەرگرت.

٢- شەپۆلی دووەمی شارستانێتیی ئیسلامی

ئەمیش ئەو شەپۆلەیە، کە زیاتر لەسەدەو چارەکێکی خایاند، لەماوەی نێوان ساڵانی (٢٨٨-٤٢١کۆ) وەکو بەرفراوانیی خاکیش؛ لەسەر دەستی (سوڵتان مەحموودی غەزنەوی) هەموو هیندستانی گرتەوە. بۆیە لەناوەڕاستی سەدەی پێنجەمی کۆچیدا دەسەڵاتی حوکمی ئیسلامی ناوچەکانی ئەفریقایشی گرتەوە و

له زەمانی دەوڵەتی مورابیتونی مەغریبدا گەیشتە (سەنیگالـ)ـی ئەمڕۆ.

ئەم شەپۆله شارستانێتییەی ئیسلام، توانی ئەم هەموو ناوچەو گەله جوداو لێکدوورانه وەکو (ئەندامی لەش) پێکەوه ببەستێتەوه؛ توانی هەست به (یەك ئوممەتی) لەناخی هەمووواندا بڕوێنێت و هەموو لایەکی لەسەر پەروەردەبکات! جگه لەوەی که زمانی عەرەبیشی -بەبێ فەرزکردن- لەگەڵ ئیسلامەکەدا بڵاودەکردەوە، ئەگەرچی نەشبووه زمانی هەموو خەڵکی، چونکه میللەتان لەژێر سایەی دەسەڵاته ئیسلامییەکەدا ئازادو سەربەخۆ مابوون، زمانی خۆیان پاراستبوو، بەڵام هەموو هەر ئەوەندە عەرەبی فێرببوون که پەرستنەکانی پێبکەن.

٣- شەپۆلی سێیەمی شارستانێتیی ئیسلامی

ئەمیان نزیکەی چوار سەدەی خایاند (٤٥١-٨٥٧کۆ/ ١٠٦٠-١٤٥٣ز) وەکو خاکیش هەموو پانتایی ناوەڕاست و ڕۆژئاوای ئەفریقای گرتەوە، لەملاوەش گەیشتبووه ڕۆژهەڵاتی ئاسیا و ئاسیای بچووك، دەوڵەتی عوسمانی له ساڵی (٨٥٧ك/١٤٥٣ز)دا، که شاری (قوستەنتینییە)ی خستە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، توانیی ئاسیای بچووك بکاتە وڵاتێکی ئیسلامی، توانیی ئەم شارە گرنگە له پایتەختی مەسیحێتییەوه بکات به پایتەختی ئیسلامی و ناوی بنێ (ئیسلامبول) واته (شاری ئیسلام)! هەر ئەم ناوەیه که دوایی گۆڕانیان -به ئەنقەست- بەسەرداهێناو کردیانه (ئیستانبوڵ)! لەکوردییشدا بووه به (ئەستەمبوڵ)!.

٤- شەپۆلی چوارەمی شارستانێتیی ئیسلامی

شەپۆلی ئەم قۆناغە هەمووی لەسەر دەستی عوسمانییەکان بوو، وەك زەمان ماوەی دوو سەد ساڵ زیاتری خایاند (٧١٦-٩٣٩کۆ)، وەك ناوچەیش گەیشتە

قوژبنەکانی باکووری ڕۆژئاوای ئاسیای بچووك، بەڵقان، وڵاتی مۆرە، کەنارەکانی دەریای ئەدریاتیکی، دەریای ڕەش، بۆسنەو هێرسکی ئەورووپا، تا لەساڵی (٩٣٩ك/١٥٣٢ز)دا گەیشتە شووراکەی دەوری ڤییەننای پایتەختی ئەمرۆی نەمسا!

کشانەوە

شەپۆڵەکانی شارستانێتیی ئیسلامی ئاوا بە کات و شوێندا بڵاودەبۆوە، تا وای لێهات دەوڵەتی عوسمانی بووە سەرداری دەریا و وشکانی و نوێنەری دەسەڵاتی دین و دونیای موسوڵمانان! لە سەردەمی سوڵتان سولەیمانی قانونیدا (٨٩٩-٩٧٤ك/١٤٩٤-١٥٦٦ز)، پانتاییەکەی زیادی کرد بۆ چوار سەد هەزار میلی دووجا![1]

ئەم دەوڵەتە بەهێز و پانوپۆڕە، لەو کشانە شارستانێتییەوە کەوتە وێکهاتنەوە و گرژبوون، بە هۆی چەندین هۆکاری هەڵکۆڵینی ناوەکی، وەك خۆرە، کلۆر بوو تا ڕما!

لەوانە: ئەو لاوازی و خراپەکارییەی کە دەرچەی ئاسایی تەفرەقە و ڕاجوێیی بوو، هەروەها پشێوی سیاسی و خیانەتی کاربەدەستان لە یەکتر و لە ئوممەت، لەگەڵ کەڕوو هەڵهێنانی بیر و وشکهەڵاتنی هزر و ژیر و دەستنەخستنی پێشکەوتنی زانست بەتایبەتی لە لایەنی سەربازییەوە، وەکو: دروستکردنی ئامێری سەربازی، کەرەستەی جەنگ، هونەری ڕێکخستنی سوپا و ئامادەسازیی، کە دەبوونە هۆی مانەوە و بەپێوەبوون، بە تایبەتی کە ئەورووپای دوژمن دەبینرا یارغەی پێ دەکرد و پێی پێش دەکەوتەوە، دەبینرا ئەورووپا ئەم پێشکەوتن و ڕێکخستنەی کردۆتە وزەی موسابەقە! دەبینرا کە ئەورووپا بە

(١) ئێرە باسی دەوڵەتی عوسمانییە، نەك هەموو دەسەڵاتی ئیسلامیی ئەو کاتە، چونکە دەوڵەتی عوسمانی هێمای خیلافەتی ئیسلامیی بوو کە لە چەرخەکانی ناوەڕاستەوە کەوتبووە دەستیان، ئەم دەوڵەتە زۆری لە گەلانی موسوڵمان لە خۆ گرتبوو، بە نەمانیشی؛ حوکمی ئیسلامی نەما و ئوممەتەکەش پەرتەوازە بوو. دەنا دوو دەوڵەتی بەهێزی ئیسلامیی تریش هەبوون، کە بریتی بوون لە "بیلادی فارس" (١٥٠٠ـ١٩٢٥ز) و "دەوڵەتی ئیسلامیی مەغۆلەکان" لە هیندستان (١٥٢٦ـ١٨٥٧ز).

هەموو توانایەوە شەو و ڕۆژ هەوڵی هەستانەوە و پێشخستنی خۆی دەدات، دیارە هەر بۆ ئەوەی نییە ڕاست بێتەوە و بەس، بەڵکو خۆی بۆ جەولەی ڕووبەڕووبوونەوە و بەرەنگاریی ئیسلام ئامادە دەکاتەوە! خۆی بۆ گورزی داهاتوو لە پەیکەری دەوڵەتەکەی ئیسلام ئامادە دەکات! هەر بۆیە هێندەی نەبرد دوای سوودوەرگرتن و بەکارهێنانی ئەم پێشکەوتنەی لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا، کەوتە شالاوی شەڕی نەبڕاوە و هەموو ئامێرە نوێکانی جەنگ و پلانە نوێکانی شەڕی بەکارهێنا، تا لە (١١٨٩کۆ/ ١٧٧٤ز)دا دەوڵەتی عوسمانیی زۆر خراپ تێکشکاند، ئینجا دەوڵەتانی ئەورووپا لە ناو خۆیاندا دژی دەوڵەتی عوسمانی کەوتنە تەقەبەس و ڕێککەوتنی ستراتیژیی سیاسی و سەربازی، هەموویان پێکەوە بە ناوی یەکێتیی مەسیحییەوە هێزێکی گەورەی هاوبەشیان پێکەوەنا تا سەرەتا هێزی دەریایی عوسمانی بفەوتێنن، بۆیە هێزە دەرياییەکانی پاپا، ئیسپانیا، بوندوقییەی ئیتاڵیا، ماڵتا و سافۆ یەکیان گرت و بە هەموویان لە شەڕە دەرياییەکانی لیبانتدا نوشوستییەکی تری گەورەیان بەسەر عوسمانییەکاندا هێنا.

دەتوانرێت بوترێت کە لە ساڵی (١٥٧١ز)ی زایینییەوە دەوڵەتی عوسمانی توانای هێرشی نەماو کەوتە بەرگری... بەڵام توانیی ئەم حاڵەتەشی بۆ زیاتر لە (١٣٠) ساڵی تر ڕاگرێت، لە بەرەی بەرامبەریدا هەموو دەوڵەتانی ئەورووپا یەك و پێشکەوتوو بوون، سوپای ڕێك و ئامێری پێشکەوتوویان لە دەست بوو، بۆیە بەڕاستی پەیمانی (کارلۆفینز) کە دەوڵەتی عوسمانی بە ناچاری لە ساڵی (١٦٩٩ز)دا لەگەڵ ئەورووپا ئیمزای کرد، بە خاڵی وەرچەرخان و سەرەتای خۆرئاوابوونی عیزەتی ئیسلامی عوسمانی دانرا.

ئەم قۆناغە لەم ساڵەوە دەست پێ دەکات تا جەنگی جیهانیی یەکەم توولی کێشا، کە هەمووی بریتی بوو لە (زەمانی جەنگی بەرگری)، هەموو هەوڵ و ڕەنجەکان بۆ ئەوە بوون دەوڵەتی عوسمانی نەکەوێت، بەڵام هاوکێشەکە

لاسەنگ بوو بوو، ئەورووپای گەنجی بە گوڕ و تین بەرامبەر دەوڵەتی عوسمانیی پیر و پەککەوتە!

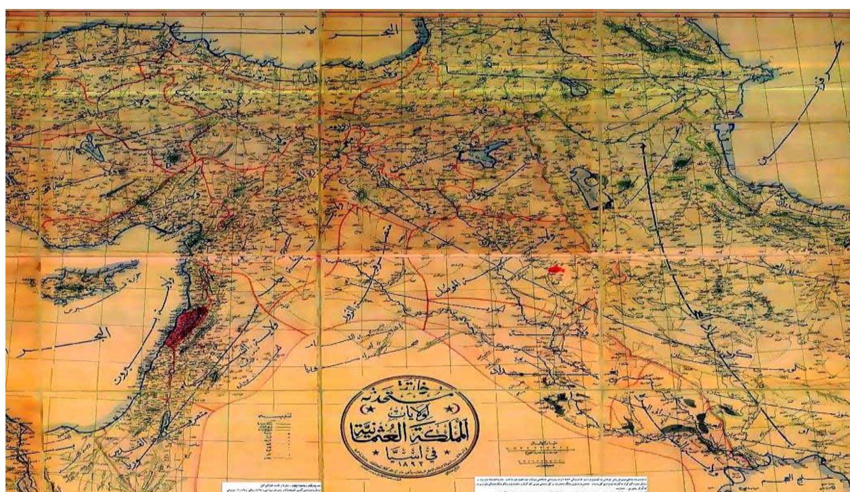
ڕەنجە زۆرە بە سەبرەکەی (سوڵتان عەبدولحەمید)ی ڕەحمەتی هەر بۆ پاراستنی پەیکەرە ئێسکەکەی دەوڵەتی (خیلافەت) بوو! چونکە سەردەمی ئەم وەکو سەردەمی تیاچوونەکەی ئەندەلووس بوو، چۆن لەولا ئیسپانیا هەر بەوە ڕانەدەوەستا کە موسوڵمانانی ڕیشەکێش کردووە و ئەوی کە ڕایکردۆتە ئەوبەر و دەیویست بۆ ئەوانەش بپەڕێتەوە کە پەڕیونەتەوە وڵاتی مەراکیش، تا لەوێش تەفر و توونایان بکات! ئەورووپاییەکانی ڕۆژهەڵاتیش بەرامبەر دەوڵەتی عوسمانی هەر وا بوون! بۆیە هەموو دەوڵەتانی ئەورووپا سوور بوون لە سەر دابڕ دابڕکردنی دەوڵەتی عوسمانی، لە لایەکەوە پچڕین و داماڵینی ناوچەکانی ئەورووپای دەوڵەتی عوسمانی، بە ناوی ڕزگارکردنەوە کەوتنە دەستتێوەردان و دنەدانی گەلانی غەیرە تورکی لە بەڵقان، یۆنان و شوێنانی تری ئەورووپای ژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکان، لە لایەکی ترەوە دەستخستنە ناو کاروباری دەوڵەتی ڕەسمیی عوسمانییەکان و فشار بۆ هێنانیان و لێکهەڵوەشاندنی پێکهاتەکانی دەوڵەتی عوسمانی. ئەمە خۆی نەخشەیەکی کۆن بوو، بەڵام هەلی بۆ ڕەخسا تا بهێنرێتەوە پێش و لێی زیاد بکرێت، خۆ وەزیری ئەوسای ئیتاڵیا (جۆڤارا ئالامانی) لە کتێبەکەیدا "سەد پرۆژە بۆ دابەشکردنی تورکیا"، باس لە هەبوونی سەد پلانی ئەورووپایی دەکات بۆ ئەو دابڕ دابڕبوونەی دەوڵەتی عوسمانی و ڕماندنی.

(تۆینبیـ)ـی بیرمەند دەربارەی ئەو پرۆژانە دەڵێ: "دوای ئەوەی ڕۆژئاوا جیهانی ئیسلامیی لە هەموو لایەکەوە گەمارۆ دا، ئینجا تۆڕەکەی هەڵدایە سەری، ئیدی ڕۆژئاوا کەوتە قۆناغی هێرش و هەڵمەتی چڕ و خەستی خۆی بۆ

ناو جەرگەی وڵاتی دوژمنە کۆنەکەی، ئەم هەڵمەتە چڕ و پڕەی ڕۆژئاوای نوێ بۆ سەر جیهانی ئیسلام؛ بووە مایەی بەرپابوونی ئەم دەبەرێکڕاچوون و ململانێیەی هەردوو شارستانێتییەکە"(١).

* * *

(١) أنور الجندي: الإسلام والغرب/ المكتبة العصرية ـ بيروت ط ١٩٨٢/١، ص١٤٠.

باسی دووەم- هەوڵی نۆژەنكاری

ئەوانەی هەوڵی چاكسازییان دا لە ناو دەزگاكانی دەوڵەتی عوسمانیدا زۆر بوون، هەموو تواناشیان سەرڕاستانە خستەگەڕ بۆ ئەوەی بەربەستێك لە ڕێی ئەو دارِمانە بەردەوامەی دەوڵەتدا ڕاگرن كە ڕۆژانە هەستیان پێی دەكرد! ئەمانەش هەیانبوو لە ڕیزی سیاسەتمەدارانی عوسمانی بوون، هەیانبوو لە دادوەر، بیرمەند، زانا و شەرعناسانی كۆمەڵگەكە بوون، هەموو هەر هەستیان بەو لافاوە وێرانكارییە دەرەكییە دەكرد كە لە ئەورووپاوە هەر جمەی دێت و دێ! هەستیشیان دەكرد كە هێزی بەرەنگاریی ناوەكی ئەوەندە لاواز بووە هی ئەوە نەماوە ببێتە بەربەست، هەرچەندە سەڵتەنەتی عوسمانی خۆشی چەندین جار هەوڵی گۆڕانكاریی ئیجابیی دا، هەوڵی نوێخوازی و سوود وەرگرتنی لە ئەورووپا دا، بەتایبەتی لە شێوازی فەڕەنسی. لەگەڵ كاتدا ئەم چاكسازانە زۆر دەبوون، تا بوونە دەستەیەك ئیسلامی كاربەدەستی دڵسۆزی دەوڵەت و خاوەن دیدێكی بەرفراوانی ڕەسەنێتی و نوێكردنەوە، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی ئیسڵاحاتێكی باش بێتە بەرهەم و دارِمانی دەوڵەت بۆ (سەد ساڵـ)ـێكی تریش دوا بخات.

لە سەرەتای ساڵانی سییەكانی چەرخی نۆزدەدا دوو بیرۆكە هاتە كایەوە، كە بوونە خاوەن مەدرەسەی ئیسڵاحی، هەردووكیشیان لە ئەنجامی تێكەڵاوی یان پێككێشانی شارستانێتی بەتینی ئەورووپایی بوو، ئەو دوو بیرۆكەیەش:

١- نوێكردنەوەی پرۆسەی سیاسەتی ئیسلامی.

٢- نوێكردنەوەی خودی ئیسلام بە بانگەواز و دەزگاكانییەوە[1]**.**

(١) رضوان السيد/ سياسات الإسلام المعاصر/ دار الكتاب العربي/ بيروت. ١٩٧٧، ص ١٨.

دیدی بیرۆکەی یەکەم زیاتر بە هاندانی (محەمەد عەلی پاشا)ی میسر بوو، کە سەربەخۆیانە دەبزوا، بەڵام ئیعتیهادی دەکردەوە سەر بڕیار و پرۆسە ئیسڵاحییەکەی، کە (سوڵتان مەحموودی دووەم) -کە لەساڵی (١٨٣٩ز) وەفاتی کردووە- بە مەرسوومێکی سوڵتانی دەری کردبوو، ئەمەش ئیعتیهادی سەرەکیی دەکردە سەر خودی ئیسلام و شەریعەتەکەی بۆ داهێنانی هەموو لایەنێکی چاکسازی، بە شێوەیەکی پارسەنگ کە لە لایەکەوە مەرجەکانی ئیجتیهادی ئیسلامی بپارێزێت و لە لایەکی تریشەوە لە واقیعی کردەوەییدا گۆڕانکاری بخوڵـقێنێت. بەم شێوەیەش کەس ناچاری ئەوە ناکرێت کە هەر دەبێ ئەو شێوە چاکسازییە قبووڵ بکات.

دەوڵەت هەرچەندە لاواز بووبوو، بەڵام (هێزی زاتیـ)ـی خۆی لە هەموو ڕووداوەکان کاریگەر بوو، جێ ئاڕاستەی بە هەموو چالاکییە ئیسڵاحییەکانەوە دیار بوو، بۆیە هەندێك بیرمەند و سیاسەتمەدار هەستیان دەکرد کە لەگەڵ ئەوەشدا کە لەگەڵ خەت و ڕێبازی ئەم سوڵتان و ئەو دەسەڵاتداردا ناسوڵحێن؛ بەڵام خۆ بە خۆ کەوتوونەتە سەر ئیسڵاحسازییە ئیسلامییەکە و بوون بە هاندەری، لەوانە: (ڕوفاعە ڕافع ئەلتەهتاویـ)ـی میسری، (عەلی موبارەك)، (خەیرەددین توونسی)، (جەمالەدینی ئەفغانی)، (محەمەد عەبدە)، (ڕەفیق ئەلعەزم) و چەندینی تر.. ئەم ڕەنجە ئیسڵاحییە بە وزەی ئەم ناودارە ئیسڵاحییانە ماوەی (پەنجا ساڵ) گۆڕانکاریی لەخۆ گرت و بەردەوام لە تەکامڵبوونی پرۆسەکەیدا بوو.

لەو کاتەی کە ئەم دوو مەدرەسە ئیسڵاحییە دڵسۆزە لە کاری چاکسازیی و گۆڕاندا بوون، لەولاشەوە ڕەنجێکی تری شەو و ڕۆژی پڕ مەکر و فێڵیش هەبوو کە بە نهێنی و ئاشکرا؛ بە وزەی خۆی، پشتیوانیی دەرەکی و یارمەتیی پیاوانی مەسیحییەوانیی ناو وڵاتی موسوڵمانان هەر خەریکی فەشەلپێهێنانی پرۆسە ئیسڵاحییە ئیسلامییە نوێخوازییەکە بوون، بۆ ئەوەی ڕێ بۆ ئیسڵاحێتییەکەی

خۆیان خۆش بێت کە هەمووی لە دیدوبۆچوون، پێناسە و پلانی ئەورووپاوە سەرچاوەی گرتبوو، هەموو بڕگەکانیشی کۆمەڵگە و دەوڵەتی بەرەو عەلمانییەتێکی بێدینی دەبرد.

سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم -کە لە ماوەی نێوان ١٨٧٦-١٩٠٨ز حوکمی کرد-، ویستی بە **(زیندووکردنەوەی بیرۆکەی خیلافەتی ئیسلامی)** دەوڵەتی عوسمانی ڕاست بکاتەوە و بۆ ئەوەی بەرەی ناوخۆی وڵات یەك بخاتەوە، ئەمەشی بە ناوی (الجامعة الإسلامية)وە بڵاودەکردەوە. خەریك بوو ئەم مەسەلەی خیلافەتی ئیسلامییە بکاتە پرۆسەیەکی گردکردنەوەی جیهانی! بەو ئومێدەی سەرلەنوێ ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی بخاتەوە ناو دڵ و دەروونی موسوڵمانان و ناوجەرگەی جیهانی موسوڵمانان، تا موسوڵمانان بتوانن بەربەستێك بە ڕووی ئەو هەموو ڕەنج و هەوڵدانە بەردەوامەی ڕۆژئاوادا دروست بکەن کە دەیەوێت ئیمپراتۆرێتی عوسمانی بڕووخێنێت و خاك و ئوممەتەکەشی دابڕ و بەش بەش بکات! جا هەر کە سوڵتان ئەم پرۆسەیەی خۆی ڕاگەیاند، وەڵامدانەوەیەکی زۆر بەرفراوان و سەیری بۆ هاتەوە، تەنانەت لە ئەندۆنیسیاشەوە -ئەو زەمانە تەنها جاوە و سۆمەترە بوون- وەڵامی درایەوە کە دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیی زۆر درەنگ گەیشتبوویە. سوڵتان دەیویست بەم کارەی ئەوە لە ڕۆژئاوا بگەیەنێت کە هێشتا دەوڵەتی عوسمانی تاکە مەرجەعییەتی موسوڵمانانە و ناشێت و ناکرێت لە هەموو دانوستان و ڕێککەوتنەکانیاندا کە پەیوەندیی بە موسوڵمانانەوە هەبێت ئەو ئیهمال بکرێت و بخرێتە کەنار.

ڕەنجی گۆڕانکارییە ئیسڵاحییە ئیسلامییەکەی ناو دەوڵەتی عوسمانی بەم شێوەیە دەڕۆیشت و لە بەرامبەریدا ڕەنجی وێرانکاری و هەڵوەشاندنەوەشی بەردەوام بوو! ئەم دوو ئاراستەیە لە زۆرانبازیدا بوون تا جەنگی جیهانیی یەکەم قەوما و ئەنجامەکەشی ئەوەندە کاریگەر بوو کە سەرتاپا ڕێڕەوی مێژووی

گۆڕی، هەموو ئەنجامی جەنگەکە لە قازانجی (ئیسڵاحییە عەلەمانییە بێدینەکان) هاتەوە و ئەوەندە پشتیان گیرا تا گەیشتنە سەر حوکم، ئیسڵاحییە ئیسلامییەکەش ئەوەندەی تر دەستەپاچە کەوت و خۆی و پرۆسە و کلتووری گۆشەگیر کرا و پووکێنرایەوە و وردە وردە بە مردنی بیرمەند و پێشەوایانی ئەویش بە مردوویی چووە لاپەڕەکانی مێژووەوە.(١)

موسوڵمانانی نیوەدوورگەی هیندستان دووچاری زۆر کێشەی جۆراوجۆر و ئاڵۆز بووبوونەوە: لە لایەکەوە ئیستیعماری ئینگلیزی وڵاتی داگیرکردبوون و دەسەڵاتی سیاسیی حوکمکردنی ئەو وڵاتە گەورەیەی لێ سەندبوونەوە و سیستمی سیاسیی ئیسلامیی لادابوو، هەموو بەشێکی دەسەڵات و هێزی وڵاتی بۆ خۆی زەوت کردبوو. لە لایەکی تریشەوە ڕووە و ڕووی ئەو حەقیقەتە بووبوونەوە کە ئەوان کەمایەتییەك بوون کە لە وڵاتێکی بەرفراوانی وەکو هیندستاندا حوکمی زۆرینەیەکیان دەکرد کە وەکو لێشاوی دەریا بوون، بەڵام وا ئێستا دەکەونە بەردەستی ئەو زۆرینەیەی بە ڕقەوە ئینگلیز لێی زیت کردوونەتەوە!! سەرباری ئەمانەش بیروهۆشی هەڵچووی نوێی نیشتمانیی هیندۆسییەکان کە موسوڵمان و ئینگلیزەکانی خستبووە تای تەرازوویەکی نامۆوە و هەردوو لایانی بە غەریبە دەزانی و دەیوت: "پێویستە نیشتیمانپەروەرانی هیندۆسی بیانکەنە دەرەوە...!".

لە ناو موسوڵماناندا ڕەوتێکی ئیسڵاحسازیی نوێکردنەوە بە سەرۆکایەتیی (سەیید ئەحمەد خان) دروست بوو، کە پێناسەی هیندستانی ژێردەستی ئینگلیزی کردبۆوە بەو سیفەتەی کە وڵاتی هەموویانە، خۆ موسوڵمانان هەر خەڵکی ئەو

(١) بۆ زانیاریی زیاتر و وردەکاریی زۆرتری ئەم باسە، بگەڕێرەوە بۆ وتارەکانی (ئیسلام و کوردایەتی)ـی نووسەر، لەوێ جگە لەوەی ڕووداوە مێژووییەکانی باس فەرمووە؛ شیکارییەکی وردەکارانەی بەرفراوانیشی خستۆتە ڕوو. ئەگەر خوا ئیزنی لەسەربێت (زادی) بەشێوازی کتێب دەیخاتەوە بەردەستی فێرخوازانی و سەرجەم خوێنەرانی تر، تا هیچکەس لەو شاکارە بێوێنەیە مەحروم نەبێت. (زادی)

وڵاته بوون و موسوڵمان بوون، سەیید ئەحمەد دیدی موسوڵمانانی وا ڕوون کردبۆوه که دەخوازن وەك وڵاتی هاوبەشی هەموو لایەك هەوڵ بدەن بۆ ئازادکردنی هیندستان بەو سیفەتەی که وڵاتی هەموو لایەکییانە. مەبەستی سەیید ئەوه بوو که مادام موسوڵمانەکان تازه دەسەڵاتی سیاسی و حوکمیان له (١٨٥٧ز)ەوه له دەست چووه و کەنار دراون، با هەر نەبێ نەبێ کەمێك لەو مەحرووومکردنەی موسوڵمانان که به سەریاندا سەپاندوون نەهێڵرێت که ناچاریان دەکەن یا دەبێ دەست له ئیمتیازاتی مێژوویی خۆیان هەڵگرن، یان بارکەن و وڵات چۆڵ کەن بۆ هەر کوێ دەچن بچن!

له وڵاتی فارسیش -که تا (١٩٢٥ز) هەر وا به ئێرانی ئەمڕۆ دەوترا-، لایەنگرانی دەستوور خەباتێکی نەپساوەیان کردبوو تا له ساڵی (١٩٠٦ز)دا توانییان شۆڕشێکی گۆڕانکاریی بنیاسازی به ناوی شۆڕشی مەشروتییەت (دەستوور خوازی) سەرکەوتوو بکەن، که به دەق له دەستووری وڵاتدا نووسرا: "دەبێ دەستەیەك له زانایانی شەرع هەبن که بڕواننە هەموو بڕگە یاسایەك که دادەڕێژرێت؛ تا بزانن داخۆ لەگەڵ شەریعەتی ئیسلامدا دەسازێت یان پێچەوانەیەتی". ئەم دەستە زانایەش هەر وا به چاودێریی بەهێزەوه له پەرلەماندا تا ساڵی (١٩٢٥ز) مانەوه، تا (ڕەزا شای پەهلەوی) کۆدەتا سەربازییەکەی کرد و لایدان.[١] ئیتر سیستمی حوکمی وڵاتی کرده سیستەمێکی عەلەمانی که دینی له دەوڵەت جوێ کردەوه.

ئوممەتی ئیسلامی لەو سەردەمەیدا چەندین بزاڤی ئیسڵاحسازیی تێدا بوو، هەر یەك له ناوچەی خۆیدا کاریگەر بوو، هەیانبوو ڕاستەوخۆ ڕووبەڕووی ئیستیعمار بووبۆوه و کەوتبووه جیهاد بەرامبەری، هەیانبوو بزووتنەوەیەکی فیکری و سیاسیی دروست کردبوو، ئەمانەش جاری وا هەبوو له مەدرەسەیەکدا

---

(١) هەمان سەرچاوه، ل ٢٦ ـ ٣٠.

دەردەکەوت یان لە تەریقەتێکی سۆفێتیدا یان لە کەسایەتییەکی کاریگەری شەرعناس، یان هەڵکەوتی ئیسلامی، وەکو: (بزووتنەوەکەی محەمەدی کوڕی عەبدولوەهاب) لە نیوەدوورگەی عەرەب (١٧٠٣-١٧٩٠ز)، (بزووتنەوەی سنووسی) لە باکووری ئەفریقیا (١٧٨٧-١٨٥٩)، (بزووتنەوەی ئیمامی شەوکانی) لە یەمەن (١٧٦٠-١٨٣٤ز)، (بزاڤی شێخ جەمالەدینی ئەفغانی) (١٨٣٩-١٨٩٧ز)، (بزووتنەوەی عەبدوڕەحمان کەواکیبی) لە شام (١٨٥٥-١٩٠٢ز)، (ڕەنجەکانی شێخ محەمەد عەبدە) لە میسر (١٨٤٩-١٩٠٥ز)، (بزووتنەوەی نەقشبەندیی باکووری کوردستان) (١٨٤٣-١٨٩٩ز)، (بزووتنەوەی شێخ سەعیدی پیران لە باکووری کوردستان) بۆ هێنانەوەی خیلافەت (١٩٢٥ز)، (شێخ سەعیدی نەورەسی و بزووتنەوەی مەدرەسەی نوور) (١٨٧٥-١٩٥٩ز)، (بزووتنەوەی تەریقەتی تیجانی) لە ئەفریقا، لە مەراکیش، کامیرۆن، سەنگال، نەیجیریا، نەیجەر، گابۆن، سوودان و...هتد.(١)

بەڵام ئەم هەموو بزووتنەوە و ڕەنجە قورس و زۆرە هەر هەموو داڕما و خۆی بەرامبەر ئەو لافاوە شارستانێتییەی ڕۆژئاوا نەگرت کە وەك شاڵاوی گڕی شەڕ بە وڵاتی موسوڵمانان وەربووبوو، وەکو دید و تێڕوانینێکی فەلسەفی، سیستمێکی سیاسی و پەیکەرێکی ئیدارەی دەوڵەتی نوێ، وەکو هێزێکی سەربازیی چەکدار و مۆدێرن، بە هێزێکی سوپایی ڕێك و پێك و بە چەکی باڕووتیەوە کە تازە ئەورووپا دایهێنابوو؛ هاتە سەر موسوڵمانان! بەوپەڕی چوست و چاڵاکیی مەدەنی، زیندەیی ژیان و بەرنامەی حوکم، داوەری، ئابووری، بۆچوونی کۆمەڵایەتی و ئەزموونی دەوڵەمەندی کۆن و نوێی میللەتانی ئەورووپاوە هاتنە سەر ئوممەتێکی لاواز و کۆڵبووی ئیسلام، کە نە لە توانایدا بوو بەری شاڵاوی سەربازییان بگرێت، نە لە توانایدا بوو شارستانێتییان لە خۆ

(١) د. علي عبدالحليم محمود: التراجع الحضاري. دار الوفاء/ القاهرة ط١، ١٩٩٤، ص٣٤٣ و ٣٥٠. بەڵام ناوی باکووری کوردستانەکە لە لایەن ئێمەوەیە نەك لەلایەن نوسەری بەڕێزەوە.

بگرێت! چونکە شارستانێتی ئیسلامی چەمابۆوە و پێویستی بە ڕاستکردنەوە هەبوو، شارستانێتی ئەوانیش هەڕەتی لاوێتی بوو، لە کەرەستەی خاو و بازاڕی نوێ دەگەڕا!! هەردووکیشیانی لە موسوڵمانان و وڵاتی موسوڵمانان‌اندا دیتبۆوە!!

* * *

باسی سێیەم- هـەرەس

لە وردبوونەوە و سەرنجدانی مێژووی ململانێ و دەبەڕێکراچوونی کۆمەڵاندا، زوو دوژمنایەتیی سەختی ڕۆژئاوات بە شێوەیەکی گشتی بەرامبەر بە ئیسلام بۆ دەردەکەوێت، دەبینیت لە هەموو ئەو ئوممەت و میللەت و گەلانەی ئیسلام چۆتە ناویانەوە، وەك وڵاتی فارس، هیندستان، ئەفریقیا، ئەنادۆڵ و ...هتد، ڕۆژئاوا لە هەموویان ڕق ئەستوورتر بووە بەرامبەر بە ئیسلام، بۆیە ئەهلی ئیسلام و دادپەروەرانی میللەتانی تر هەست بەوە دەکەن کە ڕۆژئاوای کۆن و نوێ زۆر بە کەلـلـەڕەقی بەرامبەر ئیسلام دەوەستێتەوە، زۆر بە قینەوە موسوڵمانان دەچەوسێنێتەوە، ڕەنگە لەبەر ئەوە بێت کە دەبینن ئەم ئیسلامە هەر چەندی دەیبەزێنن گیانی بەربەرەکانێی کز نابێت، هەرچەندی دەیشکێنن نابەزێت، هەر چەند لاواز دەبێت، نە دەچەمێتەوە نە دەکەوێتە کەنار و واز دەهێنێت، کۆڵیش ببێت کۆڵ نادات! دەبینن ئەم ئیسلامە لە جیهادیدا سەرسەخت و دڕە، لە ئاشتیدا دەڵێی ئاوە، کە دەکەوێتە ژێر تاوێرە بەرد دەبێتەوە بە کانی، کە لە سەرەوە دێتەخوار بە دڵۆپە دڵۆپی بەردەوامی تاوێرە بەرد دەکاتە ماقۆڕی خۆی! لە هەردوو باریشیدا ئەوەندە پشوو درێژە ماندوو نابێت، دەگۆڕێت و ناگۆڕدرێت، کە یەکێکی کردە موسوڵمان بە مردنیشی پاشگەز نابێتەوە!! کە مەغۆل دێتە وێزەی و پایتەخت و وڵاتی دەخاتە ژێر ناڵی ئەسپی، موسوڵمانان بە ئیسلامەوە دەیاننێرێتەوە بۆ هیندستان و شەش سەد ساڵ حوکمی هیندستانیان بە سیستمی ئیسلامی پێ دەکات، تا شارستانێتییەکی لەوێ بۆ بنیات بنێن!!

لەبەر ئەم سیفەتانەیە کە ڕۆژئاوا بە هەر شێوەیەك بێت، بە هەر ڕێگایەك بێت، هەر دەیەوێت ئیسلام تەسفییە بکات، دەیەوێت لە هەموو شوێنێك هەر وەکو ئەندەلووس ڕیشەکێشی بکات و ئاسەوارەکانی بگۆڕێت، بەڵام هەمیشە

لە ترس و حەزەری پەیدا بوونی (محەمەد فاتیحـ)ـێکی دی دایە بۆی قووت بێتەوە و بە هەڵمەتێکی (الله أکبر)ی جیهادەوە بۆی بێتەوە و قوستەنتینییەی پایتەختی ڕۆمی لێ بکاتە ئیسلامبوول (شاری ئیسلام) و کڵێسەی (ئایا سۆفیا)ی لێ بکاتە مزگەوت و مل لێنێت بۆ سەر سنووری ڤییەننا! بۆیە بیرمەند، پیاوماقووڵ و سیاسەتمەدارانی ڕۆژئاوا دەمێکە هاتوونەتە سەر ئەو ڕایە کە لەگەڵ لێدان و پەلامار و هێزی سەربازیدا؛ دەبێت پلانی **(گەمارۆدانی ئیسلام لەناوەوە)**ش بخرێتە بەر، بە مانایەکی تر: حەتمەن دەبێت **کلیلی کەمال ئەتاتورکییانە** بەکاربهێنرێ، تا لە ناوەوە کەسێك قەڵاکە بە ڕووی سیاسەت و هێزی سەربازیی ڕۆژئاوادا بکاتەوە.

ئەمەش بوو ئەو پلانەی ڕۆژئاوا لە ماوەی ئەم دوو سێ سەدەیەی دواییدا لە وڵاتانی ئیسلامدا گرتییە بەر.

ڕۆژئاوا لە ڕەنجێکی نەپساودایە بۆ ڕاوەستاندنی کشانی ئیسلام و تەشەنەکردنەکەی لە ڕۆژئاوا و غەیری ڕۆژئاوا، (ئالفێرد کانتۆڵ سمێس) دەڵێ:[(١)] "ڕۆژئاوا هەر لە کۆنەوە تا ئێستاش زۆر لەو (هێزە مەعنەویـ)ـیە گونجاوەی کە لە جیهانی ئیسلامدا هەیە دەترسێت! چونکە ئەوە کە بۆتە هۆکاری یەکخستنی موسوڵمانان و ڕێکخستنیان لەسەر پاکیی (تێڕوانینە تەوحیدیـ)ـیەکەی، ڕۆژئاوا لە مێژە ترسی ئەم هێزەی لێ نیشتووە، ساڵەهای ساڵیشە هەوڵی پووکانەوە و لادان و ڕادانی دەدات! لە کۆششێکی بەردەوامدایە بۆ شیرازەپسان و لێکهەڵوەشانی جیهانی ئیسلامی، هەر هەوڵی زیندووکردنەوەی ئیختیلافاتی کۆن و دروستکردنی ئیختیلافاتی نوێیان لە ناودا دەدات، ئینجا بەردەوامیش دنەی ئەم دژی ئەو دەدات و پشتی ئەویان دژی ئەوی تریان دەگرێت تا تێکیان بەردا و هەموویان بە یەکتری بکێشێت، نەبادا یەك بگرنەوە.

---

(١) علي عبدالحليم محمود: التراجع الحضاري/ دار الوفاء، ط١/ ١٩٩٤، ص٢٧٦. و أنور الجندي: الإسلام والغرب/ المكتبة العصرية/ القاهرة، ط١ ـ ١٩٨٢، ص٨.

من وا دەزانم ئەوەی گەوجێتی و گەلۆری ڕۆژئاوایە، ئەوەیە کە لە جیاتی لێکحاڵیبوون، هەر سوورە لەسەر ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم هێزە ئیسلامییە، ئەوەش دەبینێت کە تا ئەم هێرشیان بکاتە سەر و ڕووبەڕوویان ببێتەوە، موسوڵمانان زۆرتر و زووتر یەك دەگرن و دەبنە یەك کوتلە! ڕۆژئاوا لەم ماوە زۆرەی تەمەنی ئیسلامدا نەیتوانی سۆز و ڕێزی موسوڵمانان بۆ خۆی کەسب بکات، بەڵکوو لە جیاتی ئەوە قین و بوغزێکی جەماعیی بەرامبەر دروست بووە، ئەوەی کە بەردەوامیش فوو بە کورەی ئەم قین و بوغزەدا دەکات؛ چالاکیی مەسیحییەوانی، دینگۆڕینی موسوڵمانان، بەڕۆژئاواییکردنیان و داگیرکردنی وڵاتەکانیانە، بە هیوای ژێردەستکردن و زەلیلکردنیان!

دیسان ئەمەش جگە لە تاڵانکردن و ڕووتانەوەی وڵاتەکانیان لە ڕووی ئابورییەوە! ئینجا ئەو هەموو توندوتیژی، ڕق و تەعەسسووبەی کە ڕۆژئاوا بەرامبەر هەموو شتێکی عەرەبی و ئیسلامی دەینوێنێت"!!

(کۆنگرەی بەرلین) -لە ئەڵمانیا- کە لە ساڵی (١٨٧٨ز) گیرا، یەکەمین هەوڵدانی کۆمەڵکارییانەی ڕۆژئاوا بوو بۆ چەقاندنی چەقۆی پارە پارەکردنی جەستەی دەوڵەتی عوسمانی، کە هەر یەك لە وڵاتانی ئەڵمانیا، نەمسا، مەجەڕ، فەڕەنسا، شانشینی یەکگرتووی بەریتانیا، ئیتاڵیا و ڕووسیا بۆ **باسوخواسی مەسەلەی ڕۆژهەڵات** بەشدارییان تێدا کرد، ئەمەش دوای ئەوە بوو کە ئەوڕووپا گەڕابۆوە سەر ئەو کۆمەڵکاری و ڕێککەوتنەی پێی دەوترا: **(پەیمانە پیرۆزەکە)**، کە گەورەترین بڕگەی بریتیبوو لە ڕزگارکردنی (بولگاریا، بەڵقان، مونتیگرە (شاخە ڕەش)، بۆسنە، هەرسك، سربیا و ڕۆمانیا) لە دەسەڵات و حوکمی عوسمانی. هەروەها دەبوو بە پێی ئەو پەیمانە پیرۆزە بابولعالی (دەوڵەتی عوسمانی) تەنازوول لە ناوچەکانی (باتووم، ئەردوهان و ڕەوز) بۆ ڕووسیای قەیسەری بکات، هەروەها دەبێت دەوڵەتی عوسمانی ئازادیی دینی بداتە هەموو خاوەن دینێکی تر و ئیعتیراف بە مافی کونسوڵەکانی ئەورووپا بکات کە

پارێزگاری و سەرپەرشتیی هاوڵاتییانی خۆیان لە وڵاتی عوسمانیاندا بکەن!! لە ڕاستیدا کۆنگرەی بەرلین **دژوارترین و کاریگەرترین** گورز بوو لە پەیکەری دەوڵەتی عوسمانی درا؛ چونکە بە پێی ئەو کۆنگرە بوو کە:

یەکەم- هەرچی دەوڵەتی عوسمانی هەیبوو بەسەر وڵاتانی ئەورووپادا بەخشرایەوە!

دووەم- پاڵپشتییەکی زۆر بۆ ئیمتیازاتی بێگانەکان لە ناو جەرگەی وڵاتانی عوسمانیدا بۆ ڕۆژئاواییەکان دروست بوو، **تا بە کەیفی خۆیان بتوانن دەست بخەنە کاروباری وڵاتانی ئیسلامەوە!**

سێیەم- فەرزکردنی پاراستنی مەسیحی و هاوڵاتییانی ئەورووپایی لە ناو کۆمەڵگەکانی موسوڵماناندا، (بەریتانیا پرۆتستانت بپارێزێت، فەرەنسا کاسۆلیك و ڕووسیاش ئەرسەدۆکسی)، ئەمەش یەعنی هاندان و دنەدان و بەرپاکردنی شۆڕشی خوێناوی پێیان هەر کاتێك ئەورووپا ویستی!

هەر بۆیە زۆر بەسەر ئەم کۆنگرەیەدا تێنەپەڕی کە وڵاتە ئەورووپاییەکانی ژێر حوکمی عوسمانی -بۆ جیابوونەوە- ڕاپەڕین، فەڕەنسا و بەریتانیاش کەوتنە داگیرکردنی میسر، سوودان، جەزائیر و توونس. ڕووسیاش پەلاماری هەموو وڵاتە ئیسلامییە ئاسیاییەکانی باشووری خۆی دا.

ئەمە سرووشتی ئەم قۆناغە بوو، کە لە (١٨٧٨ز)ەوە دەستی پێکرد و چل ساڵی خایاند، ئەنجامیشی دابڕینی ناوچە ئەوروپییەکان، ناوچە عەرەبییەکان، بەڵقان، هیندستان و ئاسیای خواروو بوو لە دەوڵەتی عوسمانی، هەموو ئەمەش بە سیاسەتی هەنگاو بە هەنگاو.

پیلانەکە پیلانێکی **(ئیستیعماری، زایۆنی، قەیسەری)**و دواتر **(کۆمۆنیستی)** بوو، هەموویان -وەك هێزی نەیارو ناحەزو دوژمنی ئیسلام- دەکەوتنە هاوکاری و هاریکاریکردنی یەکتر بۆ ڕمانی دەوڵەتی عوسمانی و

لێکهەڵوەشاندنەوەی جیهانی ئیسلامی، ئەمەش هیوا و ئاواتی هەموویان بوو، چونکە هەموویان لەسەر ئەوە کۆ بوون کە ڕمان و لەناوبردنی دەوڵەتی عوسمانی یەعنی سڕینەوەی دەوڵەتێك کە لەسەر یاسا و ڕێسای شەریعەتی ئیسلام دروست بووە! لە جێی ئەم شێرە پیرەش دروستکردنی دەیان دەوڵەتی قەومی، ناوچەگەری و خێڵەکی!! کە دەبوو هەر هەمووشیان لەسەر یاسا و ڕێسا و دیدی عەلەمانی دروست ببن، مەرج بوو هەموویان شەریعەتی ئیسلام نەهێننەوە پێش! ئینجا ئەو فەرمانبەرانەی لە سەفارەت و کونسوڵگەریی وڵاتە ئەورووپاییەکان بوون، کە لە ناو دەوڵەتی عوسمانیدا بوون؛ نوێنەری دید، بەرنامە و سیستمی وڵاتانی خۆیان بوون، بە هاوکاریی گرووپە مەسیحییەوانەکان کەوتنە کردنەوەی قوتابخانە و داڕشتنی بەرنامەی خوێندن و شوێنکەوتووی سیاسییەکانیشیان کەوتنە داڕشتنی دەستنووسی ئەو یاسا و ڕێسایانەی دواتر بە زۆر کردیانن بە دەستووری ئەو وڵاتانەی لە دەوڵەتی عوسمانییان جوێ کردنەوە!

بە ڕمانی دەوڵەتی عوسمانی لاپەڕەیەکی زۆر گەورە و گرنگ و کاریگەری ئیسلام لە واقیعدا پێچرایەوە، کە بریتی بوو لە نەمانی سیستمی حوکمی ئیسلامی، ئەمەش **بۆ یەکەمجارە لە هەموو مێژووی (١٣٠٠) ساڵەی ئیسلامدا ڕوو دەدات!!** ئیتر یاسا جێی شەریعەتی خوایی لە هەموو گۆشە و کەنارێکی ژیانی موسوڵمانان لە هەموو ناوچەکانی جیهانی ئیسلامدا گرتەوە و بانکی ڕیباخۆری دروست بوو، بەرنامەی سکۆڵەریستی عەلەمانی و بێدینی بوو بە ڕەسمی!!

ڕمانی دەوڵەتی عوسمانی خەونێکی کۆنی ڕۆژئاوا بوو، هەموو ڕۆژئاوا؛ بە وڵاتە ئیستیعماری، خاچپەرستی، مارکسی و زایۆنییەوە. ئەم خەونەش بە سێ قۆناغ هاتە دی:

١- هێنانەخوارەوەی سوڵتان عەبدولحەمید لە سەر حوکم.

٢- لێکهەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتی عوسمانی؛ دوای جەنگی جیهانیی یەکەم.

٣- نەهێشتنی خیلافەتی ئیسلامی، بەدوو قۆناغ:

أ- جوێکردنەوەی دەسەڵاتی سیاسیی سوڵتان لە ناوی خیلافەت (هەوڵێك بوو درا بۆ دروستکردنی ڤاتیکانێکی ئیسلامی، تا ئەگەر هەموو نەخشەی سڕینەوەی عوسمانیيە ئیسلامییەکە سەری نەگرت، ئەو بهێننە جێ و بە هێمای بیهێڵنەوە).

ب- ئیلغاکردنەوەی ڕەسمی و یەکجاری و گشتیی خیلافەت

هەموو ئەمانەش یەعنی شیرازەپسانی موسوڵمانان، لێکدابڕانی ناوچە و گەلانیان و سەر هەڵنەدانەوەی سەرکردایەتییەکی گشتیی ئیسلامی بۆ هەموو موسوڵمانان! بەمەش ئەو ئوممەتی موسوڵمانەی ساڵەهای ساڵە بوونی یەك دەوڵەت و یەك ئوممەتی هەیە؛ لێك دەڕەوێتەوە و ئەو منارەی هێمای گردکردنەوەی بوو؛ ڕما. ئیدی کام وڵاتە ئیستیعمارییەی زۆر بچووکە (وەکو هۆڵەندا کە ئێستا ١١ ملیۆنە!)، دەتوانێت کام وڵاتەی موسوڵمانان کە زۆر گەورەیە (وەك ئەندۆنیسیا کە ئێستا ٢٣٦ ملیۆنە)؛ داگیری بکات و سەد ساڵیش تێیدا بمێنێتەوە.

* * *

چەند دەرسێك بۆ سەرنجدان

یەکەم- قەوارەی سیاسیی دەوڵەت و کۆمەڵگەکان بە پێی ئاستی ئەو کەسانە دەگۆڕێت کە دایاندەمەزرێنن و ئاراستەیان دەکەن. ئەگەر کەسانێك دایانمەزرێنن کە پێکهاتە سەرەکییە سەرەتاییەکانی موسوڵمانێتی تێیاندا لاواز بێت، یان ئامانجی هاتنی ئیسلامییان لا ڕۆشن نەبێت، یان دینداریتییەکەیان توندوتۆڵ نەبێت، حەتمەن ئەوانەی بەردەستیان لەوان بەهێزتر و کاریگەرتر نابن، بۆیە کورد وتوویەتی: **"لەگەڵ شێردا بە گژ شێردا دەچمەوە و لەگەڵ ڕێویدا دەچمە کونەوە!"** چونکە ئەو خاڵە لاوازییانەی قۆناغی سەرەتایی دینداری و بیناسازیی کەسایەتی هەڵیدەگرێت، یان ئەو سووکە پابەندییەی کە کەسایەتییەك خۆی پێ هەڵدەخەڵەتێنێت کە وا دەزانێت ئەوەندە ئیسلامەتییەی گرتوێتی بۆ دونیای بەسە و حەتمەن بۆ قیامەتیشی هەر وا! بەڵام دیارە کە هێز و لاوازیی پەروەردەبوونی سەرەتایی مرۆڤ کاریگەریی خۆی لە هەموو دەزگاکانی دەوڵەت یا ئۆرگانەکانی کۆمەڵکارییەکەی هەیە.

ئەم حەقیقەتە ئەوە لە سەر بەرپرسانی کۆمەڵکاریی ئیسلامی فەرز دەکات، کە قۆناغەکانی پەروەردە و ئاراستەکردنی یەکەمینی شوێنکەوتووانیان بە بڕی پێویست درێژ بکەنەوە و هیچ پەلە لە بەرزکردنەوەی ئاست و پلەدا نەکەن. شوێنکەوتوو دواکەوێت لە بەرزکردنەوەی ئاست و پلەیدا باشترە وەك لەوەی بۆی پێش بخەیت و بە ناکاملی بیکەیتە لێپرساوی کارێك. دەبێ هەموو ئەوەیان لە بیر بێت کە ئەوان زەمینەیەکی عەقائیدی لە کەسانێك دروست دەکەن کە بەرپرسێتیی هێنانەوەی حوکمی ئیسلامییان لەسەر مەنهەجی پێغەمبەرێتی و تێهەڵچوونەوەی ژیانی موسوڵمانانەیان لە (دار الإسلام)دا پێ دەسپێررێت،

بۆیە دەبێت کاتی تەواو بە کار بهێنن لە گۆشکردن و گەشەکاری و پێگەیاندنی ئەندامانی بەردەستیاندا؛ ناشێت بۆ ئەوەی زووتر و زۆرتر دەرکەون پەلە لە پەروەردەکارییەکەدا بکەن، چونکە دوایی کە شوێنکەوتووەکانیان بە لاسەنگی بینی، بە بێگوێیی و خودسەری بینی، کە بە لووتبەرزی و هەڕاڵی بینییانن، کە بە شل و شێواوی یان دڵڕەقی و توندوتیژ بینییانن؛ نابێت هەر لۆمەی ئەوان بکەن، دەبێ بە خۆشیاندا بێنەوە و بزانن کە ئەوە بەرهەمی چۆنییەتی و چەندێتیی ئاڕاستەکردنەکەی خۆیانە! کە دەبینن کەسانێکیان بۆ ئەم ڕێباز و ئامانجە دوور و سەختە هێناوەتە پێش کە تەحەممولی ڕێ و کۆسپەکانی ناکەن و هەر گلەیی و گازاندە و بۆڵە بۆڵیانە!

ئەمما ئەگەر بە پێی مەرجەکان کەسەکان وەرگیرابوون، بە پێی بەرنامەی کۆمەڵکارییەکە پەروەردە کرابوون، بە گوێرەی دین، دینداری، توانا و لێوەشاوەییان بە گەڕ خرابوون، بارووذۆخی کارپێکردنیشیان گونجاو بوو، نابێ بە بەهانەی زیاتر پەروەردەبوون لە جێی خۆ بهێڵرێنەوە و جورئەتی چوونە پێشەوەیان لێ ببڕێت، نا؛ ئەگەر وا بێت نە دەوڵەت و نە کۆمەڵکاری ناچێتە قۆناغی داهاتوو، لە کاتێکدا دوژمنان زووتر و زیاتر چوونەتە پێش.

دووەم- گەل و میللەتان لەسەر حاڵەتێك نامێننەوە، توخمەکانی هێز دەشێت لە بوارێکدا یا لە زیاتردا هەبن و بمێننەوە، بەڵام لە بوارەکانی تردا نامێنن، یان بەدیلی لاوازیان بێتە شوێن. ڕەچاوکردنی ئەم خاڵە بۆ بزووتنەوەی گۆڕانکارییش وایە و بۆ ئیدارەی سیاسی و فەرماندەیەتیی سەربازییش وایە. لەوانەیە هۆکارەکانی سەرکەوتن و شکست لە یەك کاتدا لە کۆمەڵێکدا هەبن، بەڵام وریایی و زرنگیی ئاڕاستەوان و بەهێزیی مەنهەجی پەروەردە و ئاڕاستە؛ ڕێ لە لاسەنگی دەگرێت.

گەورەیی داعی، پێشەنگی گۆڕانکاری، بیرمەند و شیکاری ستراتیژێتیی پێشەوای سیاسی لەوەدایە کە زوو حەقیان ناسیوە و بەرپرسێتیی ناسین و

ناساندنیان خستۆتە سەر شانی خۆیان و خۆیان بۆ بانگەوازەکەی تەرخان کردووە، لە کاتگەلێکدا کە خەڵکێکی خەمسارد پاڵیان لێ داوەتەوە و خۆیان بە زیرەکتر و چاڵاکتر دەزانن! لە باروودۆخێکدا کە ئەمان هەموو جۆرە بەربەستێکی خراپیان لەبەر خاتری ئەم دینە هاتۆتە ڕێ، کەچی کۆمەڵێك گەدەزلی بەرسێبەر لە خاوەنی فەلسەفەی بەزین زمانیان بەرامبەر درێژ دەکەن و ئەوان بە گەوج دەناسێنن و خۆشیان بە ژیر! خەڵکانێکی هەڵەپاس بەرهەمی دیار و زەقی ئەمانیان پێ پووچەڵە لە کاتێکدا خۆیان بەرهەمیان نییە، یان کاریان لە بن دڕکی تاغووتاندایە!

جاری وا هەیە ڕۆڵی نەوەیەك یان چەند نەوەیەك تەنها دروستکردنی پردێکە بۆ پەڕینەوە بۆ واقیعێك کە دەویسترێت بۆ بەرنامەی ئیسلام بگۆڕدرێت و بۆ ئامانجی ئیسلامەکە بخرێتە گەڕ، ئەو کەسانەی کە کارە سەرەتاییەکان دەکەن، کە وەکو ڕەنگرێژی هەڵکەندنی بناغەی خانوو دروستکردنە، هەمان ڕۆڵ و گرنگییان وەکو کاری ئەو کەسانەیە کە سەقفەکە تێدەکەن، یان ئەوانەی دەرگا و پەنجەرە تێ دەگرن، پاداشتی هەمووشیان لای خوا دیارە و هەر یەکەیان بە قەدەر ڕەنجی خۆی پاداشت دەدرێتەوە. گرنگ ئەوەیە هەموو دەیانەوێت بە ڕۆڵی خۆیان کارەکە تەواو بکەن، گرنگ ئەوەیە کە ئەو کەسانەی وانە سەرەتاییەکان دەڵێنەوە وا نەزانن دەبێ ببینن کە قوتابییەکانیان بوون بە پزیشك و ئەندازیار، مەرج نییە، گرنگ ئەوەیە ئەوان فێری ئەلف و بێیان کردوون، ئەوان کردوویانن بە قوتابی و هەستی زەرووڕەتی خوێندنیان تێدا ڕواندوون. ڕۆڵی ئەمان لەوەدایە کە ئەمانە بخەنە سەر ڕێی داهاتوو، ئەمما نەخشەدانان، سۆراغ، چۆنییەتیی بڕینی قۆناغەکان، خوێندنەوە و شیکاریی قۆناغی داهاتوو؛ ئەوە بەرپرسێتیی سەرووترە.

سێیەم- کاتێك گەلێك یان میللەتێك مەناعەی نامێنێت و وەکو جەستەی داوەشاو خۆی لە بەر سادەترین میکرۆبدا ناگرێت، دەبێتە جێ تەماعی

هەموو هێزێکی نەیار؛ هێزی بوودەڵەی دەرەکیش تەماعی تێ دەکات! کاتێك لاوازی دەبێتە جەوهەر و ڕوواڵەتی کۆمەڵکارییەك، هەر لایەنێك تەماعیان لە ژێر دەستییەکەیدا هەیە، یان دەیانەوێت بۆ خۆیانی ببنەوە و ئیستیغلالی بکەن، بۆی دێن و بە ناوی یارمەتیی لێقەوماوانەوە، یان بە ناوی قوتارکردنی گیانی مرۆڤایەتییەوە! دێنە ناو ساحەکەیەوە. هەموو پێشڕەوانی ئیستیعمار و تەدەخولاتی ڕۆژئاوا ئاوا هاتە ناو دەوڵەت و ئوممەتی ئیسلامەوە. سەرمایەدارانی ڕۆژئاوا کە وەکو زەروون؛ دەوڵەت و کۆمەڵگەیەك دەکەن بە ژێر قەرزی حەز و چێژە مونحەریفەکانی دەسەڵاتدارانی سیاسییەوە، ئینجا دەکەونە تەدەخولی سیاسی، بە کەیفی خۆیان یاسا بە حاکمە چاوشۆڕەکە دەردەکەن، سیستمی پێ دەگۆڕن، ڕێککەوتنی لاسەنگی پێ واژۆ دەکەن بێ ئەوەی بتوانێت لە ڕوویاندا بووەستێتەوە!

هەموو ئەو تەدەخولە ڕۆژئاواییە ئیستیعمارییانەی لە کۆتایی دەوڵەتی عوسمانییدا دەکرا لەم جۆرە بوو؛ وڵاتانی ئیستیعماری ڕۆژئاوا لە هەموو ناوچەیەکی گرنگ و ستراتیژیی دەوڵەتی عوسمانی یان دەوڵەتی ئیسلامیی هیندستان، یان باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا (کە ئەوسا سۆمەترە و جاوەی پێ دەوترا)؛ چەندین کۆمەڵ و ڕێکخراوی مەسیحیەوانی، ڕۆشنبیری، ئابووری و کلتوریی (خۆبەخشـ)ـی مرۆییان تێدا دەکردەوە و ڕۆژهەڵاتناسەکانیان بۆ دەناردن تا بکەونە دیراسەکردنی جوگرافیای ناوچەکە و دین و دید و دابونەریتی خەڵکەکەی و هەمووی بە تۆمارکراوی بنێرنەوە وڵاتانی پێشکەوتووی خۆیان، تا لەوێوە پلانی داگیرکردنی مەحکەمانە داڕێژن و سوپای تەواوی بۆ ئامادە بکەن و ناوی شەیتانی لێ بهێنن و بێنە سەری. ئەهلی ئیسلام، بە تایبەتی داعی و پێشڕەوان و بیرمەندانی، دەبێ ئەوەیان لە بەر چاو بزر نەبێت کە هێشتا ڕۆژئاوا لە سەر هەمان هەڵوێستی ستراتیژیی نەگۆڕێتی و وڵاتی موسوڵمانانیش هەر لە دواکەوتوویەکەیدایەتی، ئەگەر چی لە ڕووی بیر و هۆشەوە ئاهێکیان هاتۆتەوە

بەر و تا ڕادەیەکی باش -دوای شکستی سەد ساڵەی دەسەڵاتی عەسکەریتاریای عەلەمانییەت- زەمینەی هاتنەوەی ئیسلامیان بۆ حوکمڕانی ئامادەکردووە، والحمدلله.

ئەهلی ئیسلام، بە تایبەتی داعی و پێشڕەوان و بیرمەندانی، دەبێ ئەوەیان لە بەر چاو بزر نەبێت کە ئێستا ڕۆژئاوا لە جاران زیاتر چاوی لە کەرەستە زەروورییەکانی ژیانی کۆمەڵگەکانێتی کە لە وڵاتانی ئێمەدا هەن، وەکو نەوت، غاز، زێڕ، یۆرانیۆم، کەرەستەی خام و کانزای تر، ئەوانیش لە جاران خوێنمژترن و سەرمایەدارەکانیان لە دوو سەدەی ڕابردوو زیاتر چاوبرسی ترن... بۆیە ئەمجارە بە ناوی بڵاوکردنەوەی دیموکراسی، پاراستنی مافی مرۆڤ و دامەزراندنی سەرمایەدارییەوە ئاڵقەیان کردۆتەوە لووتی حاکمە عەلەمانییەکانیان، کە بەسەر وڵاتی موسوڵمانانیاندا داون و پشکێکیان لە سامانە دزراوەکە دەدەنێ تا بەرژەوەندیی ئەوان پاس بکەن...

چوارەم- زۆرجار گەل و میللەتان دەکەونە دووڕێیانی مێژووییەوە و هەلی هەڵبژاردن و هەڵاوێردنی هەڵوێستی ئازایانەیان بۆ دێتە پێش، ئەگەر ئوممەت و پێشڕەوانی توانییان ڕێی ڕزگاری و سەربەستی و ڕێزداریی خۆیان بگرنە بەر؛ ئەوە بۆیان لواوە و نابێت هەل بە فیڕۆ بدەن، ئەگەر نا؛ حەتمەن تۆقی زەلیلییەکەیان بۆ داهاتوویەکی تریش هەر لە گەردندا دەمێنێت و دەبێت بە کۆیلەیی یان بە برسێتی ڕایکێشن! دەبێ ئەوەش ڕۆشن بێت کە ئەو دووڕێیانە مێژووییانە لە پڕدا دەرناکەون، بەڵکوو بە پێی یاسا و ڕێسای قەدەری خوایی بۆ تاقیکردنەوەی ئوممەتان و پێشڕەوانیان دێنە پێش. جا ئەگەر دەوڵەت و کۆمەڵگەی موسوڵمانان ئازایانە بڕیاری قوتاربوون و سەربەستییان دا، ئەوە وەکو سێ سەد ساڵی یەکەمی ئوممەتی ئیسلام دەکەونە سەر ڕێی پێشەنگی شارستانێتی و سەرفرازی لای خوای گەورە. ئەگەر لە نەزانی و لە ترس و هیممەت نزمیشدا بڕیاری مانەوەی هەمان بارووەدۆخی دواکەوتوویی خۆیان دا،

ئەوە حەتمەن وەکو ئەم سەردەمە مێژوویيانەيان بەسەردا دێت کە لێرەدا دەيخوێنين.

ئوممەتی ئیسلام ئێستا ئەزموونی دوو سەد ساڵی رابوردووی خۆی باش لە بەر چاوە، ئەگەر پەی بە هۆکاری لاوازی و نەبوویی خۆی ببات، پاشان ئەگەر ژیرانە ڕێی سەرفرازییەکە بگرێتە بەر. ئەمما ئەگەر هەر لەسەر بیری نەتەوایەتی، هەستی نیشتیمان پەروەری، ناوچەگەرێتی و ئینتیمای عەشایری ئەم سەد ساڵەی دوایی بمێنێتەوە و سەرڕاستانە ڕوو نەکاتەوە دینداریێتی بەو ئیسلامەی بە زۆر پێیان خستە کەناری مێژووەوە؛ زۆر زەحمەتە لەم سەردەمی شەڕەپاڵی هێز و جەمسەری کەسبکردن و پەیمانە سەربازییانەی دوژمناندا بێتەوە سەر ڕێی شکۆمەندییەکەی جارانی.

هەڵبژاردنی هەڵوێستی بەهێز لە سەردەمی لاوازیی ئوممەت و دەسەڵاتدا، خۆی لە خۆیدا بەربەرەکانێیەکی سەختە و دێتە پێشی داعی، بیرمەند و پێشڕەوایانی ئەهلی ئیسلام، چونکە دۆزینەوەی ڕێگاچارەی شیاو لە دوای توێژینەوە و بیرکردنەوە، دوای تەقدیر و بڕیار، ئینجا نەخشەداڕشتن؛ زوو جێبەجێکردنی ئەرکێکی داواکراوی ئوممەتە دڵسۆزە وێڵەکەیە لە داعی و بیرمەند و پێشڕەوانی، چونکە ئەوان سەرچاوەی ئاڕاستە و مەرجەعییەتی بڕیارن. دەرنەکەوتنی هەڵوێستی شیاو لێیانەوە دەیان کێشەی ترس و بیم، شیرازەپسان و تێکچڕژان لە ئوممەتەکەدا دێنێتە پێش و دەیان کێشەی گۆڕینی وەلائ و تەکفیر و یاخیبوونیش بۆ ئاڕاستەوانان دێنێتە پێش.

ئەم پێشەکی و ئەنجامە هەر بە هەڵوێستە سلبییەکانەوە نەبەستراوەتەوە، بەڵکوو بە هەڵوێستە ئیجابییەکانیشەوەیە، چونکە ئەنجامی باش گرتنەبەری؛ هەڵوێستی باش دەخوازێت، هەڵوێستی باش وردەکاری دەخوازێت، ئازایەتی و

جورئەتیش حەسم[1] دەخوازێت. ئەگەر دووڕێیانە مێژووییەکان هاتنە پێش و هەڵوێستی گونجاوی خۆیان بەرامبەر نەگیرایە بەر و وزەکانی بۆ نەخرایە گەڕ، هەلەکە دێت و دەڕوات، دوور نییە دوژمنان نەیقۆزنەوە و نەیکەنەوە بە هەلی زێڕینی خۆیان.

ئەم هەلانەش کاتێك دەتوانرێت یەکسەر بقۆزرێنەوە، کە پێشتر ئوممەت و ئاڕاستەوانانی دیدوڕێ و بەرنامەی کۆمەڵکاری و شیاوێتی؛ وزەکانی بەردەستیان ئامادە کردبێت و چاوەڕوانی هەل بکەن، وەکو ڕاوچیی بە توانا بە قەنناسێکەوە چووە بۆ ئاسکێك، کات و شوێنی ڕاو و ئالییەتی پێویستی ئامادە کردووە و لەگەڵ دەرکەوتنی نێچیرەکەی ویستی خۆی دەخاتە گەڕ.

(١) واتە: یەکلاییکردنەوە. (زادی)

بەشی دووەم

ڕامــان

باسی یەکەم- هەتیویی ئوممەت

ڕووخاندنی دەوڵەتی عوسمانی و ئیلغاکردنەوەی خیلافەتی ئیسلامی شیرازەپسانی ئوممەتی ئیسلام بوو، لێکهەڵوەشاندنەوەی پێکهاتەی سیاسی بوو، لێکترازان و دابڕ دابڕکردنی (دار الإسلام) بوو، ڕمانی ئەو منارە بوو کە لە هەموو لایەکەوە ئاماژەی بۆ ئەهلی ئیسلام دەکرد کە لە کوێن و چەند لە مەرکەزی خیلافەتییانەوە دوور یان نزیکن، بۆیە دوای ڕمانی ئەو منارەیە کە هێمای یەکبوون و یەکێتی موسوڵمانان بوو، وڵاتە ئیستیعمارییەکان ئاسانتر توانییان بێنە وڵاتانی ئیسلامەوە و بۆ دەیان ساڵ بیرِوتێننەوە.

بەم ڕووداوە کارەساتییە توانرا هەنگاو بە هەنگاو هەموو وڵاتی موسوڵمانان بەرە و دواوە پاڵ پێوەنرێت و بە کێشەی گەورە گەورەوە موبتەلا بکرێن!

یەکەم- دەوڵەتی عوسمانی -کە بە دەوڵەتی هەموو ئوممەتی ئیسلامی دەژمێررا- کرا بە دەوڵەتێکی عەلەمانیی بێدینی، کە بۆ حوکمکردن دەبوو یاسای سویسری بخاتە شوێنی شەریعەتی ئیسلامی.

دووەم- ڕێخۆشکردن بۆ زایۆنیزم تا خەونەکەی خۆی بە ئاسانی لە قودسدا بکاتە حەقیقەتێکی واقیعیی بەرجەستە لە جەرگی موسوڵماناندا، لە زەمەنێکی

کورتیشدا ببێتە سەرەنێزەی ڕۆژئاوا، بەتایبەتی ئەمریکا.

سێیەم- هێنانەدیی ئامانجە سەرەکییەکەی ڕۆژئاوا بە تایبەتی بەریتانیا، بەوەی کە دەوڵەتی عوسمانی بەو دواکەوتووییەی خۆیەوە ڕاکێشنە ناو بەرەی جەنگی جیهانیی یەکەمەوە، بێ ئەوەی هیچ بەرژەوەندییەکی ئەوی تێدا بێت، وەك بەشداریشیان پێکرد، خستیانە ڕیزی ئەڵمانیاوە تا بەزین و دابڕ دابڕ بوونەکەی بە تەواوی بەسەردا ببڕێت.

چوارەم- ڕووسیا ڕێی بۆ خۆشبوو تا وەسێتی (بەترۆسی گەورە) جێبەجێ بکات، کە بریتی بوو لە داگیرکردنی لایەکی جیهانی ئیسلامی و کشان و خشان بەرەو کەنداوی عەرەبی و خەنجەر وەشاندن لە جەستەی ئوممەتی ئیسلام لە هەموو لایەکەوە بە سوپای قەیسەری و بە کۆمۆنیزم.

(پەیمانی سیڤەر) لە هەنگاوە پێشەکییەکانی لادان و ڕادانی دەوڵەتی عوسمانی بوو، کە لە (١٩٢٠/٨/١٠ز) مۆر کرا، کە کۆمەڵێك بڕگەی لە خۆ گرت؛ هەر یەکێکیان لەوانی تری دژوارتر و کاریگەرتر بوو، لەوانە:

١- دەوڵەتی عوسمانی کە لە ساڵی (١٩١٤ز)دا (٦١٣ر٠٠٥) میلی دووجاو، (٢٠) ملیۆن کەس بوو، لە ساڵی (١٩٢٤ز)دا کەمکرایەوە بۆ (١٧٥ر٠٠٠) میلی دووجاو (٨) ملیۆن کەس!

٢- نابێت تورك لە ئەوروپا، لە غەیری قوستەنتینیە (ئیستانبوڵـ)ـدا هەبن.

٣- بوارکردنەوە بۆ یۆنان تا ناوچەی ئیزمیر داگیر بکات و ئیدارەی بدات، تا (عوسبەتولئومەم) بە یەکجاری بە ڕەسمی دەیلکێنێت بە یۆنانەوە.

٤- بوارکردنەوە بۆ یۆنان تا بەری ڕۆژئاوای تەنگەی دەردەنیل داگیر بکات و خۆی ئیدارەی بدات.

٥- سەربەخۆییدان بە ئەرمەن و دامەزراندنی دەوڵەت لەوانەیان کە لە ئەنادۆڵن.

٦- نابێ تورکیا کەشتیی جەنگی و فڕۆکەی هەبێت و دەبێ سوپاکەشی بکرێتە پۆلیس.

٧- ئیمتیازات و سەرمایەگوزارییەکانی کۆمپانیا و وڵاتە ڕۆژئاواییەکان دەبێ بگێڕدرێتەوە سەر حاڵەتی پێشووی خۆیان کە پێش جەنگی جیهانی هەیانبووە.

٨- دەبێ تورکیا هەم غەرامەی دارایی قەرەبوو (تەعویز) بداتەوە، هەم دەبێت ئەو پارانە بدات کە دەکەوێتە سەری!

ئینجا بەریتانیا، فەڕەنسا و ئیتاڵیا ڕێککەوتنامەیەکیان لە نێوان خۆیاندا بۆ پاراستنی بەرژەوەندیی تایبەتی خۆیان لە ناوچەی ئیسلام و دابەشکردنی وڵاتانی ژێردەستی دەوڵەتی عوسمانی بەسەر خۆیاندا ئیمزا کرد.

ئیدی تورکیا نەیتوانی لەم هەموو قەید و کۆتە قوتار بێت، چونکە گەر بیشیتوانیایە لە یەکێکیان ڕاپسکێت، حەتمەن ئەوانی تری لە ئەستۆ قایم دەبوو!

بۆیە لەوەودوا نەیتوانی وەکو دەوڵەت ڕەفتار بکات! تا ئەو زەمانەی مۆرکی عوسمانیی پێوە نەما و بوو بە تورکیای مستەفا کەمال، واتە دوای ئەوەی (مستەفا کەمال) و (عیسمەت ئینۆنۆ) پەیمانی نهێنیی (لۆزانـ)ـیان ئیمزا کرد، کە دەڵێ: "واز لە ئیسلام وەکو سیستمی حوکم، سیاسەتی دەوڵەت، یاسای حوکم و زمانی دین بهێنرێت". ئەمەش ئیمزاکرا، ئەوجا ڕۆژئاوا بەتایبەتی بەریتانیا؛ کەوتنە هەڵدانی پێکی سەرکەوتن. تا (لیۆن جۆرجـ)ـی گەورەیان وتی: "من ئێستا زۆر خۆشحاڵم کە تورك خراوەتە حاڵەتێکی واوە، کە دەبێ ملکەچ بکات بۆ موحاسەبەکردنی لەسەر ئەو هەموو تاوانبارییەی دژی ئیسپانیا کردوێتی".

(وێـڵسوونـ)ـیش وتی: "وا ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی لە ئەورووپا فڕێدرایە دەرەوە، چونکە بە ڕاستی شتێکی نامۆیە بە سیمای شارستانێتی".[١]

(١) انور الجندي: الاسلام والغرب ـ المكتبة العصرية/ بيروت، ط١ ١٩٨٢، ص١٦٣ ـ ١٦٤.

نامۆبوون

شێخولئیسلام[١] (مستەفا سەبری) ئاماژە بەوە دەکات کە مەرجەکانی پەیمانی سیڤەر لەسەر دەوڵەتی عوسمانی زۆر قورس بوون، بەڵام کە مستەفا کەمال و ئینۆنۆ بە نهێنی پەیماننامەی لۆزانیان ئیمزا کرد، ئەوی تریان لەسەر سووك کردن، پەیمانی لۆزان کە وڵاتانی هاوپەیمان لە (١٩٢٣ز)دا مەرجەکانیان بە تورکیا ئیمزا کرد، کە بە **(چوار مەرجەکانی کەرەزۆن)** بەناوبانگە و دواتر بڵاو کرایەوە، دەڵێت:

١- ئیلغاکردنەوەی خیلافەت بە شێوەیەکی تەواو.

٢- دەرکردنی خەلیفە لە وڵات، هەروەها پشتیوانانی خیلافەت و موسادەرەکردنی سامان و ماڵیان.

٣- ڕاگەیاندنی سکوڵەریست (عەلەمانیـ)ـەتیی دەوڵەتی تورکیای نوێ و، دەبێت دەستووری مەدەنیی نوێ بخرێتە جێی دەستووری کۆنی عوسمانی.

٤- پساندنی هەموو پەیوەندییەك بە ئیسلامەوە.[٢]

قبووڵکردنی ئەم مەرجانە و ئیمزاکردنی پەیماننامەکە؛ بە ڕاستی گورزێکی زۆر گەورە و (ضربة قاضية)ی ململانێکە بوو.

ئا بەم شێوەیە کەمالییەکان ڕێیان ئاسان کرد بۆ ئیلغاکردنەوەی خیلافەتی ئیسلامی، دوای ئەوەی کە بۆ ماوەی (١٣٠٠) ساڵی ڕەبەق حوکمی کرد، هەروەها

---

(١) شێخولئیسلام لەقەبی ڕەسمیی موفتیی گەورەی دەوڵەتی عوسمانی بوو، گەورەترین مەرجەعییەتی شەرعی بووە، شێخ مستەفا سەبری؛ کۆتا شێخولئیسلام بوو، دواتر هیجرەتیکرد بۆ میسرو لەوێ کۆچیدواییکرد (رحمه الله).

(٢) انور الجندي: الاسلام والغرب، ص١٩٢.

نەفیکردنی خەلیفە، خانەوادە و پشتیوانانی خیلافەت! بە کردەوەش ئەوە بوو کە (خەلیفە عبدالمجید)یان -کە کۆتا خەلیفە بوو- نەفی کرد بۆ سویسـرا! -نەك بۆ مەککە یان مەدینە یان وڵاتێکی ئیسلامی، بەڵکوو بۆ وڵاتێکی ئەورووپایی کە مزگەوتێکی تێدا نەبووە!-، هەروەها ئیلغاکردنەوەی دادگای شەرعی، خوێندنگا دینییەکان، ئەوقافی ئیسلامی و زمانی عەرەبی، بە دەردی ڕۆژنامەی ئەوسای تورکیا نووسییان: "تورکیا دەیەوێت بە یەکجاری واز لەو کەلتووره کۆنەی بهێنێت کە ئیسلام دروستی کردبوو...". جا بۆچی ئەوە بڵێین؟! خۆ مستەفا کەمال خۆی وەکو ڕۆژنامەکانی تر لە (١٩٢٤/٢/٢٨ز)دا بڵاویان کردەوە وتی: "ئێمە بە ڕاستی و بە تەئکید، عەزممان جەزم کردووە کە هەر بەربەستێك بێتە ڕێمان دەیخەینە ژێر پێمانەوە، هەموو کەند و کۆسپێکی ڕێ تەخت دەکەین؛ مادام ڕێی ئەوەمان لێ بگرێت کە لەو ڕۆژهەڵاتەی وازمان لێ هێناوە و جێی دەهێڵین، بەرەو ئەو ڕۆژئاوایە بڕۆین کە ڕوومان تێ کردووە. ڕۆژئاواییبوونمان نابێت هەر لە یاسا و دەستوورماندا بدرەوشێتەوە، بەڵکوو دەبێت بچێتە کونجی مۆخ و درزی بیرکردنەوەمانەوە، لەمەودوا پێویستمان بە خیلافەت نەماوە، نە بە خۆی، نە بە وەزارەت و دادگا شەرعییەکانی و نە بە ئەوقاف و قوتابخانە دینییەکانیشی، ئێمە بە جددی وازمان لەم شتە کۆنانە هێناوە کە پێمانەوە هەڵزناوە و ناهێڵێت بەرەو سەروەری بەرز ببینەوە، بەڕاستی تاوانی گەورە وا لە کۆڵی پیتی عەرەبیدا، ئەو ئاوا دوای خستووین، ئەو وای لێ کردین بۆ زانست و پێشکەوتن بە کلکی کاروانی میللەتاندا غار بدەین، پێویستە بە پیتی لاتینی بنووسین".

لە (١٩٢٤/٣/١ز)یشدا لە وتەکەی ئەنجومەنی نیشتیمانی (پەرلەمان)دا وتی: "ڕاپەڕینمان بۆ گۆڕانکاریی ماڵی خۆمان حەتمییە، پێویستە زۆر ئازایانە هەر کاریگەرییەك کە پێمانەوە لکاوە و ڕێی گۆڕانکارییمان لێ دەگرێت لەبەر خۆمانی داماڵین، نابێ لە هەڵمەتی چوونەپێش و پێشکەوتنماندا دوودڵ و ڕاڕا بین، دابینکردنی مافە مەدەنییەکان و مافەکانی خێزان و خانەوادە لە ڕێگای

مەدەنییەت و شارستانێتی ڕۆژئاواوە نەبێت هیچیان بۆ نایەتە دی، میللەتان بە ئەفسانەوە بەسترابنەوە چۆن وە خەبەر دێن؟ چۆن ڕادەپەڕن؟ میللەتی تورکیش ناهێڵێت مۆتەکە و ئەفسانە سواری بێت".

ئینجا ڕۆژنامەکانیش نووسییان: "خیلافەت و سەڵتەنەت؛ وەکو کلدان، ئاشوور، بابل و میسری کۆنیان لێهاتووە و بوونەتە سەرهات، دینیش -کە ژیان و ئازادیی مت کردبوو- لەگەڵیاندا بارگەی پێچایەوە و ئەویش نەما، ئێستا کاتی ئەوە هاتووە مافی نوێ وەرگرین کە لە کەلتووری ڕۆماوە هاتووە، ئەتاتورك[1]دەڵێ: (ئامانجم ئیلغاکردنەوەی خودی خیلافەت خۆیەتی، نەك ئەوەی بۆ خۆمی بپچڕم! نەخێر، چونکە من ئەو پیاوە نیم تەنازول بکەم بۆ وەرگرتنی پلە و پایەیەکی ئاوا کۆن و پەڕپووت، ئێمە خۆمان لە خیلافەت قوتارکرد و تورمان هەڵدا، وەکو لاکە تۆپیو خستمانە سەرەنگوێلکی مێژووەوە)".[2]

* * *

(١) ڕۆژنامەکە دەڵێت: ئەتاتورك ئەگینا ئێمە وا ناڵێین، چونکە ئەتاتورك واتە: باوکی تورکان، ئێمەیش بۆمان نییە وا بڵێین، چونکە وا نییە، جگە لەوەی ئەمە برا موسوڵمانە تورکە دیندارەکانمان تووڕەدەکات.

(٢) هەمان سەرچاوەی: انور الجندي، ص١٩٢ ـ ١٩٤.

باسی دووەم- لەجەنگەڵی عەلەمانییەتدا

لە ئابی (١٩٢٣ز)دا **(حیزبی جمهووریی گەل)** دامەزرا، کە زۆرینەی ئەندامەکانی لە **(جولەکەکانی دۆنمە)**[1]و**(ماسۆنی)** بوون، لە (١٩٢٣/١٠/٢٠ز)شدا کۆماری تورکیای نویێ ڕاگەیەنرا و ئەنجومەنی نیشتیمانی (پەرلەمانـ)ـی بۆ هەڵبژێردرا و لە ژێر کۆمەڵێك هەڕەشە و فشاردا (مستەفا کەمال) کرا بە سەرۆکی کۆمار.

لەو ڕۆژانەدا کە لە لایەکەوە هەموو ساتێکی دەتوت ڕەهێڵەی دوای ساتی لافاوە، لە لایەکی تریشەوە دەتوت تێکچڕژانی ئاهەنگە و جاڕچی دەگەڕێت و بانگەشە دەکات، کۆمەڵێك دانیشتنی خێرای ڕاوێژکاریی بەرەی (مستەفا کەمال) کرا و مستەفاش خێرا ئەنجومەنی گەورەی نیشتیمانیی بۆ بەستنی کۆبوونەوە بانگکرد، یەکەم ڕۆژی ئازاری (١٩٢٤ز) کۆبوونەوەی ئەنجومەن دەستی پێکرد، هەر لە سەرەتای وتاری یەکەمەوە دیاربوو کە مەبەست لەم کۆبوونەوەیە ئیلغاکردنەوەی ڕەسمیی خیلافەتە، بۆیە هەر لە یەکەم ساتیشەوە کۆبوونەوەکە بووە ڕەدد و بەدەلی شەڕەی قسە و، بەرهەڵستکارانی مستەفا کەمال هێشتا گوڕیان تێدا مابوو.

پێش کۆتایی کۆبوونەوەکە (مستەفا کەمال) هەستاو وتی: "بە هەر نرخێك بێت دەبێت ئەم کۆمارەی ئاوا مەترسیی لە سەرە بپارێزرێت، دەبێت لەسەر بنج و بناغەیەکی عیلمیی پتەویش بنیات بنرێت، خەلیفە، خیلافەت و ئاسەواری ئالی عوسمان پێویستە نەمێنن، دادگای کۆنی دینی و یاساکانی پێویستە کەنار درێن،

(١) جولەکەی دۆنمە: تاقمێکی سەر بەمەزهەبێکی جولەکەن، بەڵام ناویان ناوی ئیسلامییەو ساڵەهایە لەتورکیا دەژین، گۆڕستانیشیان نزیك گۆڕستانی موسوڵمانانە.

دەبێ لە شوێنی ئەوان دادگا و یاسا و دەستووری هاوچەرخ بهێنرێتە پێشەوە، پێویستە قوتابخانەی پیاوانی دینی داخرێن و قوتابخانەی غەیرە دینیی نوێخوازیی حکومەت بێتە جێیان". ئینجا داوای کرد پەرلەمان مەرسوومێك دەرکات کە بڕیاری دەرکردنی خەلیفە و جوێکردنەوەی دینی لە دەوڵەت تێدا بە ڕوونی دەربخات.

بەم قسانە ئەوەندەی تر موناقەشەکان پەرەیان سەند، یەکێك لایەنگیری دەکرد، دوو بەرپەرچیان دەدایەوە، یەکێك دەیوت نابێ، دووان دەیانوت دەبێ وا بێت...هتد. تا کۆتایی ئەو ڕۆژە نەگەیشتنە هیچ ئەنجامێك. بۆ ڕۆژی دووەمیش هەر وا موناقەشە و شەڕە قسە دەستی پێکردەوە تا ئێوارە و دواتر تا نیوەشەو، نەخێر هەر توولی کێشا تا سەعات شەش و نیوی سبەی؛ هەر نەگەیشتنە هیچ بڕیارێك...

بۆ ڕۆژی سێیەمی مانگی ئازاری (١٩٢٤ز) ئەنجومەنی نیشتیمانی (پەرلەمانـ)ـی تورکیا بڕیارێکی ئیعلان کرد کە دەڵێ: "خیلافەت ئیلغابۆتەوە و دین لە دەوڵەت جوێ بۆتەوە..." مستەفا کەمال نەیهـێشت خەڵکی تاساو بێنەوە سەرخۆ، خێرا فەرمانێکی سەرۆکایەتی لای خۆیەوە دەرکرد و ناردی بۆ جێبەجێکردنی لە (ئیسلامبوول)، کە پێش هاتنی سپێدەی سبەینێ دەبێ (خەلیفە عەبدولمەجید) وڵات بە جێ بهـێڵـێت، ئینجا هەر خۆی بە سوپایەکی پۆلیس و عەسکەرەوە کەوتە ڕێ بۆ (ئیسلامبوول) و پێش فەجر گەمارۆی کۆشکی خەلیفەی دا و لەگەڵ تاریك و ڕوونیی فەجردا خەلیفەی ناچار کرد سەیارەیەك بگرێت و هەندێك جل و بەرگیان بۆ کردە جانتایەکەوە و کەمێکیش پارەیان دایە و بردیان بەرەو سنووری سویسرا! تەنانەت نەیانهێشت ڕوو لە مەککە و مەدینەش کات!

ئینجا لە ماوەی دوو ڕۆژیشدا هەرچی ڕاوێژکار، ژن، ماڵ، منداڵ، حاشیە و دەستوپێوەندی خەلیفە هەبوو؛ هەر هەموویانی کۆکردەوە و بەرەو دەرەوەی

وڵات دەری پەڕاندن! ئینجا کەوتە ئیلغاکردنەوەی دائیرە بە دائیرەی ئیسلامی و سڕینەوەی هەموو ئاسەوارێکی خیلافەتی ئیسلامی و ناو و ناوەڕۆکی. هەموو دائیرە دینییەکانی ئیلغاکردەوە و هەرچی پارە، زەویوزار و موڵکی ئەوقاف هەبوو؛ کردییە موڵکی حکومەت و، قوتابخانە ئیسلامییەکانی داخست و بیناکانی کردە موڵکی وەزارەتی مەعاریف و چاودێریی حیزبییانەی خۆی -پێش دامەزراندنی دەزگای ئەمنی- لە سەر هەموو گۆڕانکارییەکانی دانا. هەرچی دۆکیومێنتی ڕەسمی دەوڵەتی عوسمانی هەبوو یان لە دەستیاندا فەوتا، یان بە بێ بایەخ خستیانە کەنارەوە! ئێستا دوای هاتنی حکومەتی (ئۆردۆغان) لە تورکیا؛ فەرمانی داوە کە بایەخ بەو دۆکیومێنتانە بدرێت کە ئێستا (١٥٠) ملیۆن دۆکیومێنتی بە سەلامەتی ماوە!!

بەم شێوەیە (مستەفا کەمال) هەر چوار مەرجەکانی کەرەزۆنی وەزیری دەرەوەی ئینگلیزی جێبەجێ کرد، ئینجا وڵاتانی ڕۆژئاوا ئیعتیرافیان بە دەوڵەتی نوێی تورکیا کرد، سوپای ئینگلیزیش لە ئیسلامبوول و کەنداوەکان کشایەوە!

لە بەریتانیای مەزن! کە یەکێك لە ئەندامانی ئەنجومەنی گشتی ڕەخنەی لە حکومەتی بەریتانیا گرت کە بۆچی ئیعتیرافی بە تورکیا کردووە، کەرەزۆن وەڵامی دایەوە: "تورکیا بنبڕ کرا، لەناو برا، تازە هی ئەوە نەماوە سەرپێی خۆی کەوێتەوە، ئێمە ئەو وزە مەعنەوییەیمان لەناو برد کە مایەی هێز و توانای بوو؛ 'خیلافەت' و 'ئیسلامەتیـ'ـیەکەی".[(١)]

* * *

(١) عبدالقدیم زلُّوم: کیف هدمت الخلافة. دار الأمة/ بیروت ١٩٩٠/٣، ص١٨٦-١٨٧.

ئاوا خیلافەت ڕووخێنرا و ئاوا ورد و خاش بوو، بەمەش ڕمانی دەوڵەت و دەستووری ئیسلامی پەستێورایە قوژبنێكی كەلاوەی مێژوو، ئاوا یاسا و ڕێسای دەستووری هەزار ساڵەی ئوممەتێكی دیندار و زیندوو كرایە كەلەپوورێكی مۆزەخانە! ئاوا دیدی سیاسی و سیستەمێكی حوكمڕانیی ژیانی نیوەی سەر زەمینی زەمانی خۆی؛ كرایە كتێبە كۆنێكی لاتینیی وا كە پسپۆڕی خۆی نەبێت كەس لە پیتێكی تێ نەگات!! ئاوا ئەو دەوڵەتە بەرفراوانەی وەكو شێری پیر و نەخۆش، كە ترسی هەر مابوو؛ بووە وردە وڵات و كلكە دەوڵەت! لە جێی ئەو حاكمانەی ئامادەی تەنازولی بستێك خاكی فەڵەستین بۆ جولەكە نەبوون، كۆمەڵ كۆمەڵ سیاسەتمەداری دووڕوو، ترسنۆك، گەندەڵ و بودەڵە -هەر بە ناوی ئیسلامەوە- هاتنە شوێنیان!!

ئەمە چ كارەساتێكە؟!

ئەوەی بە بیری ڕۆژئاوادا دەهات كە وەك پاڵی كۆمەڵكاریی ڕق و قین بە پەیكەری ئیسلامیەوە بنێت، ئەوەی كە زۆر سوكنایی دڵی پێ دەهات و ئاهێكی ئارامی تێ دەگەڕا پێی، ئەوەی دەمێك بوو بە سەدان نەخشە و پلان وەك پواز بۆ قاشكردنی ئوممەت و دەوڵەتی ئیسلامی دادەتاشی، ئا ئەمە بوو؛ ئەم گورزە گرانە بوو كە هەموو وڵاتانی ئەورووپای ئەو زەمانە پێكەوە هەڵیان سووڕاند و بە هەموو هێزیان بە جەستەی ماندووی زۆرانبازەكەی ئیسلامیان كێشا! دوای ئەم شەڕە تووڵانییەیان ئاهیان تێگەڕا و پێكی سەركەوتنیان پڕ كرد؛ دوای ئەوەی ئاوا دەوڵەتێكیان ڕماند كە بە ناوی ئەو ئیسلامەوە حوكمی دەكرد كە ئەمان زیاتر لە هەزار ساڵ بوو لێویان لێ دەكرۆشت، بە ناوی ئوممەتێكەوە قسەی دەكرد كە لە هیچ جەولەیەكدا خۆی بە دۆڕاو نەدەزانی! بە ناوی دینێكەوە هاتبووە پێشەوە كە دەیوت دینی ئێوەشی پێ ئیحتیوا دەكەم؛ ئای كە ململانێیەكی قورس بوو.

لە جێی (دار الاسلام)؛ وڵات دروست بوو، لە جێی غیرەتی جیهاد؛ تۆوی کونجرەی تۆرانی، عرووبە، کوردایەتی و باقیی بانگەشە جاهیلییەکانی نەتەوایەتی چێنرا، هەر هەمووشیان بوونە کلکی تەور و پیرەداری وجوودی خۆیان دەبڕییەوە، لە جێی هەموو ئیعتیقاد و هەست و سۆزێکی برایەتیی دینی؛ کەڵبە لێککگیرکردنی دڕندەیی لە سەر ئێسکە مەترووکی عوسمانی پەیدا بوو، تورك و عەرەب، تورك و کورد، عەرەب و کورد، عەرەب و بەربەر، ئینجا عەرەب و عەرەب، کوردو کورد؛ بە دنەی ڕۆژئاوا لەو ڕۆژەوە شەڕە شۆقیانە لەسەر پاوەنی بێتاپۆ و قەرسیلی بەرماوە.

ڕۆژئاوا، کە دەوڵەتی عوسمانیی بە تورکیای نوێ و (مستەفا کەمال) ڕماند؛ وایزانی وەکو ئیمپراتۆرییەتی کاسۆلیکییەکەی خۆیان دینەکەشی پێوە ڕماندووە! بۆیە کەوتە نەقڵکردنی تەجروبەکەی مستەفا کەمال بۆ ناوچەکانی تری وڵاتی موسوڵمانان، بۆ خۆشیان لە ڕۆژئاوا زۆریان کتێب لەسەر سەرکەوتنی خۆیان و مەفحکردنەوەی ئیسلام نووسی؛ زۆر بە غروورەوە دەیانوت: "هەتا دنیا دنیا بێت جارێکی تر ئیسلام سەر هەڵناداتەوە".

شێر مردو جەستەی ئوممەت کەوتە بەر کەڵبە!

جەستەی ئوممەت، هەنجن هەنجن لە لاکۆڵانی مێژوودا کەوتە بەردەمی سەگەل!

ئەوی لەو نیوەدوورگەی عەرەبە هۆزی گەڕۆکی دووی حوشتر بوو، بوو بە خاوەن دەوڵەت و ئاڵا، حاکم لە دوای حاکمیشیان دەبوون بە واریسی کێشەی خەتکێشانی سنووری وڵاتەکانیان، وەکو قەتەر و بەحرەین، کە دەیانەوێت کێشەی سنوورەکەیان ببەنە دادگای نێودەوڵەتی لە لاهای/ هۆڵەندا!!

یەك دەوڵەت و ئوممەت؛ بوو بە (٥٦) لەتە دەوڵەت و (٧٦) کەمایەتیی بێ

ساحێب، کە ساڵانە لە بەرچاوی هەموو دەزگا نێودەوڵەتییە دووڕووەکانەوە لە فەڵەستین، ئەفغانستان، حەبەشە، بۆسنە و چیچان سەر دەبڕڕێن، ڕیشەکێش دەکرێن و کەس لەسەریان هەڵناداتێ! (٥٦) دەوڵەت! بەڵام زەبەلاحەکانیان وەکو ئەندۆنیسیا (کە ٢٣٦ ملیۆنە)، یان پاکستان (کە ١٥٠ ملیۆنە)، یان نەیجیریا (کە ١٤٠ ملیۆنە)، یان تورکیا (کە ٧٢ ملیۆنە)، حوکمی عەسکەر؛ حکوومەتە هەڵبژێرراوەکەشیان وەك گاگەل لە تەنگژەیەکەوە دەبات بۆ تەنگژەیەکی تر! لە هەموو هەڵبژاردنی وڵاتی داماوی موسوڵمانانیشدا حاکم (٩٧,٩٩٪)ی دەنگەکان دەهێنێت! دەڵێی موسابەقەی ئەسپە بەڵام بە یەك بارگیری لات!

ڕۆژئاوایە کە دیکتاتۆرییەت لە وڵاتی موسوڵماناندا زەرع دەکات! بۆیە هەر ئەویش بەرپرسە لە کاولکاریی وڵاتی موسوڵمانان. ڕۆژئاوایە کە دیکتاتۆر لە دوای دیکتاتۆر دێنێتە پێشەوە، جا ئەو دیکتاتۆرە سەربازێکی فاشیلی تاکڕەوی وەکو (قەززافی) و (موشەڕڕەف)ـە، یان تیرە و هۆزێکی دیکتاتۆری وەکو (ئال سعوود)ە، یان حیزبێکی چەتەگەرییە وەکو (بەعسی عێراق و سووریا).

ئیلغاکردنەوەی خیلافەت هەتیو بوونی ئوممەتەکە بوو، نەك هەر لە تورکیا، بەڵکوو لە هەر هەموو جیهاندا! چونکە دوا بە دوای ئەو، نەك هەر ڕێ لە کاری سیاسیی ئیسلامی گیرا، بەڵکوو لە هەموو شوێنێك بوو بە تۆمەتی خیانەت! تەنانەت کەمالییەکان لە نەفیکراوێکی وەکو (شێخی نەورەسیـ)ـی ڕەحمەتییان قبووڵ نەکرد لە مەنفاکەشی حەلەقەی زیکری سۆفێتی دامەزرێنێت! لە هەموو شوێنێك موسوڵمانان زەلیل کران، چونکە هەموو کەس لێدان و چەوساندنەوەیانی لا ببووە ماف و ئەرکی نیشتیمانیی خۆی! لە هەموو شوێنێك ئیسلام لە حوکم دوورخرایەوە، یاسا و ڕێسا و بڕیاری دادگاییەکانی ئیلغاکرایەوە و شەریعەتەکەی لە کتێبی فیقهیدا قەتیس ما! هەر کەس بیوتایە "شەریعەت باشە"؛ دەدرایە دادگا! مزگەوتەکان دەڕووخێنران یان دەکرانە باڕ و سەماخانە و گەوڕی ئاژەڵ، یان دەکرانە بارەگای حیزبی، زمانی عەرەبی لە تورکیا و وڵاتانی

تر خرایە سەنگەری ئەوبەر، تەنانەت کە لە تورکیا پیتی عەرەبی بۆ لاتینی گۆڕا، لە میســریش لە ژێر سێبەری حوکی قەومیی ناسریدا هەوڵی گۆڕینی بۆ لاتینی دەدرا! ئیدی لای سۆماڵی)محەمەد سیاد بەری) کەی غەریبە؟ یان لای کوردێکی گەلۆر و ڕقن؟!

(١٠،٠٠٠) مەلا کوژران!

بزووتنەوەی ئیتتیحاد و تەرەقییەکەی کەمالییەکان لەتورکیا، جیهانی ئیسلامییان خستە دژوارترین قۆناغی ڕووبەڕووبوونەوەی ئیسلام و ڕۆژئاواوە، چونکە زاتی ڕۆژئاوایان وا شکاند جورئەتی ببێت دەیان پەیوەندیی بیروباوەڕ و هەستوسۆز بێنێتە جێی پەیوەندیی برایەتیی دینیی ئیسلامییەوە! ئینجا جورئەتی ئەوەیان دا بە خۆیان و بە دوای خۆیان کە لە هەموو شوێنێکدا حوکمی ئیسلام بخرێتە لاوە و کلتوورە بێدینییەکانی پێش ئیسلام زیندوو بکرێنەوە، فیرعەونی، فینیقی، پەهلەوی، سانسکریتی کۆن و...هتد. ئەمەشیان دەکردە پلان و وەکو ئاگر لە پووشووی بێ ساحێبی هەموو وڵاتێکی موسوڵمانانیان بەر دەدا.

خیلافەت کەوت

بەکەوتن و ئیلغاکردنەوەی ڕەسمیی ئەو لە (١٩٢٤/٣/٣ز)ەوە دەزگاکانی فێرکردنی ئیسلامی لە پایتەختی ئیسلامەکەدا داخران! ئینجا دوای ساڵێك فێرکردنی قورئان و ئیسلامەتی بوو بەتاوان و دەیان هەزار موسوڵمانی لەسەر دادگایی کرا!

ئەوەی مستەفا کەمال بە ئیسلامی کرد، جارێ تا چەندین ساڵ بیرمەندانی ئیسلامەتی لە هەموو جیهاندا تاساند، زانایانی حەپەساند، گۆڕانکارییە کەمالییەکان دەتوت خولخلۆکەن و هەڵدەسووڕێن، تەنانەت ڕۆژانەش نەبوون؛ ساتانە بوون!!! کاردانەوەکانیشیان مانگانەش فریا نەدەکەوت، کەس فریای

توێژینەوەی گۆڕانکاریی پێشوویان نەدەکەوت تا پلانێکی دژیان دابڕێژێت، ئەمان گۆڕانکارییەکی تریان دادەهێنا؛ لەوی پێشووتر قورستر! کە کەمالیزم لافاوی ڕۆژئاوای هێنایە سەر موسوڵمانان، کەس فریای کەلێنگرتن نەکەوت! چونکە کەمالیزم دید و بۆچوونی فەلسەفیی ڕۆژئاوای پڕا و پڕ کردە قاڵبی ئیسلامەکەوە! ئیدارە و سیستمی ئەورووپای بە تەواوی هێنایە قاڵبی حوکمڕانیی عوسمانییەوە و، هەر قاڵبێکی عوسمانی یاسا و ڕێسای ڕۆژئاوای لە خۆ نەگرتایە، تووڕی هەڵدەدا! هەموو ڕۆژێك پەرلەمان بڕگە یاسایەکی کوفری دادەتاشی؛ ئەمڕۆ ئیلغای خیلافەت، سبەی ئیلغاکردنەوەی بانگ بەعەرەبی، دوو سبەی زەواجی مەدەنی لەجێی مارەیی ئیسلامی، چوار سبەی یاسای میرات و...هتد. کەس فریای ئەوە نەدەکەوت بیانخوێنێتەوە، چونکە ڕۆژئاوا پەلەی بوو، کەمالیزمی کردبوو بە شۆفلی ڕووخاندن، نەیدەهێشت یەك لەحزەی ئەو هەلە مێژووییەی لەدەستچێت، دەبوو ئەوەی ئیسلام و ئوممەتەکەی بە (١٢٠٠) ساڵ دروستیانکردبوو، ئەم خێرا بە (١٢٠٠) ڕۆژ لەڕیشەوە هەڵیکێشێت. ئەمەیش پەلەکردنی دەخواست، بۆیە (١٠٫٠٠٠) مەلا کوژرا! هەرچی قوتابخانەی ئیسلامی هەبوو ڕمێنرا! تەنانەت ڕێ بەهیچ تەکییەیەکی سۆفیگەرییش نەدراو هەموویان تەپێنران! ئیسلامبولێك کە (٥٠٠) مزگەوتی تێدابوو، هەموویان ڕووخاند! مەگەر چەند مزگەوتێکی مێژوویی وەک (ئایا سۆفیا) کە لەساڵی (١٩٣٤ز)دا کردیان بەمۆزەخانە![1] دەبوو ڕۆژانە هەزاران هەزار کەلەپووری ئیسلامی لە ئاساری مۆزەخانە و دەستنووس و شتی بەنرخ بفرۆشن، یان بیانفەوتێنن! دەبوو بەدەستی ڕاست پیك بەئیسلام و ئاسەواریدا بکێشن و بەدەستی چەپیش، خێرا شتێکی ڕۆژئاوایی لەجێی ئەو ئاسەوارەدا دابنێنەوە!

ئاوا تورکیای سکوڵەریستی بێدینی هاتە بوون و خەڵکانی تریشی بۆ هاندرا؛

(١) لەدوای (٨٦) ساڵ و لە (٢٠٢٠/٧/١٠ز)دا جارێکی تر لەژێر دەسەڵاتی ڕەجەب تەیب ئەردۆغاندا، لەمۆزەخانەوە گۆڕرایەوە بۆ مزگەوت.

(ڕەزا شا) لە ئێران، (ئەمانوڵڵا خان) لە ئەفغانستان، (مستەفا كامیل) لە میسر و...هتد.

هەرچەندە ئێستا ڕۆژئاوا كۆستیكەوتووە، خەمبارە، كە دەبینێت (ڕەجەب تەیب ئەردۆغانـ)ـی ئیسلامی لە توركیاكەی كەمالیستیدا بەئیسلام دێتەوە پێشەوەو بەرەو ئەوروپایشی دێنێتەوە. هەرچەندە قولە كۆیلەی وەكو موشەڕەفی عەسكەریی پاكستان تازەبەتازە لەم زەمانی ڕابوونە بەهێزەی ئیسلامدا دەیوت: "من زۆر بەكەمال ئەتاتورك موعجیبم"، بەڵام ئەمە هەر لە فیشەكی چرووك دەچێت!

* * *

پاشكۆ

لیستی ڕووداوە كاریگەرەكانی سەد ساڵی كۆتایی تەمەنی دەوڵەتی عوسمانی

- (١٨٢٦/٤/٤) شەڕی (شەمكار)ی نێوان ڕووسیا و فارس (ئێرانی ئەو كاتە)، فارسەكان تێیدا شكان و ڕووسەكان هاتن و تەورێزیان داگیركرد، بەمەش فارس تەنازولی لە نەخچەوان و یەرێڤان كرد بۆ ڕووسیا.

- (١٨٢٩/٨/١٩) ڕووسیا ناوچەی ئەدرنەی عوسمانیی داگیر كرد، پاشان ڕێككەوتنێكی زەلیلانەی بە عوسمانییەكان مۆر كرد! كە بە پێی ئەوە دەوڵەتی عوسمانی دەسبەرداری یۆنان دەبێت و ئیعتیراف بە سەربەخۆییەكەشی دەكات.

- (١٨٣٠) داگیركردنی جەزائیر لە لایەن فەڕەنساوە.

- (١٨٣٠) سڕبیا یەكەمین ئیمارەتی سڕبیی سەربەخۆی لە دەوڵەتی عوسمانی دابڕنی.

- (١٨٣٠) یۆنان ئازادیی خۆی ڕاگەیاند.

- (١٨٣٢) بەریتانیا هیندستانی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە، (تا ئەو ساڵە دەوڵەتێكی مەغۆلیی ئیسلامی بوو).

- (١٨٣٦) بەریتانیا سەنگافورەی داگیركرد، كە هەرێمێك بوو لە مالیزیا.

- (١٨٣٩/٧/١١) ڕۆژئاوا لە دەرەوە و لە ناوەوە سوڵتانیان ناچاركرد گۆڕانكاریی لە یاسا، دەستوور و ئیدارەدا بكات بە ناوی "فەرمانی گوڵخانە".

- (١٨٤١) كێشە و پشێوی لە ناو مەسیحی و دروززەكانی شامدا سەری هەڵدا.

- (١٨٤٧) کۆمەڵەی (زانست و هونەر) لە بەیرووت لە ژێر سەرپەرشتیی تیمە مەسیحییەوانەکانی ڕۆژئاوادا پێك هات.

- (١٨٥٣- ١٨٥٦) (جەنگی قیرم) -کە بە هەڵە دەوترێت قەرەم- لە نێوان عوسمانی و ڕووسیادا هەڵگیرسا.

- (١٨٥٥) دەوڵەتە ڕۆژئاواییەکان دەوڵەتی عوسمانیان ناچارکرد بۆ جاری دووەم دەستوور بگۆڕێت، بەرنامەی گۆڕانکارییەکە ناونرا "خەتی هەمایۆن".

- (١٨٥٧) بەریتانیا شاری بوشەهر و موحەممەرە (خوڕەم شەهر)ی ئێرانی داگیر کرد.

- (١٨٥٧) بەریتانیا بە تەواوی هیندستانی خستە ژێر ڕکێفی خۆیی و، بە ڕەسمی کۆتایی بە دەوڵەتی ئیسلامی لە هیندستان هات و، شۆڕشی گەورەی هیندستان بەرپا بوو.

- (١٨٥٨-١٨٦٣) دەوڵەتی عوسمانی یاسای ئەورووپایی لە سزادان، بازرگانی و خاوەنێتی زەوی و زاردا وەرگرت و بە ڕەسمی کردی بە یاسای دەوڵەتی عوسمانی.

- (١٨٦٢) دامەزراندنی (کۆلێژی پرۆتستانتی مەسیحییەوانی) لەبەیروت، کە دواتر ناوی گۆڕرا بۆ (زانکۆی ئەمریکی)، ئێستا چەندین لقی تری لەوڵاتانی جیهانی ئیسلامیدا هەیە، بەڵام لە هەموو جیهانی ئیسلامیدا تەنها لەهەرێمی کوردستاندا دوو لقی هەیە! یەکێکیان لەشاری سلێمانی ساڵی (٢٠٠٧ز) کرایەوە و ئەوی تریشیان لەشاری دهۆک ساڵی (٢٠١٤ز) کراوەتەوە.

- (١٨٦٦) هەڵاتنی گەلانی چەرکەسی موسوڵمان لە بولگاریا و سربیاوە لە دەست چەوسانەوەی ڕووس و گەیشتنیان بۆ بەڵقان.

- (١٨٦٧) بەرپابوونی شۆڕشی دوورگەی کریت دژی عوسمانییەکان و گەیشتنی هەزاران یۆنانی بۆ یارمەتیدانیان.

- (١٨٦٩) فەڕەنسا تونسی داگیرکرد.

- (١٨٧٥) شۆڕشی سربییەکانی بۆسنە دژی دەسەڵاتداریی عوسمانی.

- (١٨٧٥) دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی نهێنیی مەسیحییەکانی شام لەسەر بنەمای نەتەوایەتیی عەرەبی دژی دەوڵەتی عوسمانی، بەو ئیعتیبارەی تورکن و خیلافەتی ئیسلامییان لە عەرەب زەوت کردووە و وازی لە دینداریی هێناوە!

- (١٨٧٥) (شۆڕشی هەرزەگۆڤینا) دەوڵەتی عوسمانیی خستە تەنگەژەوە.

- (١٨٧٦/٥/٣٠) مەدحەد پاشای جولەکە، کە وەزیری دادپەروەریی عوسمانی بوو، بەیارمەتیی بەریتانیا، فەڕەنسا و ئەڵمانیا؛ سوڵتان عەبدولحەمیدی لەدەسەڵات هێنایە خوارەوە، چونکە بەو گۆڕانکارییانە ڕازی نەبوو، کە خستبوویانە بەردەستی.

- (١٨٧٦/٨) یەکەمین دەستووری دەوڵەتی عوسمانی؛ "دەستووری مەدحەت پاشا" ڕاگەیەنرا.

- (١٨٧٧/٤) ڕووسیا جەنگی دژی دەوڵەتی عوسمانی ڕاگەیاند و لەشکری گەیاندە نیوەدوورگەی بەڵقان.

- (١٨٧٧/١٢) شاری بیلفنا کەوتە دەست ڕووس، بەمەش مەترسی لەسەر (ئەستانە)ی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی دروست بوو، بۆیە سوڵتان ناچار کرا کە گرێبەست (عەقد)ێك لەگەڵ ڕووسیادا ببەستێت، کە مەرجەکانی قورس بوون، ناسرا بە (مەرجەکانی سان ئیستیفانۆ).

- (١٨٧٨) سەرکەوتنی ڕووسیا و دامەزراندنی ئیمارەتێکی بولگاری، کە هەر بە ناو سەر بە دەوڵەتی عوسمانی بوو.

- (١٨٧٨/٦/١٣) بەستنی (کۆنـگرەی بەرلین) لە نێوان دەوڵەتە گەورەکانی ئەو کاتەی ئەوڕووپادا (ئینگیلتەرا، فەرەنسا، ڕووسیا و ئەڵمانیا)، کە چوار

هەفتەی خایاند و، لە کۆتاییدا بڕیاریان دا ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانی کە ناویان نابوو "مەسەلەی ڕۆژهەڵات" و "پیاوە نەخۆشەکە"؛ لە خۆیان دابەش کەن! ئەم کۆنگرەیە **خەتەرترین** کۆنگرە بوو کە دژی ئیسلام داڕێژرا.

- (١٨٨٢) میسر بووە وڵاتێکی ژێر دەستەی ڕەسمیی بەریتانیا.

- (١٨٨٤) دابڕینی تورکستان لە دەوڵەتی عوسمانی لە لایەن ڕووسیاوە.

- (١٨٩٦) (تیۆدۆر هێرتزل)ـی (دامەزرێنەری بزووتنەوەی زایۆنیزم) داوای لە سوڵتان عەبدولحەمید کرد ڕێ بە جولەکە بدات بۆ فەڵەستین کۆچ بکەن، لە بەرامبەریشیدا جولەکە هەموو قەرزەکانی دەوڵەتی عوسمانی دەبژێرن، بەڵام سوڵتان ڕەفزی کرد.

- (١٨٩٦) دامەزراندنی کۆمەڵی ئیتتیحاد و تەرەقیی تورکەکان.

- (١٨٩٧) دەوڵەتە زلهێزەکان دەوڵەتی عوسمانیان ناچارکرد حوکمی زاتی بداتە دوورگەی کریت.

- (١٩٠٤) فەڕەنسا بە ڕێککەوتن لەگەڵ بەریتانیا بەشێکی مەغریبی داگیر کرد.

- (١٩٠٤) ئیسپانیا شاری تەتوانی مەغریبی بۆ خۆی داگیر کرد.

- (١٩٠٥/٧/٢١) لەو کاتەی سوڵتان عەبدولحمید دەچوو بۆ نوێژی جومعە، (ئیدوارد جۆریە)، کە گەنجێکی ئەرمەنی بوو ٨٠ کیلۆ تەقەمەنی و ٢٠ کیلۆ پارچە ئاسنی خستە مەوکیبەکەیەوە، کە تەقییەوە و بووە هۆی کوشتن و بریندار بوونی ٨٤ کەسی دەوری سوڵتان -زۆرینەیان سەربازە پاسەوانەکانی بوون-، بەڵام سوڵتان خۆی بەر نەکەوت. حوکمی ئیعدام بۆ کابرا دەرچوو بەڵام سوڵتان لێی خۆشبوو.

- (١٩٠٨) بولگاريا سەربەخۆيی خۆی ڕاگەياند.

- (١٩٠٨/٤/٢٦) (شۆڕشی بزووتنەوەی ئازاديخوازان) بە سەرۆكايەتيی (ئەنوەر پاشا) و (نيازی پاشا) دژی سوڵتانی عوسمانی (عەبدولحەميد) بەرپا بوو، شۆڕش سەركەوت و سوڵتانيان هێنايە خوارەوە و سيستمی دەوڵەتيان كرد بە دەستووری پەرلەمانی.

- (١٩١١) ئيتاڵيا ليبيای داگير كرد.

- (١٩١٢) فەڕەنسا هەموو مەغريبی داگير كرد.

- (١٩١٢) تێكشكانی سوپای عوسمانی لە بەرامبەر سوپای يۆنان، سرب، مەقدۆنيا و بولگاريا.

- (١٩١٢/٢) سنووری توركيای نوێ لە لەندەن دياری كرا كە لە كوێوە تا كوێ بێت.

- (١٩١٣) پەيمانی (بوخارست) ئيمزا كرا، كە بە پێی ئەوە دەوڵەتی عوسمانی زۆرينەی ناوچەكانی ئەورووپای لە دەستدا.

- (١٩١٤) هاندانی حوسەينی كوڕی عەلی؛ واليی عوسمانی لە حيجاز، لە لايەن بەريتانياوە بۆ بەرپاكردنی شۆڕش دژی دەوڵەتی عوسمانی.

- (١٩١٤-١٩١٨) داگيركردنی هەموو عێراق لە لايەن بەريتانياوە.

- (١٩١٦) (پەيمانی سايكس-پيكۆ)ی نێوان بەريتانياو فەڕەنسا بۆ دابەشكردنی ئيمپراتۆرييەتی عوسمانی لەنێوان خۆياندا مۆركرا!

- (١٩١٧/١١/٢) (پەيمانی بەلفۆر؛ وەزيری دەرەوەی بەريتانيا) بۆ جولەكەكانی جيهان ڕاگەيەنرا، كە دەڵێت: "بەريتانيا يارمەتيی نەتەوەی جولەكە دەدات، بەمەبەستی دامەزراندنی دەوڵەتێك بۆ خۆيان لەفەڵەستيندا".

- (١٩١٨/٤) لينين لە سۆڤييەت بڕياری بۆ سوپای ڕووسی دەركرد كە وڵاتە

ئیسلامییەکانی باشوور داگیر بکەن!

- (١٩١٨) ڕووسیا بە (٦٠٠٠٠) سەربازەوە هێرشی کردە سەر وڵاتە ئیسلامییەکانی ئۆراڵ، قەوقاز و تورکستان.

- (١٩١٨) بەریتانیا هەموو فەڵەستینی داگیر کرد.

- (١٩١٩) ڕووسیا کۆماری ئالاشی داگیر کرد.

- (١٩١٩/٨/٩) بەریتانیا پەیمانێکی لەگەڵ دەوڵەتی فارسدا مۆر کرد، کە بە پێی ئەوە بەریتانیا چەك، ئەفسەر و مەشقەوان دەداتە فارس.

- (١٩٢٠) (کۆماری ئیسلامیی خێوە) دوای شەڕ و پێکدادانێکی خوێناوی بە دەستی کۆمۆنیستەکان ڕما.

- (١٩٢١) ڕمانی (کۆماری ئیسلامیی بوخارا) بە دەستی کۆمۆنیستەکان، دوای ئەوەی دە ساڵ توانیی خۆی لەبەر هێرشەکانی ڕووسدا ڕاگرێت.

- (١٩٢٥/٢) کۆدەتای (ڕەزا شا)ی ئێران بە یارمەتی بەریتانیا بەسەر (عەلی ئەحمەد شا)ی قاجارییەکان و دامەزراندنی دەوڵەتێکی سکوڵەریستی لەسەر نموونەی تورکیای نوێ.

- ١٩٢٢ ڕووسیای سۆڤییەتی وڵاتی قیرمی بەتەواوی کەوتە بەردەست، دوای ئەوەی دانیشتووانەکەی بە کوشتن و دەرکردن ڕیشەکێش کرد، تا ساڵی (١٩٤٠ز) لە (٥,٥) ملیۆن کەس، بڕی (٤٠٠) هەزار کەسیان مانەوە.[(١)]

- (١٩٢٢/١١/١) بە رەسمی سەڵتەنەت وەکو سیستمێك لە تورکیای نوێدا ئیلغابۆوە و ویسترا پلەی خیلافەت وەك پلەی (پاپایەتی ڤاتیکانـ)ـی بۆ موسوڵمانان لێ بکرێت.

---

(١) کۆمۆنیستەکانی یەکێتیی سۆڤییەت (٢٢) ملیۆن موسوڵمانیان لەنێوان ساڵانی (١٩١٨-١٩٤١)دا کوشت، هەروەها ماوتسی تۆنگ لەچین بڕی (١٧) ملیۆن موسوڵمانی کوشت!.

- (١٩٢٢/١١/١٨) سوڵتان محەمەدی شەشەم لە دەسەڵات هێنرایە خوارەوە.

- (١٩٢٣/٨) حیزبی کۆماری گەل لە تورکیا دروست بوو، کە زۆرینەی ئەندامەکانی لە ماسۆنی و جولەکە بوون.

- (١٩٢٣/١٠/٢٠) (کۆماری تورکیای نوێ) ڕاگەیەنرا.

- (١٩٢٤/٣/٣) (خیلافەتی ئیسلامی) بە ڕەسمی ئیلغا کرایەوە.

- (١٩٢٥) (عەلی عەبدولڕەزاق) کە مەلایەکی ئەزهەریی میسری بوو، ئەندامی حیزبی (الاحرار الدستوريين) بوو، کتێبێکی بڵاوکردەوە بە ناوی (ئیسلام و بنەماکانی حوکم)، کە تێیدا نەفیی هەموو بەڵگە، ڕێسا و بنەمایەکی ئیسلامی دەکات کە بۆ سیاسەت و حوکمکردن داڕێژرا بێت.

- (١٩٢٦) (تەها حوسەین) کە پێی دەوترا عەمیدی ئەدەبی عەرەبی، کتێبێکی بە ناوی (في الشعر الجاهلي)یەوە دانا، کە هێرشێکی ڕاشکاوانە دەکاتە سەر ئیسلام و قورئان و چیرۆکەکانی بە ئەفسانە دەداتە قەڵەم. ئەمەش ڕێخۆشکردنێك بوو بۆ هەموو جۆرە پێشێلکارییەکی موقەددەساتی ئیسلام لەوە و دوا.

* * *

بەندی دووەم

کاردانەوەو تێهەڵچوونەوە

باسی یەکەم- سەروەریی شەرع، یان نەمان (خەباتی ئیسلامیی مەحرومان)

باسی دووەم- ڕەنجی نەزۆکی ڕەسمی (خەباتی ئیسلامیی ڕەسمی)

باسی سێیەم- تۆکمەترو پشوو درێژانە (خەباتی ئیسلامیی سیاسی)

کاردانەوەی ئەو کاتەی موسوڵمانانی جیهان بەرانبەر ڕماندنی دەوڵەتی عوسمانی و ئیلغاکردنەوەی خیلافەت، بەگشتی لەسێ شێوە بزاوتدا دەرکەوت

یەکەم- سەروەریی شەرع، یان نەمان (خەباتی ئیسلامیی مەحرومان)

لەو بزووتنەوە جیهادییانەدا دەرکەوت کە ڕووبەڕووبوونەوەی دەسەڵاتی نوێی کوفریان هەڵبژارد و جوامێرانە هەوڵی هێنانەوەی دەسەڵاتی حوکمڕانی ئیسلامیان دایەوە. (کاردانەوە و پوکانەوەیان).

دووەم- ڕەنجی نەزۆکی دەستەمۆ (خەباتی ئیسلامیی ڕەسمی)

لەوەدا دەرکەوت کە مەلاکان پێیان وابوو کە ئەم حکومەتانەی ژێر سایەی ئیستیعمار کافر نین و هەر لە گەلەکەی خۆمانن، بەڵام لەبەر بەرژەوەندی یان لە ترسان یان هەر ئەوەندەیان پێ دەکرێت کە کردوویانە، بۆیە نابێ بە ناشەرعییان بزانین و لێیان هەڵگەڕێینەوە، ئەمانە شێخی تەریقەت و مەلای ڕەسمی ئەوقافن و تا ئێستاش هەر وان.

سێیەم- تۆکمەترو پشوو درێژانە (خەباتی ئیسلامیی سیاسی)

دیدی فیکری ململانێ و کۆمەڵکاریی سیاسییە، کە لە (١٩٢٨ز)دا لە (میسـر) لەسەر دەستی (ئیمام حەسەن بەننا)، لە (١٩٤١ز) لە (نیوەدوورگەی هیندستان) لەسەر دەستی (ئیمامی مەودوودی) و لە (١٩٤٥ز) لە (ئەندۆنیسیا) لەسەر دەستی (د. محەمەد ناسر)دا دەستیپێکرد، (ڕەحمەتی خوایان لێبێت).

ئەم سێ حزبەش بەدایکی هەموو کۆمەڵە سیاسییەکانی تر دادەنرێن.

باسی یەکەم- سەروەریی شەرع، یان نەمان

(خەباتی ئیسلامیی مەحرومان)

جیهاد بۆ هێنانەوەی حوکمی شەریعەت

هیجرەت لە ئیسلامدا قۆناغێکی ئیمانی نێوان باوەڕهێنان و جیهادکردنە، بۆیە خوای گەورە لە سورەتی ئەنفالدا بە دوای یەکدا بەو ڕیزبەندییە هێناونی کە دەفەموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ بِأَمۡوَٰلِهِمۡ وَأَنفُسِهِمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ...٧٢ ﴾ {الأنفال: ٧٢}، واتە: ئەو کەسانەی کە باوەڕیان هێنا و هیجرەتیان کرد و لەبەر خاتری خوای گەورە جیهادیان کرد... .

هەر لەبەر گرنگی و کاریگەریی هیجرەتە کە لە شەرعدا هەر لە کۆنەوە پەیوەندییەکی جەدەلی لە نێوان زاراوەی هیجرەت و زاراوەی جیهاددا هەیە، نەك هەر بەوەی کە هیجرەت قۆناغی ئامادەسازی و یەکلاییبوونەوەیە بۆ جیهاد؛ بەڵکوو بەوەش کە هەر کاتێك لە وڵاتێکدا ئەحکامی شەرع یاسا نەما، ئەو وڵاتە دەبێتە دارولکوفر و هیجرەت لەسەر موسوڵمانانی فەرز دەبێت، ئینجا جیهادەکەش بۆ هێنانەوەی دارولئیسلام فەرز دەبێتەوە.

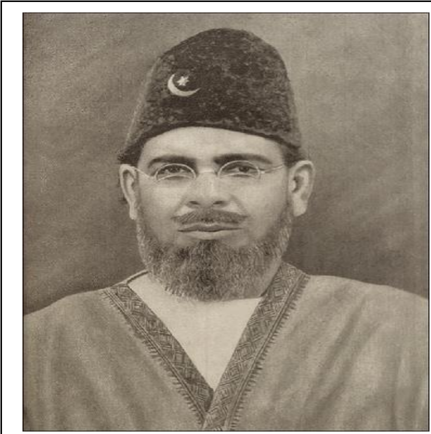
لەو کاتەی وڵاتانی ئیستیعماری ڕۆژئاوا هاتنە وڵاتی موسوڵمانانەوە ئەو جۆرە ئەحکامانەی شەرع دەربارەی پەیوەندیی نێوان موسوڵمان و مەسیحی کە لە زۆر شوێندا نەمابوون، هاتنەوە پێشەوە و ئەمجارە ئەحکامێکی تری موفاسەڵە و لێکدابڕانیان -نەك پێوەست بوون- لەسەر پێکهات، چونکە وڵاتە ئیستیعمارییە مەسیحییەکان کە هاتنە وڵاتی موسوڵمانانەوە وەکو ئەهلی زیممە، دۆست و خاوەن ئەمان نەهاتن، بەڵکو وەکو داگیرکەر و بکوژی دوژمنێکی سەرسەخت و ڕقن هاتن، وەکو هێزێکی کافری شەڕانی هاتن، وەکو جەردە، دز و ڕووتێنەر

هاتن!! بۆیە لە زۆرینەی وڵاتانی ئیسلامدا ئەحکامە شەرعییەکانی دارولئیسلام و دارولکوفر هاتنەوە پێش و هەڵوێستیان لەسەر دروست کرایەوە. بۆ نموونە لە هیندستان، وڵاتانی عەرەبی باکووری ئەفریقا، سوودان، قەوقاز و کوردستان، کە هەموو موسوڵمانانی ئەم وڵاتانە لە سەرەتاوە زۆر بە گیانفیداییانە کەوتنە جیهادێکی سەخت کە لە زۆر شوێندا هەر لە سەرەتاوە دیار بوو کە موسوڵمانان شکست دەخۆن، بەڵام ئەم بزووتنەوە جیهادییانە هەرچەندە هەموویان تێداچوون و لە هیچ ناوچەیەکی وڵاتی موسوڵماناندا نەتوانرا دەوڵەتێکی ئیسلامی دابمەزرێنن -چونکە موسوڵمانان بە هێزێکی زۆر نابەرابەرەوە دەبوو ڕووەوڕووی هێزی ئیستیعماری ئەورووپا ببنەوە!- بەڵام هەر نەیانهێشت پرۆژەی ئیستیعمار لە وڵاتی موسوڵماناندا خۆی بگرێت، توانیشیان (زەمینەیەکی فیکریی بەرگری) و (دیوارێکی دەروونیـ)ـی وا دروست کەن کە زۆرینەی موسوڵمانان لەوە بگێڕنەوە کە بە دەم لافاوی شارستانێتی ڕۆژئاواوە بڕۆن، لەو بزووتنەوانە:

یەکەم- بزووتنەوەی خیلافەت لەهیندستان

لەگەڵ زیادبوونی نفووز و دەسەڵاتی بەریتانیا لە نیوەدوورگەی هیندستان و تین و فشارهێنان بۆ موسوڵمانان، دەسەڵاتی سوڵتانی ئیسلامیی مەغۆلە موسوڵمانەکان لە نیوەدوورگەی هیندستاندا گرژتر دەبوو، تا هاتە سەر ناوی بێ ناوەڕۆك و تەنانەت ئەویش لە ساڵی (١٨٥٧ز)دا بە یەکجاری نەما؛ تا ئەم ساڵەش موسوڵمانانی هیندستان وەلائیان نەدەدا بە دەوڵەتی عوسمانی کە بە ڕەسمی لە (١٧٧٤ز)ەوە بە ناوی خیلافەتەوە حوکمیان دەکرد! چونکە زانایانی هیندستان لە پێش هەمووشیانەوە (شا وەلیوڵڵای دەهلەوی) بەوە ڕازی نەبوون! چونکە فیقهی حەنەفی تەئکید لەوە دەکاتەوە کە دەبێ خەلیفە لە قورەیش بێت، بەڵام دوای نەمانی دەسەڵاتی فیعلی و شکڵی لە دەست موسوڵمانان؛ بە ناچاری موسوڵمانان بە ئومێدی ئەوەی خیلافەتی عوسمانی بێ بە هانایانەوە تا کۆیان بکاتەوە، ڕوویان کردە ئەوان. ئەمەش لە ساڵانێکدا بوو کە پەیوەندیی نێودەوڵەتییانەی عوسمانییەکان و بەریتانیا بەرەو باشتر چوو بوو! هەر واش مانەوە تا جەنگی جیهانیی یەکەم، کە دەوڵەتی عوسمانی چووە بەرەی ئەڵمانیاوە و دژی بەریتانیا وەستایەوە، بەمەش تینێکی ئیزافی کەوتە سەر ئەو موسوڵمانانەی وەلائیان دابوو بە دەوڵەتی عوسمانی.

لە هیندستان بیرمەندی ئیسلامی (شێخ محەمەد عەلی)، بزووتنەوەیەکی پێکهێنابوو بە ناوی (بزووتنەوەی خیلافەتی ئیسلامی)، بۆیە بەریتانییەکان لە هەموو ماوەی جەنگی جیهانیی یەکەمدا لە زیندانیان قایم کردبوو، نەبادا بەرەیەکی شەڕ بە موسوڵمانانی هیندستان بەرامبەریان بکاتەوە.

شێخ محەمەد عەلی

بزووتنەوەی خیلافەت لە ماوەی دەساڵدا هەست و هۆشی هەموو موسوڵمانانی هیندستانی خرۆشاند و کاریگەریی لە سەر ئەوەش هەبوو کە نەهێڵێت خیلافەتی ئیسلامی لە ئەستانە (تورکیای ئەوسا) ئیلغا ببێتەوە، یان لانی کەم ئەو کارە دژوارەی دواتر خست؛ لە هەمان کاتیشدا هەوڵی دانانەوەی خیلافەتێکی بەدیلی تورکەکانی لە عەرەب یان لە موسوڵمانانی هیندستان دەخواست. ئەمە جگە لەوەی توانیبووی لە ژێر دەسەڵاتدارێتیی دوژمنکارانەی بەریتانیادا هەستی یەکێتیی لە موسوڵمانانی هیندستاندا -کە کەمینەش بوون- لە ناو دەریایەکی هندۆسیدا دامەزرێنێتەوە؛ هەموویانی وا لێ کردبوو کە وڵاتەکە بەو سیفەتە بپارێزن کە دارولئیسلامی خۆیانە و نابێت بهێڵن ببێتە دارولکوفر.

بزووتنەوەی خیلافەت بزووتنەوەیەکی جیهادی بوو، دەیخواست یەکبوونی موسوڵمانان بپارێزێت، دەیویست بە عەقیدەکەوە پەیوەست بە دارولئیسلامەوە بین. لە کۆتایی تەمەنی بزووتنەوەی خیلافەتدا بزووتنەوەیەکی تر هاتە پێش؛ (بزووتنەوەی هیجرەت)، کە بیرمەندی ئیسلامی (ئەبولکەلام ئازاد) لە ساڵی (١٩٢٠ز)دا بانگەشەی بۆ کرد. ئەم بزووتنەوەیە هەر وەکو لە ناوەکەیەوە دیارە

که له ڕەشبینی و بێئومێدی لەدەستدانی دەسەڵاتەوە هاتە سەر پاراستنی زاتی موسوڵمانەکان، که وەکو هەتیوی بێ پەنا کەوتبوونە بەر شاڵاوی چەکداریانەی دوژمنانی سیخ و هیندۆسی و بەریتانی، هەموو هەر دەیانچەوساندنەوە! ئەبولکەلام ئازاد فەتوای دا کە هیندستان بۆتە دارولحەرب (دارولکوفر) و ئەو موسوڵمانەی لە توانایدا هەیە دەبێت بەرەو ئەفغانستان هیجرەت بکات، هەزاران جوتیاری ڕەشوڕووت و بێ دەرەتان بەدەنگییەوە هاتن و بەرەو ئەفغانستان کەوتنە ڕێ!! چونکە ڕێ دوور بوو ئەمانیش نەدار، زۆرینەی زۆریان هیچیان نەبوو پێی بگەنە مەنزڵ، سەدانیان لە ڕێ لێ مرد! ئەوانەی گەیشتنێ، سنووری ئەفغانستانیان بە ڕوودا داخرا و نەیانتوانی داخڵی ببن! چونکە لەوێش ئاڕاستەی نێودەوڵەتیی کوفری ڕۆژئاوا کاریگەریی خۆی کردبوو، ئەگەرچی وەکو هیندستان و وڵاتی تورك و عەرەبانی لێنەهاتبوو!

دووەم- بزووتنەوەی ئەمیر عەبدولقادر جەزائیری

دوای ئەوەی فەڕەنسییەکان لە ساڵی (١٨٣٠ز)دا چوونە جەزائیرەوە، کۆمەڵێك بزووتنەوەی جیهادییانە لە دژیان بەرپا بوو، چونکە لەوێش کۆمەڵێك فەتوا لەسەر مەسەلەی دارولئیسلام و دارولکوفر دەرچوو کە بە پێی سرووشتی شەریعەتی ئیسلام ئەوەش دێتەوە سەر باسەکانی کوفر و ئیمان، هیجرەت و جیهاد، شێوەی ڕەفتارکردن لەگەڵ کافران و، دابەشبوونیان بۆ کافری شەڕانی و کافری موسالیم. سی چل ساڵ بوو پێش هاتنی فەڕەنساییەکان؛ شێخانی تەریقەت، موفتی و قازییەکان کەلێنە ئیداریەکانیان پڕ کردبۆوە -چونکە دەوڵەتی عوسمانی هەر کەنار دەریای سپیی ناوەڕاستی لە باکوورەوە گرتبوو، نەچووبووە قوڵایی جەزائیرەوە-. لەوانەش (تەریقەتی قادری) لە سەر دەستی (شێخ محێدین)، کە لە ڕاستیدا ئەویش وەکو زۆر لە بزووتنەوەی سۆفییەکانی ئەو سەردەمە نەفەسێکی سەلەفێتیی گرنگی تێ گەڕابوو، شێخ محێدین هەر کەسێکی بانگ دەکرد بۆ بەیعەت پێدانی؛ باسی تەوحید و شیرکی بۆ دەکرد و بە پابەندبوون بە سوننەت و لادانی بیدعەوە دیندارییەکەی لە دڵ و دەروونداا نوێ دەکردەوە و یەکسەر بەیعەتی جیهادیشی لێ وەردەگرت. دوای کۆچی دوایی خۆی، عەبدولقادری کوڕی هاتە جێی (١٨٠٨-١٨٨٣ز) کە یەکسەر تیرە و هۆزەکانی ڕۆژئاوای جەزائیر بەیعەتیان پێدا و لە ساڵی (١٨٣٢ز)دا چەکی جیهادیان لەگەڵدا دژی فەڕەنساییەکان کردە شان! ئەمەشی بە بەیعەتێکی نووسراو لەبەر دەستیاندا دادەنا! [1]

---

(١) دەقەکەی وا لەکتێبی (تحفة الزائر في تأريخ الجزائر والأمير عبدالقادر)، ١٥٩/١، کە دوو بەرگەو لەخانەی بڵاوکردنەوەی مەمدوح حەقیی لوبنان، لەساڵی (١٩٦٤ز)دا چاپکراوە.

شێخ عەبدولقادر کە بە (ئەمیر عەبدولقادر جەزائیری) ناوبانگی دەرکرد، توانیی لە ساڵانی (١٨٣٤ و ١٨٣٧ز)دا دوو ڕێککەوتـنـامە لەگەڵ فەڕەنسییەکاندا مۆر بکات، کە تا ماوەیەکی باش هێمنی و ئاسایشی ئەو ناوچانەی پاراست کە لە بەردەستی موجاهیدەکانیدا بوون، بەمەش خۆیان بەهێزتر کرد، بە تایبەتی لە ڕۆژهەڵاتی جەزائیر... توانیی ئیدارەیەکی سەربەخۆ و سوپایەکی مەشقپێکراوی ڕێکوپێك دامەزرێنێت، کە شەڕ لە (١٨٣٩ز)دا هەڵگیرسایەوە تا ماوەیەکی باش توانییان خۆیان بەرامبەر لەشکری فەڕەنساییەکان ڕاگرن، بەڵام سیاسەتی "**زەمینی سووتاو**" کە فەڕەنسییەکان دژی گوند و ناوچەی موجاهیدان گرتیانە بەر، هەروەها ئەو گەمارۆیەی کە لە پشتەوە (سوڵتان عەبدوڕەحمان)ـی دەسەڵاتداری مەغریب (١٨٢٣-١٨٥٩ز) بە فیتی فەڕەنساییەکان کردی، کارتێکردنی سلبییان لە تێکشکانی شۆڕشەکەی ئەمیر عەبدولقادری جەزائیریدا هەبوو. ئیتر ئەوە بوو دوای چەندین شەڕی نابەرامبەر؛ ئەمیر عەبدولقادر لە ساڵی (١٨٤٧ز) لە شەڕێکدا بە دیلی کەوتە بەردەست فەڕەنساییەکان و بە زیندانی بردیانە فەڕەنسا و تا ساڵی (١٨٥٢ز) لەوێ هێشتیانەوە، ئینجا لەو ساڵەدا ڕێیان پێ دا بێتە سووریا و لەوێ مایەوە تا لە ساڵی (١٨٨٣ز)دا لە دیمەشق کۆچی دوایی کرد. (رحمە اللە).

ئەمیر عەبدولقادر جەزائیری

ئەمیر عەبدولقادر شێخێکی تەریقەت بوو، بەڵام چاوکراوە بوو، وەکو (شێخ عوبەیدوڵڵای نێهری)ـی کوردان بوو، هەم زانای شەرع بوون هەم شێخی

تەریقەت. تەریقەتی قادری لەسەر دەستی شێخ عەبدولقادری جەزائیری بووە **بزووتنەوەیەکی سەلەفیی پوخت و بەهێز**، زۆری بایەخ بەیەکخواپەرستی و شیرك دەدا، هەروەها بەسوننەت و بیدعەت. خۆیشی لەسەر جیهاد و سۆفێتی و بیدعە کتێبی نوسیوە، لەزۆر مەسەلەی شەرعیی گەورەدا وەکو ئەحکامی: دارولئیسلام و دارولکوفر، هیجرەت، وەلائـ و بەرائـ نامەی بۆ زانایانی وەك عەبدوسەلامی تەسولی دەنوسی، وەکو کە لەساڵی (١٨٢٤)دا پرسە شەرعییەکەی لە نامەیەکیدا بۆ نوسی تا حوکمی شەرعیی ئەو تیرەو هۆزانەی بۆ ڕوونکاتەوە، کە یارمەتیی بزووتنەوە جیهادییەکەی دژی کافرانی فەڕەنسی ڕەتدەکەنەوەو یارمەتیی داراییشی بۆ نانێرن، یان دەربارەی دانیشتن لەسایەی دارولکوفرێکدا کە فەڕەنساییەکان لەوڵاتدا دروستیانکردووە. هەروەها نامەی تریشی بۆ دەرەوەی جەزائیرو بۆ زانایانی تر دەنارد، وەکو شێخ محەمەد عەلی (١٨٠٢-١٨٨٣) کە شێخی مالیکییەکان بوو لە میسر، یان بۆ شێخ عەبدولهادیی عەلەوی حوسەینی؛ پێشەوای قازییانی شاری فاس لەمەغریب. چونکە شێخ عەبدولقادر کۆمەڵە فەتوایەکی زۆری لەسەر ئەو زاراوانەی دارولئیسلام و دارولحەرب، هیجرەت و جیهاد لەلا کۆبووبوویەوە، خۆیشی زانا بوو، کتێبێکی چاکی لەو بارەوە نووسی، کە کاریگەرییەکی زۆری هەبوو لەسەر سەرۆك خێڵ و عەشیرەتەکان، کە هەیانبوو هیجرەتی بۆ مەغریب، یان تونس، یان شام دەکرد.. بۆیە فەڕەنساییەکان کەوتنە بەکارهێنانی فەتوای مەلای دانیشتووی پواوی بەر سێبەری خۆیان! هەروەها خراپ بەکارهێنانی ئەو ڕاجوێییەی لەناو مەزهەب و زاناکاندا هەبوو، سوودیان لەمانە وەرگرت و ماوەیەك هیجرەتیان بەم فەتوا سەقەتانە کەمکردەوە. بەڵام لەدوای نەمانی شێخ عەبدولقادر خۆی، فەتوای هیجرەت زیاتر بڵاوبۆوەو سەرلەنوێ زەرورەتی هیجرەت بووەوە بەباسی کۆمەڵگە، هیجرەتی بەکۆمەڵی بەرچاویش لەساڵی (١٩١١)دا زیاتر ڕوویدا، کە تەقریبەن هەموو خەڵکی ناوچەی تلمسانی جەزائیر، بەرەو ڕۆژهەڵات هیجرەتیانکرد.

سێیەم- بزووتنەوەی مەهدێتی لەسوداندا

محەمەدی کوڕی ئەحمەد (١٨٤٤-١٨٨٥ز) کە دواتر ناوی (مەهدیـ)ـی بە سەردا بڕرا، خاوەنی یەکێك لەشۆڕشە گەورەکانی ئەفریقایە، بە تایبەتی لەسوداندا، ئەمیش بە هەمان شێوە پەیوەستییەکی جەدەلیی لە نێوان هیجرەت و جیهاد لە مێشکی شوێنکەوتووانی خۆیدا دروست کردەوە، مەهدی یەکێك بوو لەو پێشەوایانەی سوور بوو لەسەر چەسپاندنی شەرع، ئاڕاستەی دید و بۆچوونی خۆی لە سەلەفێتییەوە نزیکتر بوو وەك لە سۆفێتی، بۆیە هەر لە سەرەتای بانگەوازەکەیەوە دژی شیرکیاتی گۆڕپەرستن و بیدعەچێتی بوو. ئەمیش داوای لە شوێنکەوتووەکانی دەکرد کە دوای ئەوەی بەیعەتی دەدەنێ ئامادەی هیجرەتکردن بن بۆ لای، تا هەموویان بۆ جیهادی بەریتانییە کافر و موشریکەکان خۆیان کۆکەنەوە و خۆ ئامادە بکەن.

محەمەدی مەهدی

لەساڵانی یەکەمی جیهادەکەیدا حەجی لەشوێنکەوتووەکانی قەدەغەکرد!

دەیوت: "جیهادەکە لەپێشترە، چونکە کافرانی موحاریبی بەریتانی، سودانی دارولئیسلامیان داگیرکردووە".[1]

بە داخەوە دواتر بانگەوازی جیهادەکەی مەهدی ڕوویکردە عوسمانییەکان و میسرییەکان! لەبەرئەوەی بەنەزەری ئەو "یاریدەدەری ئینگلیزی کافر بوون"، هێرشی سەختی کردە سەر زانایانی ئەزهەر، چونکە "ئیعتیرافیان بەبزووتنەوەی مەهدی نەدەکرد!" دواتر کەوتە دژوارییەکی سەختترەوە، کە فەتوایدا: "کوشتاری میسرییەکان جائیزە، چونکە کافربوون، لەبەرئەوەی باوەڕیان بەمەهدێتیی ئەم نەهێناوە!"[2]

نفوزی مەهدی زیادیکرد، تا ئەوەی هێرشیکردە سەر خەرتوم و گرتی و دەسەڵاتی بەسەر زۆرینەی وڵاتی سوداندا کێشا، لەخەرتومەوە هەڕەشەنامەیەکی بۆ خدێوی تۆفیقی میسـر نارد، کە بەم زووانە دێتە سەر میسـر و ئەویش و بەریتانییە کافرەکانیش دەردەکات، بۆ ماوەی (١٣) ساڵ دژ بەسەربازانی بەریتانی میسـری بەردەوام لەجەنگدابوو، تا لەساڵی (١٨٩٨ز)دا کۆچیدواییکرد.. ئەو جەنگەی بزووتنەوەی مەهدی لەپاش خۆیشی هەر بەردەوامبوو، تا حکومەتی دەستکردی ئینگلیز لەمیسـرداو سوپای بەریتانی، هاتنە سەر سودان و بزووتنەوەکەیان تێشکاندو هەموو سودانیان بەکۆنترۆڵکراوی خستە سەر میسـرو حوکمەکەی!

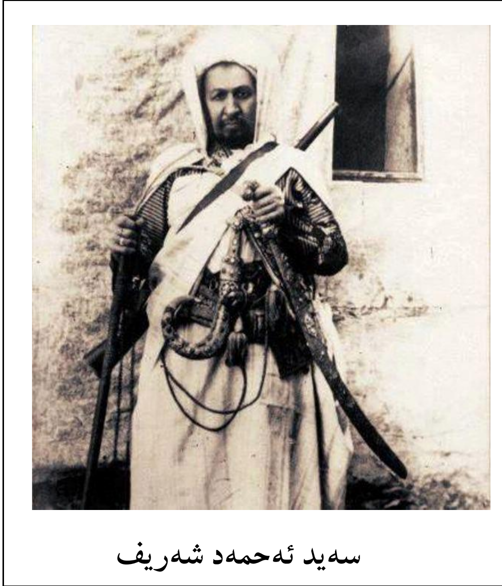
---

(١) P.M. Holt The Mahdist Stats in the Sudan, 1881-1898. A Study of its Origins and Overthrow (1970) p.18 ff.

(٢) عبدالله علي ابراهيم: الصراع بين المهدي و العلماء/ الخرطوم، ص١١/١.

چوارەم- بزووتنەوەی سنووسی لەلیبیادا

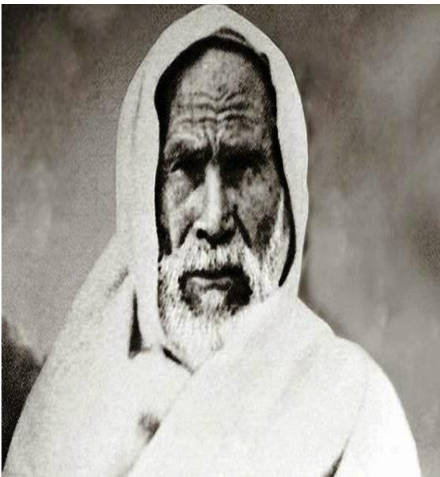
لە لیبیاش بزووتنەوەیەکی تری وا بەهێز دروست بوو، کە بزووتنەوەی سنووسییەکانە بە سەرۆکایەتی (السيد أحمد الشـريف ١٨٧٣-١٩٣٣)، کە توانی لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٨٥٠-١٩٠٠)دا بە هەر چوار دەوری خۆیدا تەشەنە بکات و، لە یەك کاتدا بتوانێت جیهاد دژی ئینگلیز لە میسـر، فەڕەنسییەکان لە جەزائیر و دواتر ئیتاڵییەکان لە خودی لیبیا ڕابگەیەنێت![1] دوای ئەوەی ئیتاڵییەکانیش هاتنە ناوچەکە، بەرەیەکی بەهێز لە سوپای عوسمانی و بزووتنەوەی سنووسی و تیرە و هۆزەکان پێکهات، کە دژایەتیی هەر سێ هێزە ئیستیعمارییەکەیان دەکرد، بەڵام لە کاتی جەنگی جیهانیی یەکەمدا لە ساڵی (١٩١٤)، سوپای عوسمانی لەبەر شەڕی بەڵقان کە دژی بەرپا کرابوو، ناچار بوو زۆرینەی هێزەکەی لە لیبیا بکێشێتەوە، بەمەش هەموو تین و فشارەکە کەوتە سەر بزووتنەوەی سنووسی و تیرە و هۆزەکان و ئەو نیشتمانییانەی تازە وەکو ڕۆشنبیری مۆدێرن پێدەگەیشتن...

سەید ئەحمەد شەریف

(١) E. E. Evans-Prichard, The Sanusi of Cyranaica (1949), P 99ff.

هەر لە سەرەتاوە کە شێخ ئەحمەد بانگەوازی جیهادەکەی ڕاگەیاند، کە گۆڤاری ئەلمەناری میسری لە کانونی دووەمی (١٩١٢)دا بڵاوی کردەوە، کاریگەرییەکی زۆری لە کۆبوونەوەی موسوڵمانانداا هەبوو، چونکە تێیدا نوسیبووی: "جیهاد لە بنەڕەتدا فەرزە، بەڵام کە خاکی موسوڵمانان داگیر کرابێت؛ ئەوە جیهادەکە دەبێتە دینەکە و دینەکە دەبێتە جیهادەکە، بۆیە ئەو کەسەی کە جیهاد دژی کافرانی داگیرکەر ناکات، یان بە شێوەیەك لە شێوەکان بەرهەڵستی ناکات، حاڵی لەوان باشتر نابێت، بگرە موشریکە و پێویستە دوژمنایەتیی بکرێت! ئەمما ئەو کەسانەی کە یارمەتیدەری کافرانن و لەبەر خاتری بەرژەوەندییەکی دونیایی دەکەونە ژێر ئاڕاستەی کافرانی داگیرکەرەوە، ئەوانە لە ئاژەڵ خراپترن، دوژمنایەتیی ئەوانە دەبێت بخرێتە پێش داگیرکەرانیش".[1]

عومەر موختار

سەید ئەحمەد شەریف دواتر لە ساڵی (١٩١٣)دا پەیامێکی تری دوورودرێژتری لە پەیامی یەکەمی بڵاوکردەوە، کە ئەمجارە هۆشداریی دەدایە ئەو کەسانەی بە پرۆژەی "ئاشتیخوازانە"ی ئیستیعمار هەڵدەخەڵەتێن و پێیانوایە جیهادەکە تا سەر خۆی ناگرێت و حەتمەن دەبەزێت! هەروەها هەڕەشەی لەو تیرە و هۆزانە تێدابوو کە بە فیتی ئیستیعمار و شەڕی واتەواتی؛ ڕێ لە زەکات دەگرن بگات بە موجاهیدەکان، ئەم شۆڕشەی سەید ئەحمەد دوای

(١) رضوان السيد: سياسات الإسلام المعاصر/ ص٩٤، ئەویش لەگۆڤاری ئەڵمانی (٣Der Islam) ١٩١٢(.PP,١٤١-١٥٠) وەریگرتووە.

خۆیشی بە سەرۆکایەتیی (عومەر موختار) بەردەوامبوو، تا لەساڵی (١٩٣١ز)دا ئەویش دەستگیرکراو ئیعدامکرا. بەڵام شۆڕشی سنوسییەکان نەکوژایەوەو بەردەوامبوو تا (نیشتیمانپەروەران!) لەناویاندا زۆربوون و شۆڕشەکەیان دزی و لەساڵی (١٩٦٩ز)دا بەفیتی دەرەکی بوو بەکۆدەتاکەی موعەممەر قەزافی!.[1]

(١) گەلی لیبیا لەدوای (٤٢) ساڵ حوکمی دیکتاتۆریی قەزافی لە (٢٠١١/٢/١٧)ەوە شۆڕشێکی چەکدارییانەیان لەدژی خۆی و خانەوادە فاسیدەکەی بەرپاکرد، تا خوا کردی لە (٢٠١١/٨/٢٠)دا بەسەرکەوتوویی چوونە تەرابلوسی پایتەختەوەو دواتر لە (٢٠١١/١٠/٢١)دا موعەممەر قەزافی، موعتەسەمی کوڕی و ئەبوبەکر یونسی وەزیری بەرگرییەکەیشیان لەشاری سرت بەردەست کەوت و کوشتیان.

پێنجەم- جیهادی کوردان و ڕووبەڕووبوونەوەی ئینگلیز

کوردستان وەکو وڵاتانی تر نەبوو، دەسەڵاتی سەربازیی ئیستیعماریی وڵاتانی ڕۆژئاوای درەنگ گەیشتێ، شۆڕشەکانی کورد زیاتر لە پێناوی ئازادی و پاراستنی ئیمارەتەکانیاندا بوو، سوودی گەورەی ئەم شۆڕشانە ئەوە بوو کە هەمیشە زەمینەی ڕەفزکردنەوەی بێگانەی بە پیتی دەهێشتەوە، بۆ نموونە پێش ئەوەی ئینگلیزی کافری موحاریب بێتە کوردستان، (شێخ عەبدوسەلامی دووەمی بارزانی) (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) زەمینە ئیسلامییەکەی بۆ پاراستنی کیانێکی کوردی لە ئێستای باشووری کوردستاندا ساز دەکرد، تا لانی کەم ناوچەیەك لە ژێر دەستی عەلەمانییەتییەکاندا دەرهێنێت کە بە فیتی ئینگلیز خۆیان بۆ کۆدەتایەك بە سەر سوڵتان عەبدولحەمیددا ساز دەکرد! شێخ عەبدوسەلامی ڕەحمەتی کە "نەقشبەندی" بوو، هەڵسووڕێنەری کاریگەری ئەو کۆنگرەیە بوو کە لە(١٩٠٧)دا لە دهۆك لە لایەن شێخ و موفتی و پیاوچاکانی سەرانی ئەو سەردەمەی کوردەوە گیرا، کە ٧ بڕیاری ئیسلامیی زۆر گرنگی لێوە دەرچوو، بریتی بوون لە:[١]

عەبدوسسەلام بارزانی

(١) عوسمان عەلی: دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة، ص٢٣٦.

١- زمانی کوردی ببێتە زمانی ڕەسمیی هەموو ئیدارەکانی دهۆك، زاخۆ، ئامێدی، ئاکرێ و سنجار.

٢- خوێندن لە ئیمارەتی بادینان بە کوردی دەبێت.

٣- هەموو فەرمانبەرانی دائیرەکانی بادینان دەبێ کورد بن یان لەوانە بن کە کوردی دەزانن.

٤- ئەو باجەی لە جێی سەربازیکردن دەدرێت، بەردەوام دەدرێتەوە، بەڵام مەرجە بخرێتەوە خزمەت ناوچەکە و بۆ چاککردنی ڕێگاوبان و پرد و کردنەوەی قوتابخانە تەرخان بکرێتەوە.

٥- یاسا لە ناوچەی بادیناندا بە پێی "شەریعەتی ئیسلام" دەبێت.

٦- باج کە لە خەڵکی ناوچەکە دەدرێت دەخرێتەوە بەر حوکمی شەرع، هەرچی جۆرە باجێك پێچەوانەی شەرع بێت ئیلغا دەکرێتەوە.

٧- داوەری و فەتوا لەبادیناندا بەپێی "مەزهەبی ئیمام شافیعی" دەبێت.

ئا ئەمە کاریگەریی ئەو شێخ عەبدوسەلامە مەزنەی کوردە، کە دواتر لە موسڵ بەبڕیاری زۆڵە کوردێکی بەتورکبوو (سولەیمان نەزیف)، کە والیی ویلایەتی موسڵبوو، لەساڵی (١٩١٤ز)دا ئیعدامکرا!.

ساڵی (١٩١٩) کە تازە جەنگی جیهانیی یەکەم تەواو بوو بوو، دەسەڵاتی ئینگلیز بە تەواوی عێراقی کۆنترۆڵ کرد و لە سلێمانیدا (مێجەرسۆن) بوو بە دەسەڵاتدار! مەکر و فێڵی ئینگلیز نەیتوانی قەناعەت بە (شێخ مەحموودی حەفید) بکەن کە ئینگلیز دۆستی کوردە، بۆیە هەر زوو شێخ و شوێنکەوتووانی "تەریقەتی قادری" لە ئینگلیز ڕاپەڕین و جیهادیان ڕاگەیاند. جیهادی شێخ لە سنووری "هەڵەبجەوە تا کەرکوك"، لە "پشدەرەوە تا خانەقین" دژی بەریتانیای کافر و حکومەتی ئاڵقە لەگوێی مەلیك فەیسەڵ و هاوبیرانی عەرەبی بەرپا بوو بوو...

شێخ مەحمودی حەفید

شێخی مەزن کە لە ساڵی (١٩١٤) خۆی و هێزێکی دوو هەزار سەربازی خۆی بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی سوپای ئیستیعماریی بەریتانی چوو بووە شوعێبەی بەسرە و لەوێوە جیهادی دژی ئینگلیز ڕاگەیاندبوو، ئەوە نەبوو دیدە ئیسلامییەکەی بگۆڕێتەوە بە فاکوفیکی ئیسیتعماری کافر.

شێخی حەفید پەیوەندیی نهێنیی بە (شێخ ئەحمەدی بارزانـ)ـەوە هەبوو، بە نامە داوای لێ کردبوو کە ئەویش لە بارزانەوە دژی ئینگلیز و حکومەتی فەیسەڵ ڕاپەڕێت، پەیوەندییەکان لە ڕێی (قادر بەگی میرانـ)ـەوە بوو، کە سەرۆك عەشیرەتی خۆشناوەتی بوو و خاوەن نفووز بوو، یەکێك لەو نامانەی شێخ لە ساڵی (١٩٣٠)دا بۆ شێخ ئەحمەدی ناردبوو، شێخ ئەحمەدیش نامەی خۆی بە هۆی (خاڵی بەگی حەیدەرانلیـ)ـیەوە دەناردەوە بۆ شێخی حەفید، چونکە حەیدەرانلی جێمتمانەی شێخ ئەحمەد بوو، بەڵام شێخ ئەحمەد نەیدەویست ئینگلیز

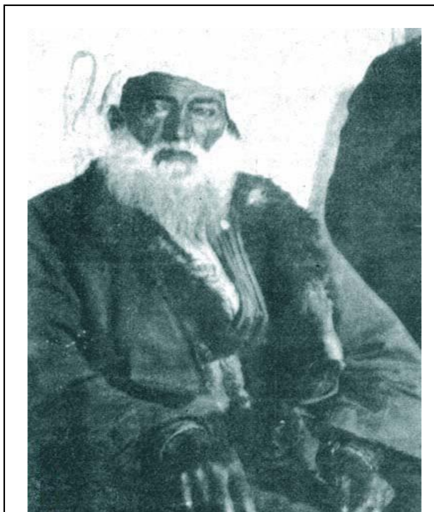
بزانن کە پەیوەندیی بە شێخی حەفیدەوە هەیە، بە تایبەتی کە ئەویش لەو سێگۆشە گرنگەی دوایی بووە سنوری هاوبەشی نێوان عێراق و ئێران و تورکیا؛ جموجووڵی ئازادانەی خۆی بەردەوام بوو، بۆیە ئەم پەیوەندییە بەرهەمێکی هاوبەشی لێ نەکەوتەوە...[١]

جیهاد لە کوردستاندا هەر بەردەوام بوو تا شێخی حەفید لە ساڵی (١٩٣١) گیرا و نەفی کرا بۆ باشووری عێراق، بەڵام دوای (١٠) ساڵ لە سەردەمی حوکمی (ڕەشید عالی گەیلانیـ)ـدا بە نهێنی خۆی گەیاندەوە سلێمانی! بەڵام نەیتوانی شۆڕش هەڵگیرسێنێتەوە، چونکە حکومەتی بەغدا و عەلەمانییەتی کوردی بۆ پاراستنی بەرژەوەندیی ئینگلیز پێگەیەنرابوون و هەموو دەسەڵاتێکیان کەوتبووە بەردەست، بۆیە شێخ هەر بە نەفی و دەستبەسەری مایەوە تا ساڵی (١٩٥٦) کە لە تەمەنی (٧٦) ساڵیدا نەخۆش کەوت و برایە نەخۆشخانەکانی بەغدا و لەوێ کۆچی دوایی کرد، گەیشتنی هەواڵی کۆچی دوایی شێخ؛ ڕاپەڕینێکی سەختی دروست کردەوە، چونکە وا بڵاوبۆوە کە شێخ بە فیتی ئینگلیز و دەست و دایەرەکەی شەهیدکراوە... کە تەرمەکەی هێنرایەوە بۆ سلێمانی، شار خرۆشا، لە ناشتنی تەرمەکەیدا کە بووە ڕاپەڕینێکی تر، (٣٦) کەس بە دەستی سوپای حکومەت شەهید بوون و فیشەك بەر تەرمەکەی ئەویش (ڕەحمەتی خوای لێبێت) کەوت.

---

(١) لەعوسمان عەلی: {دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة، ص٥٨٤} وەرگیراوە، کە ئەویش لەدۆکیومێنتەکانی بەریتانیای هێناوە لە:
(Air 23/311 145295 Intelligence Report No. 3. March 17,1931).

له دوایئەوەی مستەفا کەمالی تاغوت ئیلغای خیلافەتی ئیسلامیی کردەوە، شێخ سەعیدی پیران (ڕەحمەتی خوای لێبێت) کە هەم شێخی تەریقەتی نەقشبەندی بوو، هەم زانایەکی شەرعناسی بەناوبانگ بوو، خۆی و زانایانی تر لەباکوری کوردستاندا لەساڵی (١٩٢٥ز)دا ڕاپەڕین و جیهادیان بۆ گێڕانەوەی خیلافەت ڕاگەیاند، بەڵام بەداخەوە ئەوانیش سەرنەکەوتن و دواتر خۆی و (١١) زانای شەرعناسی دیکە و دەیان کەسایەتیی تری ئیسلام، کە بەدیلی گیرابوون؛ ئیعدامکران. بۆ سوکایەتیی زیاتر بەئیسلام (١١٤) سێدارەیان بۆ دانابوون، بەقەدەر (ژمارەی سورەتەکانی قورئان)، شۆڕشەکە دوای ئیعدامی شێخی مەزن و یاوەرانیشی تا ساڵی (١٩٢٨) هەر بەردەوامبوو، بەڵام دواتر توایەوە و حکومەتی مورتەدی مستەفا کەمال نەیهێشت ئاسەواری بمێنێت، چونکە شێخ سەعیدی پیران، کە بەشێخ سەعیدی پالویی بەناوبانگە، کاریگەریی لەسەر موسوڵمانانی تورك تا ئێستایش هەیە.[١]

شێخ سەعیدی پیران

* * *

ئاوا لە هەموو لایەکەوە بۆ موسوڵمان دەرکەوتبوو کە ڕۆژئاوای کافر بە سوپای بەهێز و زانیارییەکی وورده‌کارانەوە هاتۆتە سەر دەوڵەتی عوسمانی و لە

(١) لەوەتای حزبی دادوگەشەی ڕەجەب تەیب ئەردۆغان هاتۆتە سەر حوکم، بایەخ بەم شۆڕشە مەزنەو سەرکردەکانی دراوەتەوە. عەبدولمەلیك فوراتی؛ کوڕەزای شێخ سەعیدی پیران، لەساڵی (٢٠٠٨)ەوە لەلیستی حزبی دادو گەشەی ڕەجەب تەیب ئەردۆغاندا ئەندام پەرلەمانی تورکیایە.

ناوەوە لەت و پەتی دەکات و وڵاتی موسوڵمانان پارچە پارچە دەکات، لەوسەری ئەندۆنیسیاوە کە بزووتنەوەیەکی نیشتیمانییانەی تێدا بەرپا کرابوو، بۆ ئەوسەری مەغریب و بزووتنەوەی (عەبدولکەریم خەتتابی) کە بە "شۆڕشی لادێ" ناسرا، لە هیندستانەوە بۆ شۆڕش و بزووتنەوەی سنووسی لە لیبیا، ئەمە جگە لەو تین و فشارەی ڕۆژانە دەخرایە سەر ئەستانە تا تەنازولی زیاتر بکات. ئەمانە هۆکار بوون بۆ ئەوەی لە هەموو لایەکەوە جیهاد ڕابگەیەنرێت، بەڵام لە بەر ئەوەی دوو بەرەی جەنگ لە تفاقی شەڕدا بەرابەر نەبوون، بزووتنەوە ئیسلامییەکان هەرچەندە هەیانبوو چل پەنجا ساڵی خایاند بەڵام دواتر کەوتن و وڵات کەوتە بەردەستی ئیستیعمار و هاوبیرانی.

* * *

گەشاندنەوەی کورەکانی جیهاد[1]

ئەوە ئاشکرایە کە لە (کۆتایی شەستەکانـ)ـەوە ڕەوتێکی بزاوتی ئیسلامی بەدیدێکی "سەلەفیی جیهادی" هاتۆتە کایەوە. زەمینەی فیکریی ئەم ڕەوتە لە چەند پێکهاتەیەکەوە هاتووە، کە دەشێت بەم شێوەیە بخرێتە بەر چاو:

١- پایەکانی فیکری ئیخوانولموسلیمین (کە فیکرێکی سیاسیی ئیسلامی بوو، داوای گێڕانەوەی حوکمی شەرعی دەکرد)، میکانیزم (ئالیەتـ)ـی کاربۆکردنی ئەو ڕێکخراوە بەرفراوانەی ئیخوان بوو کە (ئیمام بەننا)ی ڕەحمەتی لە (١٩٢٨)دا دروستی کردبوو، کە بریتی بوو لە "بەرنامەیەکی کردەوەیی پەروەردەکارانەی پشوودرێژ".

٢- دیدو ڕێبازی بزاڤیانەی (سەیید قوتبـ)ـی شەهید، کە بریتی بوو لە **ڕەسەنکردنەوەی** هەمان فیکری سیاسیی ئیسلامیی ئیمام بەننا، لەگەڵ بایەخدانی زیاتری حاکمێتی، دۆستایەتی (الولاء)، دوژمنایەتی (البراء)، خۆ بەجوێزانین (المفاصلة)، (دارالاسلام و دارالکوفر) و هەروەها موفرەداتەکانی تری دید و ڕێی ئەم مەدرەسەیە.

ئەم دوو قۆناغی گەشەکردنەی فیکری سیاسیی ئیسلامیی سەردەم زیاتر لە میسرەوە نەشونمای دەکرد و ئاڕاستەوانی تریشی لە شام و عێراقەوە بۆ دەردەکەوت. کە هەڵمەتی ناسریزم بۆ ڕیشەکێشکردنی ئیخوان دەستیپێکردو زۆرینەی ئیخوانەکانی وڵاتانی عەرەبی لەشەستەکاندا کەوتنە بەر حەملەی کوشتن، ڕاوەدوونان و گرتن، زۆر لەسەرکردایەتی و ئاراستەوانانی ئیخوان

---

(١) ئەم چەند لاپەڕەیەم لەکتێبی (زەمینەی کاری ئیسلامی لەباشووری کوردستاندا/ کرێکار)ەوە لێرەدا بەزیادکردنییەوە وەرگرتۆتەوە.

چوونە وڵاتانی خەلیج بەتایبەتی سعودیە، کە (شا فەیسەڵ) حوکمیدەکرد، فەیسەڵیش دوژمنی کەڵەڕەقی ناسرییەکانی میسر و بەعسییەکانی سوریا بوو، بۆیە داڵدەی هەمووانی دا. لێرەوە دید و ڕێبازێکی ڕەسەنتر هاتە پێش:

٣- ئاوێتە بوونی فیکرە سیاسییەکە و هەڵوێستە عەقائیدییەکان: لە عەرەبستانی سعوودی فیکرە سیاسییە ئیخوانییەکە لە لای هەندێك لە ڕێبەرانی ئیخوان ئاوێتەی دید و هەڵوێستە عەقائیدییەکەی **مەدرەسەی وەهابی** (محەمەدی کوڕی عەبدولوەهاب و کوڕ و نەوەکانی، (رحمهم الله)) بوو. بەمەش بەڵگەی عەقائیدی دەبووە لایەنگری فیکرییەکەی ئیخوان.

٤- بوژاندنەوەی فیقهی سیاسی: دەبوو هەموو بنەمایەکی فیکری سیاسی پشت بە بەڵگە شەرعییەکان ببەستێت، ئەمەش ڕەسەنکردنەوەی دیدوڕێ و هەڵوێست دەخوازێ، جا لەگەڵ زیادبوونی ناکۆکییەکانی شەڕی سارد، کۆدەتا سەربازییەکانی هەردوو بلۆك، توندبوونی ململانێی چەپڕەوانی عەرەبی لیبراڵیی بەرەی ڕۆژئاوا وەکو شانشینی سعوودیە و وڵاتانی تری خەلیج، بەرزبوونەوەی نرخی پیترۆڵ و زۆربوونی بایەخ بە چاپ و بڵاوکردنەوەی کتێبی کەلەپووری ئیسلامی، هەموو بوونە هۆکاری ڕەسەنکردنەوەی چەمکە بزاڤییە شەرعییەکان بە گشتی و سیاسییەکان بە تایبەتی. بە پێی سرووشتی کۆمەڵگە و دەوڵەتی سعوودییەش کە لە ئەسڵی مەزهەبیاندا حەنبەلین، کتێبەکانی ئیمامان (ئیبنوتەیمییە) و (ئیبنولقەییم) بایەخی زۆرتریان پێدرا و زۆرینەیان هێنرانەوە پێش و توێژینەوەیان کراو چاپ و بڵاو کرانەوە. ئەمەش لایەنی فیقهی سیاسیی زەمینەی فیکرە ئیسلامییەکەی تەواوکرد کە هێشتا مابووی تەکاموول بکات. ئاوا ڕەوتی ئیخوانی-سەلەفییانە دروستبوو.

کە یەکێتی سۆڤیەت لە (١٩٧٩)دا ئەفغانستانی داگیر کرد، ئەمریکا و هاوپەیمانانیان توانییان هەرچی هێزە نەیارەکانی سۆڤییەت هەبوو کۆی بکەنەوە و وزەیان لە بەرەیەکی جەنگی سۆڤییەتدا بخەنە گەڕ.

حکومەتی سعوودیە (٧٥٪) بلیتی فڕۆکەی بۆ هەر گەنجێکی سعوودییە خەرج دەکردەوە کە دەیویست بچێتە جیهادی ئەفغانستان. بەمەش زیاتر لە **چواردە هەزار گەنجی عەرەبستان** هەبوونی خۆیان لە ئەفغانستاندا سەلماند. ئەو دەزگا و ڕێکخراوانەی کە لە شاری پیشاوەری پاکستانیش دامەزرابوون، هەموویان کەوتنە ڕاکێشان و بەگەڕخستنی گەنجی موسوڵمان لە وڵات و گەلانی تر. ئیتر ئەم ڕەوتە **سەلەفییە ئیخوانییە** لە مەیدانی کردەوەییدا بووە ڕەوتێکی **سەلەفیی جیهادیی** خاوەن دید و بەرنامە و ڕێباز و ئامانجی خۆی...

ئەم ڕەوتە جیهادییە (لە زەمینەی مەزهەبی فیقهییەوە هاتبێت یان لە زەمینەی فیکری سیاسیی ئیخوانولموسلیمینەوە بووبێت یان لە زەمینەی عەقیدەی سەلەفییەوە هاتبێت)، لە ماوەی پەنجا ساڵی رابوردوودا دەرکەوت و لە **دوو ساحە**دا بۆ حاکمێتی شەریعەتی خوا کەوتە جیهاد:

ساحەی یەکەمی جیهادییەکان

ئەم کۆمەڵ و بزاوتانەی سەلەفێتیی جیهادی بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی حکومەتی وڵاتەکانیان بوو، بۆ لادان و ڕادانیان بوو، بەو سیفەتەی ئیمتیدادی حکومەتە بەکرێگیراوەکانی سەردەمانی ئیستیعمارن، ئیدارەی وڵاتیان لەسەر سیستمی کوفری ئەوان پێکهێناوە، دەستوور و یاسایان بە پێی ئاڕاستەی ئەوان دارشتووە و بە پێی بەرژەوەندیی کوفری دەرێ هەڵوێست وەردەگرن. لەو بزاڤە جیهادییانە:

١- بزووتنەوەی لاوانی مەغریب (مەراکیش) (ساڵی ١٩٦٣)، بە سەرۆکایەتیی شێخ عەبدولکەریم موتیع دژی مەلیك حەسەنی پێشوو.

٢- هەوڵدانەکانی سەیید قوتبی ڕەحمەتی (ساڵی ١٩٦٥)، دژی حوکمی جەمال

عەبدونناسر لە میسر.

٣- بزووتنەوەی موسوڵمانانی سووریا (ساڵی ١٩٦٥)، بە سەرۆکایەتیی شەهید مەروان حەدید دژی حوکمی بەعسی سووریا.

٤- کۆمەڵە ئیسلامییەکانی ئەفغانستان و جیهادیان دژی حکومەتەکانی ئەفغانستان لە ساڵانی (١٩٦٥-١٩٧٩)، واتە تا پێش داگیرکردنی ئەفغانستان لە لایەن سۆڤییەتەوە.

٥- بزووتنەوەی دەوڵەتی ئیسلامی لە جەزائیر (ساڵی ١٩٧٣-١٩٧٦)، بە سەرۆکایەتیی شەهید بویەعلی مستەفا لە جەزائیر دژی حکومەتی هواری بۆمیدیەن.

٦- شۆڕشی ئیسلامیی سووریا (ساڵی ١٩٧٥- ١٩٨٢)، بە سەرۆکایەتیی تەلیعەی موقاتیلە کە شەهید مەروان حەدید دایمەزراندبوو، دژی حکومەتی بەعسییەکان.

٧- ڕێکخراوی جیهاد و جەماعەتی ئیسلامی لە میسر (ساڵی ١٩٨١-١٩٩٧)، دژی حکومەتی ئەنوەر سادات و حوسنی موبارەك.

٨- هەوڵە جیهادییەکانی لیبیا (ساڵی ١٩٨٦)، دژی حوکمی موعەممەر قەززافی.

٩- جیهاد و هەوڵی کۆدەتا سەربازییەکەی باڵی سەربازی (حركة الإتجاه الإسلامي) لە توونس (ساڵی ١٩٨٦)، دژی حوکمی حەبیب بورقیبە.

١٠-ئەزموونە جیهادییەکانی جەزائیر (ساڵی ١٩٩١)، دژی حکومەتەکانی بوزیاف و جەنەراڵە سەربازییەکان.

١١- جیهادی موسوڵمانانی تاجیکستان (ساڵی ١٩٩٢)، دژی حکومەتی کۆمۆنیستی ئەو وڵاتە.

١٢- هەوڵە جیهادییە سەرەتاییەکانی وڵاتی حەرەمەین (ساڵی ١٩٩٤)، دژی حکومەتی مەلیك فەهد و ئال سعوود.

١٣- ڕووبەڕووبوونەوە جیهادییەکانی کۆمەڵی موقاتیلەی لیبیا (ساڵی ١٩٩٤-١٩٩٦)، دژی حکومەتی قەززافی.

١٤- ڕاپەڕینە چەکدارییەکەی باکووری ڕۆژئاوای پاکستان، کە بە ناوی (حرکت نفاذ شریعت) واتە: (بزووتنەوەی جێبەجێکردنی شەریعەت)، لە ساڵی ١٩٩٦.

١٥- هەوڵە سەرەتاییە جیهادییەکانی وڵاتی مەغریب (مەراکیش)، لە ساڵی ١٩٩٦.

١٦- هەوڵە جیهادییەکانی بزووتنەوەی ئیسلامی ئۆزبەکستان (ساڵی ١٩٨٨)، دژی حکومەتی کۆمۆنیستانەی کەریمۆف.

١٧- ئەزموونی جیهادی سوپای عەدەن/ئەبیەن (ساڵی ١٩٩٩) لە یەمەن، دژی حکومەتی عەلی عەبدوڵا ساڵەح.

١٨- هەوڵە جیهادییەکەی موسوڵمانانی لوبنان لەچیاکانی نەبەتییە، لەساڵی (٢٠٠٠ز)دا.

ساحەی دووەمی جیهادییەکان

ئەم کۆمەڵە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هێزی داگیرکەری وڵاتەکانیان بوو. زۆرینەی گرووپی جیهادی ئەم ساحە بەشێك بوون لە بزاڤی ئازادیخوازی گەلەکانیان. بۆ نموونە حەماسی فەڵەستین بەشێکە لە بزووتنەوەی ئازادیخوازی فەڵەستینییەکان، هەروەها لەشکری تیبەی کشمیر و بزووتنەوەی ئیسلامیی کوردستان... لەو گرووپ و بزاڤانە:

١- بزووتنەوەی جیهادیی موسوڵمانانی کشمیر لە (١٩٤٧)ـەوە، هەروەها دواتریش لە ویلایەتی ئاسامی هیندستان.

٢- بزووتنەوەی جیهادیی موسوڵمانان لە هەرێمی ئەراکانی وڵاتی بۆرما (میانمار)، لە ساڵی (١٩٦٥)ـەوە.

٣- بزووتنەوەی جیهادیی موسوڵمانانی مەندنا و لە باشووری فیلیپین، بە تایبەت بەرەی مۆرۆ لە (١٩٦٥)و جەماعەتی ئەبو سەییاف لە (١٩٩٨).

٤- جیهادی کۆمەڵەکانی بزاڤی ئیسلامیی کوردستان "لەشکری ئیسلامی"، "ڕابیتە"، "بزووتنەوەی ئیسلامی" لە ساڵی (١٩٨١- ٢٠٠١) کە لە دوای شۆڕشەکانی (شێخ سەعیدی پیران) و (شێخی حەفید)ەوە بە ناوی ئیسلامەوە شۆڕشێکی تری چەکداریی لە کوردستاندا دروست نەبوو بوو.

٥- کۆمەڵی پشتیوانانی ئیسلام لەکوردستان (پاك)، کە زیاتر لەڕاگەیاندنەکاندا بە ناوە عەرەبییەکەی "ئەنسارولئیسلام" ناسرا، لەساڵی (٢٠٠١ز)دا دامەزرێنراو لەکوردستان دژی "یەکێتیی نیشتیمانی" و لە (٢٠٠٣)یشەوە دژی "ئیحتیلالی ئەمریکایی" کەوتە جیهادکردن و تا ئێستایش بەردەوامە.

٦- جیهادی موسوڵمانانی هەردوو هەرێمی ئۆگادین و عەفەر لە دژی ئیحتیلالی حەبەشە لە (١٩٧١)ەوە.

٧- جیهادی حزبی ئیسلامیی تورکستانی ڕۆژهەڵات، دژی حکومەتی چین.

٨- جەماعەتی تەوحید لە لوبنان، دژی هەوڵی ڕیشەکێشکردنی ئەهلی سوننەت لە لایەن مەسیحی و نوسەیرییەکانی سەر بە ڕژێمی سوورییایی لە ساڵانی شەڕە ئەهلییەکەدا (١٩٧٥-١٩٩٢).

٩- جیهادی موسوڵمانانی ئەفغانستان، دژی ئیحتیلالی سۆڤییەتی لە ساڵانی (١٩٧٩-١٩٩٢).

١٠- جەماعەتی جیهادی موسوڵمانانی ئەریتیریا، دژی ئەتیوبیای داگیرکار لە ساڵی (١٩٨٧)ەوە.

١١- بزووتنەوەی ئیسلامیی "حەماس"، دژی ئیسرائیل لە ساڵی (١٩٨٧)ەوە.

١٢- بزووتنەوەی جیهادی ئیسلامی لە فەڵەستین لە ساڵی (١٩٨٩)ەوە.

١٣- جیهادی بۆسنەییەکان دژی داگیرکاریی سربیا لە (١٩٩٤- ١٩٩٦).

١٤- ئەزمونی جیهادی موسوڵمانانی شیشان و قەوقاز لە (١٩٩٥)ەوە.

١٥- دیسان جیهادی موسوڵمانانی ئەفغانستان دژی ئیحتیلالی ئەمریکایی و هاوبارانی ئەوروپایی لەساڵانی (٢٠٠١-٢٠٢١)[١].

١٦- جیهادی ئەهلی سوننەتی عێراقی (عەرەب، کورد و تورکمانەکانی)، دژی ئیحتیلالی ئەمریکایی و هاوبارانی لە (٢٠٠٣)وە تا ئێستا.

١٧- بزووتنەوەی جیهادیانی سۆماڵ (ساڵی (٢٠٠٥) ئیتتیحادی ئیسلامی دژی ئیحتیلالی ئەمریکا و پاشان دژی داگیرکردنی ئەتیوبیا)، پاشان (دادگا ئیسلامییەکان لە (٢٠٠٦-٢٠٠٨) دژی ئەتیوبیا)، ئێستاش (لە (٢٠٠٨)ەوە حزبی ئیسلامی) و، دواتریش (لە سەرەتای ساڵی (٢٠٠٤) بزووتنەوەی لاوە موجاهیدەکان، کە سەر بە قاعیدەن، دژی هاتنەناوەوەی سوپای ئەتیۆبیا، پاشان دژی (٥٢٠٠) سەربازی سوپای بەکرێگیراوی ئۆگەندا و ڕاوەندا، پاشان لە (٢٠١١/١٠)ەوە دژی هاتنە ناوەوەی سوپای کێنیا).

١٨- بزووتنەوەی تاڵیبانی پاکستان لە (٢٠٠٧/١٢/١٤)ەوە دژی حکومەتی سەربازیی جەنەڕاڵ پەروێز موشەڕەف و دواتر دژی سۆشیالیستەکانی پیپڵز

---

(١) لەدوای (٢٠) ساڵ جیهادی بەردەوام، لەمێژووی (٢٠٢١/٨/١٥ز)داو لەدوای ماوەیەکی کەم لەکشانەوەی هێزەکانی ئەمریکا لەئەفغانستاندا، بزووتنەوەی تاڵیبان توانی کابوڵی پایتەختی ئەفغانستان بگرێتەوەو کۆتایی بەحکومەتە کرێگرتەکەی ئەشرەف غەنیی داردەستی ئەمریکا بهێنێت.

پارتی بێنەزیر بۆتۆ و ئاسف زەرداری مێردی. کە ڕێیان بە سوپای ئیحتیلالی ئەمریکایی دا بنکەی سەربازی شاری بەهاوەلپووری پاکستان بدرێت بە سوپای ئەمریکا و لەوێوە بۆردومانی بزووتنەوەی تاڵیبانی ئەفغانستان بکرێت.

١٩- بزووتنەوەی جیهادییانی موسوڵمانانی یەمەن بە ڕێبەریی قاعیدە، لە ساڵی (٢٠٠٨)ەوە.

٢٠- بەشداریی جیهادییەکان لە سەرەتای ساڵی (٢٠١١)ەوە لە بزاوتەکانی بەهاری عەرەبی لەوڵاتانی: تونس، میسر، لیبیا، یەمەن و سوریا.

* * *

باسی دووەم- ڕەنجی نەزۆکی دەستەمۆ (خەباتی ئیسلامیی ڕەسمی)

ڕەنجی تاك و كۆی لاواز: لەگەڵ ئەم هەموو پیلانە سەخت و گشتگیرەشدا، زانایان و بیرمەندانی میسر هەر بێئومێد نەبوون، ئەگەرچی زۆریان لەوە دڵنیابووبوون كە تازە زۆر زەحمەتە خیلافەت هەستێتەوە، بەڵام لەو زنجیرە چالاكییە كاردانەوەییەی خۆیان هەر نەكەوتن، لەوانە:

١- بەردەوام دژوەستانەوەی میسر دژی حوكمی ئینگلیز، كە لە (١٩١٤/١٢/١٨)ەوە (خدێوی تۆفیقـ)ـی نوێنەری حوكمی عوسمانییان لابردبوو، بەمەش دەسەڵاتی سیاسیی عوسمانییان بە سەر میسرەوە ئیلغا كردبۆوە و سیستمی حوكمی خۆیان سەپاندبوو، (حسێن كامیلـ)ـیشیان بە ناوی "سوڵتانـ"ـەوە تەعین كردبوو. حسێن ناكامیلیش یەكەمین كارێك كە كردی ئیلغاكردنەوەی پلەی "قازییی قازییەكان" (قاضي القضاة)ی میسـر بوو، كە لە لایەن دەسەڵاتی عوسمانییەوە دادەنرا. حوكمی عورفییش ڕاگەیەنرابوو، واتە گرتن و دادگاییكردنی خەڵكی لە دەرەوەی دادگا.

٢- كە سوڵتان حسێن كامیل چوو بۆ كۆلێژی مافناسی، قوتابییەكان نەچوونەوە كۆلێژەكە و وەكو كاردانەوەی ڕازینەبوون بە تەنها جێیان هێشت!

٣- لە (١٩١٥/٤/٨)دا كاتێك مەوكیبی سوڵتان حسێن كامیلی عەمیل بە شەقامی عابیدینی قاهیرەدا گوزەری كرد، درایە بەر دەسڕێژی تەقە، بەڵام سەلامەت دەرچوو!

٤- جارێکی تریش دوای ئەوە لە (شەقامی تین) نارنجۆکی دەستیی بۆ هەڵدراو هەر سەلامەت دەرچوو.

٥- لە (١٩١٥/١٢/١٥)دا کەسانێك بە چەقۆوە هێرشیان کردە سەر وەزیری ئەوقافی حکومەتی عەمالەتی حسێن کامیل و دایانە بەر چەقۆ.

٦- لە ساڵی (١٩١٨)دا کۆمەڵێك لە پیاوی کۆمەڵە نهێنییەکانی میسـر پەیوەندییان بە شۆڕشی سنووسییەکانی لیبیاوە کرد، بۆ چوونیان بۆ ئەوێ بۆ مەشق و خۆئامادەکردن بۆ جیهاد دژی ئینگلیز و حکومەتە بەکرێگیراوەکەی.

لەگەڵ دەیان چالاکیی لەو جۆرەدا، حسێن کامیل زۆر بە پشوودرێژییەوە دەجووڵایەوە، هەمیشە بە میسرییەکانی دەووت: ئێمە دژی خیلافەتی ئیسلامی نین، بەڵکوو دژی ڕەفتارە شەڕانییەکانی حکومەتی ئیتتیحاد و تەرەقیی تۆرانین، بەڵام هەر نەیتوانی موسوڵمانان قەناعەت پێ بکات کە ڕاست دەکات.[١]

ڕەنجێکی تر لەپاڵەوە!

"زانایانی ئەزهەری میسـر" دوای ئیلغاکردنەوەی خیلافەتی ئیسلامی لە تورکیا، بەیانێکیان لە (١٩٢٤/٣/١٠)دا لە (ڕۆژنامەی ئەهرام) دا بە ناوی "لابردنی خەلیفە کارێکی شەرعی نییە"، بڵاوکردەوە کە جەختیان لەوە کردەوە کە ئەوەی مستەفا کەمال کردوویەتی کە سوڵتان عەبدولمەجیدی لابردووە و بۆ دەرەوەی وڵات دەری کردووە، کارێکی شەرعی نییە! چونکە دانانی بە ڕای موسوڵمانان بووە و لادانی بە ڕای دەستەیەك کەس کارێکی ناشەرعییە و نەشیاوە، ئیتر داوای بەستنی کۆنگرەیەکیان بۆ دانانەوەی خەلیفە کرد، کە لە ماوەی هەفتەیەکدا ببەسترێت!

---

(١) علي عبدالحليم محمود: منهج التربية عند الاخوان المسلمين، ط٢، دار الوفاء، ١٩٩٢، ج١، ص٥٦.

موسوڵمانانی هیندستانیش ویستیان لای خۆیانەوە خەلیفەیەك دانێن.. ئیدیعای ئەوەش هەبوو کە (حسێنی کوڕی عەلی) لە "شەریفانی مەککە" خۆی وا دەهێنێتە پێش تا لە ناو عەرەبەکاندا بڕیاری بۆ بدرێت و بکرێت بە خەلیفە، بەڵام ئەزهەر زوو بەیانێکی لەسەر ئەویش بڵاوکردەوە کە دەڵێ: "بە کەسانی وا هەڵنەخەڵەتێن کە دەسکەلای ئینگلیزن و ئەوان دروستیان کردوون!"[1]. هەروەها هۆشیاریی ئەوەیان دایەوە بە موسوڵمانان کە نابێت هەر وڵاتە و لای خۆیەوە خەلیفەیەك دیاری بکات و بەیعەتی بداتێ! ئەگینا دەبێتە فەوزا و موسوڵمانان سەریان لێ تێك دەچێت و خەلیفەیەکی ساڵحیان پێ دانانرێتەوە و هەتا هەتایە زەلیل دەبن.

داوای بەستنی کۆنگرەیەك بۆ لێکۆڵینەوەی بارودۆخی موسوڵمانان و دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەك بۆ کێشەی خیلافەت پەرەی سەند و هەموو لایەکی گرتەوە، ئیتر دوای دوو هەفتە لە بەڵێنی پێشوو بڕیار درا لە (١٩٢٤/٣/٢٥) کۆنگرەیەك لە قاهیرە بە سەرۆکایەتیی شێخی ئەزهەر ببەسترێت و موسوڵمانانی هەموو دنیای بۆ بانگهێشت بکرێت. بەڵام دوژمنانی ئیسلام لە پێش هەمووشیانەوە ئینگلیز کە پیلانی سەدان ساڵەی ڕۆژئاوایان ڕاپەڕاندبوو، بە ئاواتی سەدان ساڵەی خۆیان گەیشتبوون، چۆن دەهێڵن موسوڵمانان تازە ناوی خیلافەتیشیان بکەوێتەوە بیر و هەوڵی ڕەسمیی بۆ بدەنەوە؟!! بۆیە جارێکی تریش گورزی خۆیان وەشاند و بە فێڵ کۆنگرەکەیان دواخست، بەڵام ڕێیاندا زانایانی ئەزهەر بەیانێك دەرکەن کە چەند خاڵێکی ئیستینکاریی زیاتر هیچی

---

(١) ڕاستە وابوو، حسێن کە بەشەریفی مەککە بەناوبانگبوو، داردەستی ئینگلیز بوو. خۆی و کوڕو نەوەکانی هەر لەسەر ئەو سیرەیە بوون، سێ کوڕی هەبوو: عەلی؛ لەدوای خۆی بوو بەحاکمی حیجاز، عەبدوڵا؛ لەدوای خۆی بوو بەحاکمی ئەردەن (باپیری ئەو مەلیك عەبدوڵای دووەمەیە، کە ئێستا حاکمی ئەردەنە)! فەیسەڵیشیان کرا بەمەلیکی سوریا، بەڵام فەرەنساییەکان نەیانویست! بۆیە درا بەعێراقیەکان و حوکمی مەلیکایەتی لەژێر دەستی ئینگلیزدا لەساڵانی (١٩٢١-١٩٥٦) لەلایەن ئەم خانەوادە پیسەوە دەکراو وا ئیدیعایەیان بۆ دەکرا: کە ئەولادی پێغەمبەرن (ﷺ)!.

تری لێ نەکەوتەوە! لەوانە:

١- بەیعەتی سوڵتان عەبدولمەجید باتڵە، چونکە کەمالیستەکان بەناوی خیلافەتێکەوە دایانناوە، کە دەسەڵاتی سیاسیی نەبێت![1]

٢- بڕیار درا کە نوێنەری هەموو موسوڵمانانی جیهان بانگهێشتی ئەو کۆنگرەیە بکرێت کە بە سەرپەرشتی شێخولئیسلام لە زانکۆی ئەزهەر دەبەسترێت، بەڵام ئێستا دواخراوە، بەو ئومێدەی بە هەمووان خەلیفەیەك دابنێینەوە.

٣- مانگی شەعبانی (١٣٤٣ك)، (١٩٢٥/٥ز) کۆنگرەکە دەبەسترێت.

٤- گۆڤارێك بە ناوی کۆنگرەوە دەردەکرێت. ژمارەی یەکەمی لە (١٩٢٤/١٠)دا دەرچوو. (سەیید محەمەد ڕەشید ڕەزا) مەقالەیەکی گرنگی تێدا بڵاوکردەوە، کە دەربارەی گرنگی و کاریگەریی بەستنی ئەو کۆنگرە دواخراوە بوو. تێیدا نوسیبووی:

أ- کۆنگرەکە بۆ پێکهێنانی حکومەتێکی مەدەنییانەی ئیسلامی دەبەسترێت کە مەزنیی شەریعەتی ئیسلامی تێدا نیشان بدرێت، کە سەرچاوەی یاساکانی دەبێت.

ب- دارشتنی ڕێسای پەروەردەی ئیسلامی بۆ ئاراستەکردنی حکومەت و کۆمەڵگە، بە شێوەیەك کە ڕێنمایی خەڵکی و بەرژەوەندییەکانیان بهێنێتە دی.

جـ- هەڵبژاردنی خەلیفەیەك کە پێشەوای موسوڵمانان دەبێت.

بەڵام ئینگلیزو داردەستەکەی بۆ جاری دووەم کۆنگرەکەیان دواخست! تا

---

(١) چونکە لەو سەردەمەدا ئینگلیزو هەندێك لەوڵاتانی ڕۆژئاوا، هەر ئەو پێشنیازەیان دەکرد، کە خیلافەت ببێتە دەسەڵاتێکی سونبولی پیرۆزی وەکو پاپایەتیی خۆیان و سیاسەت نەکات، بۆیە ئەو هەنگاوەیشیان بەمستەفا کەمال نا.

کاردانەوە ئینفیعالییەکەی موسوڵمانانیان لەخۆگرت و توڕەبوونیان دامرکایەوەو کۆنگرەکەیان بەیەکجاری لەناوەرۆکی خۆی دەرهێنا، ئینجا وتیان: با ببەستریێ، تا ئەو کاتەیش زەمان لەیەك هەفتەی کاردانەوەی مانگی ئازاری (١٩٢٤)ەوە گەیشتبووە ساڵی (١٩٢٦)! لەولایشەوە چەندین کەسی بەکرێگیراوی ئینگلیز، وەکو (مەلیك فوئاد)ی میسر، (حسێنی کوڕی عەلیـ)ـی مەلیکی حیجازو (ئەمانوڵڵا خانـ)ـی مەلیکی ئەفغانستان بۆ پلەی خیلافەت کەوتبوونە کێبڕکێ![1]

ساڵەکان هاتن و تێپەڕ بوون بێئەوەی کۆنگرەکە ببەستریێ!

ئینگلیز بەم ڕەنجە نەزۆك و کورتبینەو بەکاردانەوەی ئینفیعالیی سەرنەکەوتووی موسوڵمانان دڵخۆشبوو، زانیی لەکوێوە ڕەگی هەزار ساڵەی ئەم دەوڵەتە ئیسلامییەی بڕیوە؛ زانیی ئیتر دوای چەند ساڵێکی تر ڕوکنێك وەکو حوکمی ئیسلام بەتیۆرییش نامێنێت و ناوی خیلافەتیش لەمێشکی نەوەکانی داهاتوودا دەسڕێتەوە.[2]

گەڕانەوە سەرخۆو پەیبردن بەگشتگیریی پلانەکە!

کە زانایان و بیرمەندانی ئیسلامی لە هەموو لایەکەوە لەوە بێهیوا بوون کە بتوانن گیانێك بە بەر دەوڵەتی عوسمانیدا بکەنەوە، کە بە یەکجاری ئومێدیان لە ئیسڵاحسازیی ناوەوە بڕا و دڵنیابوون کە هێزی دەرەکییش وەکو دوژمنێکی

(١) د. علي عبدالحليم محمود: منهج التربية عند الإخوان المسلمين/ دار الوفاء القاهرة، ط١٩٩٢/٢، ج٢، ص٥٦.

(٢) (هامیڵتۆن جیب) کە ڕۆژهەڵاتناسێکی ڕۆژئاواییە، لەکتێبەکەیدا (ئیسلام بەرەو کوێ دەچێت؟) خۆشحاڵیی زۆری خۆی دەنوێنێت، کە ئینگلیز ئاوا توانی خیلافەت بدات بەزەویداو زانای ئەزهەریی وەکو عەلی عبدوڕەزاق قەناعەتپێبکات کە ئیسلامەتی سیاسەتی تێدانییەو ئەو کتێبەی پێبنوسێت، کە بەناونیشانی (الإسلام وأصول الحكم)ەوە بڵاویکردەوە!

سەرسەخت بۆ تەواوکردنی پیلانەکەی هاتۆتە وڵاتیانەوە و بۆ ڕووتاندنەوەیان داگیری کردوون، کە هەموو لەوە دڵنیابوون کە لە قۆناغی نوێدا دیدو بۆچوونێکی نوێ، بەرنامەیەکی سیاسی، سیستمێکی نوێی حوکم و ڕۆشنبیرییەکی نوێ هاتۆتە کۆمەڵگەکەیانەوە، زۆرینەیان ڕایان هاتە سەر ئەوەی کە باشتر وایە نوخبە ڕۆشنبیرە ئیسلامییەکە -کە زۆرینەی هەتیو بوون-؛ لەگەڵ ڕۆشنبیرانی تری سەردەم -کە کەمینەی بەردەستی ئیستیعمار بوون- یەك بخرێن، بەو هیوایەی نوخبە ڕۆشنبیرەکەی سەردەم لە دەم ئیستیعمار دەربهێننەوە و هەر بەو سیستمەی ڕۆژئاوا لە شوێنی دەوڵەتی عوسمانی دایمەزراندووە هەوڵی گۆڕین و ئیسڵاحاتەکەی خۆیان لەچوارچێوەی ئیسلامەکەدا بدەنەوە. ئەمەش بیروهۆشێکی نوێی ئیسلامیی قوڵتر دەخوازێت، کە دەقەکان لەواقیعی نوێدا تەفسیربکاتەوە. چونکە لافاوە ڕادەرەکەی ڕۆژئاوا نیازی وایە هەرچی دێتە پێش لەئینتیمای ئیسلامەتی لەدەوڵەت و کۆمەڵگەدا ڕایبدات و بەرەو مێژووی ببات.

لەناو پێداچوونەوەکانی زاناو بیرمەندەکانی ئەم قۆناغە دژوارەی ئەهلی ئیسلامدا، کۆمەڵێك زاناو بیرمەند بۆ ئەوە دەچوون، کە ئەمەی ئێستا ڕوویداوە **بەرهەمە، ئەنجامی پێشەکییە، هۆهێناوی هۆکارە، ئەمە بەرهەمی ڕەنجی ئیهمالکراوی موسوڵمانان و ڕەنجی کۆکراوەو بەگەڕخراوی کافرانە، ئەمە کەڵەکەبووی کۆتایی سەردەمانی عەبباسی و مەمالیکە، ئینجا کۆتایی سەردەمی عوسمانییەکان، بەڵام ئەمەیان لادانی ئیسلام و ڕادانێتی لە ژیانی موسوڵماناندا!** ئەمە لەو جۆرە ڕووبەڕووبوونەوە ناوخۆییانە نییە کە کەوتە نێوان خەلیفە مەئموون و پێشەوایانی شەرع و فەرموودەوانییەوە، ئەمە لە جۆری لێکدابڕان و ناکۆکیی سەڵتەنەت و خیلافەتیش نییە، یان پێککێشرانی شمشێرەوانان و قەڵەمبەدەستان. ئەمە لەو جۆرەیە کە ئیبنوعەقیلی حەنبەلی (٤٣١-٥١٣ك)و مەقریزی (٧٦٤-٨٤٥ك) لەزووەوە پەییانپێبردو وتیان: "**شەریعەت**

کراوە بەقوربانیی سیاسەت!" ئەمە ئەنجامی یەکنەخستنەوەی **(شەرع و حوکمە)**، کە کۆتاییەکەی ئەم دیدە ڕۆژئاواییەیە کە دین لە دەوڵەت جوێ دەکاتەوە.

ئەمە بوو وای کرد زۆر لە (قیاسـ)ـی ئەم سەردەمە بخەنە کەنارەوە و سەرلەنوێ تەماشای بنەماکانی ئیسلام بکەنەوە، بە تایبەتی مەبەستەکانی شەرع (مقاصد الشـريعة)، کە لە کتێبە ئوسوڵییەکاندا وا ڕاڤە کراون کە بەرژەوەندیی عەبدەکانی خوا ڕەچاو دەکات؛ وەکو کتێبە ئوسووڵییەکانی ئیمامی جوەینی (٤١٩-٤٧٨ك)، ئیمامی غەزالی (٤٥٠-٥٠٥ك)، عیززەدینی کوڕی عەبدوسسەلام (٥٧٧-٦٦٤ك) و ئیمامی شاتیبی (٧٩٠ ك). بۆیە بە پێویست زانرا کە بگەڕێنەوە سەر جەختکردنەوە لە مەبەستەکانی شەرع، کە بریتییە لە مسۆگەرکردن، ڕەچاوکردن و پاراستنی پێنج زەروورەتەکە: **گیان، دین، هزر، ئابڕوو سامان.**

هێشتا ساڵانی بیستەکانی سەدەی ڕابردوو تەواو نەبوو بوو، کە بیرمەندان دووچاری هەردوو هەڵوێستە سەرەکییەکە بوونەوە، کە دەیانویست خۆی لێ ببوێرن:

یەکەم- پێناسەی ڕۆژئاوا و هەڵوێست لە شارستانێتی، هێرشە سەربازی، سیستمە سیاسییەکەی و ڕەهەندەکانی تری.

دووەم- پێناسەی پیاوانی حوکمی ژێر دەسەڵاتی ئیستیعمار و هەڵوێست لە خۆیان و یاسا و بڕیاریان.

زانایان و بیرمەندان بە گشتی هەموویان ڕەفزی ئیستیعمار، دیدوبۆچوون، ڕەوشی شارستانێتی و سیاسەتی داگیرکردنەکانیان دەکردەوە و پێیان وابوو کە هیچیان قابیلی قبووڵکردن نین. بەڵام تەکنەلۆجیا و پێشکەوتنەکانی ئامێر و کەرەستە ماددیەکانیان شتێکی بەسوودە و دەکرێت بێ تیۆری ژیانیان وەربگیررێن. چونکە بەرهەمی ڕەنجی هەموو جیهانیانن و ناکرێت لەبەر ئەوەی

سیاسەتمەداری وڵاتەکانیان ئاوا دوژمنداریێتی ئیسلام و موسوڵمانان دەکەن، موسوڵمانانیش پشت بکەنە ئەو بەرهەمانەیان کە کەرەستەی دنیایین و دەشێت لەوانیش و لە غەیری ئەوانیش وەربگیررێت. بەڵام لەبەر ئەوەی لە سێ دەیەی ساڵانی (١٩٢٠-١٩٥٠) دوژمنداریێتییەکی زۆر زۆریان دژی ئەهلی ئیسلام نواند و ئەحکامی شەرعیان خستە کەنار و دینەکەیان سووك کرد و، لە کۆتایی جەنگە جیهانییەکەیاندا کیانی سیاسیی ئەهلی ئیسلامیان لەبەر یەك هەڵوەشاند و، هەموو ئوممەتەکەیان کردە (٥٦) دەوڵەت و (٧٦) کەمایەتییەوە کە بە درێژایی مێژووی نوێیان دەچەوسێنرێنەوە! ئەمە جگە لەوەی کە ئیسرائیلیان بە زۆری سەربازیی لە ناوجەرگەی وڵاتی موسوڵماناندا چەقاند. بۆیە زۆر لەزاناکان بەتایبەتی قوتابییەکانی شێخ محەمەد عەبدە، دەیانوت: "کێشەکە هەر لە هێزە ئیستیعمارییە سەربازییەکەدا نییە، بەڵکو لە عەقڵییەتە ئیستیعمارییە لوتبەرزەکەیاندایە، لە دید و بۆچوونە فەلسەفییەکەیاندایە، کە لێیەوە دەڕواننە مرۆڤ و ژیان و گەردوون! لە ڕۆشنبیری و کولتوریاندایە، کە سەدان بەڵگەی مێژوویی هەیە، کە ڕۆژئاوا دوژمنی کەلـلەڕەقی ئیسلامە، هزرو کولتوریشیان هەستی مرۆڤایەتیی پارسەنگی پێوە نییە!".

ئەم پێناسە و هەڵوێستەی زانایان و بیرمەندان لە هەموو جیهانی موسوڵمانانەوە لە ڕۆژئاوا و شارستانێتییەکەی، پاشان لە عەلەمانێتی ڕقن و ڕەفتاری حکومەتەکانی بن سێبەری ئیستیعمار، کە بە دەست بەکرێگیراوەکانییانەوە بوو، ئەوەی زیاتر لە بیر و هزر و واقیعی کۆمەڵگە موسوڵمانەکەدا دەچەسپاند کە ڕۆژئاوا بە هەموو مانایەك دوژمنداریێتیی ئیسلام دەکات، وەکو دین و ئینتیمای شارستانێتی، نەك هەر وەکو حوکم و سیاسەت. بۆیە هەموو ئەم قۆناغە تا زەمانی ئینقیلابە عەسکەرییەکانی ساڵانی پەنجاکانی سەدەی ڕابوردوو -کە هەر بە فیتی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا بوون- بەڕەفتاری دوژمنانە دەستیپێکردو هەر بەڕەفتاری دوژمنایەتییش کۆتاییپێهات.

ئەوەی ئەهلی ئیسلام لە بەرامبەر ئەم لافاوەدا سوور بوون لە سەری؛ مانەوەی ئیسلامەکە و عەبدایەتیی خوا بوو لە دڵی جەماوەرە موسوڵمانەکەدا. حکومەتە عەمیلەکانی ئیستیعماریش لە خۆ داکوتان و پاراستنی بەرژەوەندیی ئاغاکانی ڕۆژئاوایاندا بوون و وڵاتیان بۆ خستبوونە سەرپشت.

ئاوا هەرچی نوخبەی بازنەی ئیسلام هەبوو گەیشتنە حاڵەتی ڕەشبینی لە ڕۆژئاوا، سیاسەت، ڕۆشنبیری، کولتور، ئادابی کۆمەڵایەتی، ڕێسای ئابووری و بنەماکانی پێکەوە هەڵکردن و ژیانی هاوبەش. ئەمەش ساڵانە سەری دەکێشا بۆ دابڕان و بەرامبەربوونەوەی دوو بەرە: بەرەی ئیستیعماری ڕۆژئاوا و حکومەتە عەمیلەکان و دام و دەزگاکانیان، بەرامبەر بە بەرەی زانایان و بیرمەندانی ئیسلامی و نوخبە سیاسییە لادراوەکە، کە لە لایەنی سیاسی و سەربازییەوە تێشکابوون، تەنها ئەوەندەیان پێدەکرا کە بەبەڵگەی بەهێز موناقەشەی هزری هاتووی ئیستیعمار بکەن، کە لە هەموو وڵاتی موسوڵماناندا سەدانی وەکو عەلی عەبدوڕڕازق، ئەحمەد لوتفی سەیید، تەها حسێن و ئەوانە بووبوون بەنوێنەریان!

دوای نەمانی بزووتنەوە جیهادییەکان و تێشکانی سەربازییان، دوای ڕیشەکێشکردنی سیستمی سیاسیی عوسمانی، دوای خۆگرتنی دەسەڵاتی ڕاستەوخۆ و لاوەکیی حەملەی ئیستیعماریی ڕۆژئاوا؛ **هێزە داگیرکەرەکان** توانییان شەڕێکی شارستانێتیی سەخت بەرامبەر بە ئیسلام و موسوڵمانان بەرپا بکەن، کە چەندەها بەرەی پێکداکێشران و ڕووبەڕووبوونەوەی لێوە پەیدا بوو: بەرەی جەنگی یاسا و دەستوور، بەرەی داوەری و شێوەی مورافەعات، بەرەی فێرخوازی، بەرەی ڕاگەیاندن (بە هەموو جۆرەکانیەوە)، بەرەی کۆمەڵایەتی و جەنگی نەریتەکان، بەرەی چۆنیەتیی ئاڕاستەکردنی دەوڵەت و کۆمەڵگە و شەڕەپاڵی حزبایەتی و کێبڕکێی سیاسی. لە پشت هەموو ئەمانەوە، هێزی ئیستیعمار ڕاستەوخۆ یان لاوەکی ئاڕاستەی دەکرد و ئیدارەی جەنگە شارستانێتییەکەی دەکرد، پشتی دەگرت، پرۆژەی دەدا، بواری فێرخوازی و

پێگەیاندن و تەعینبوونی لە بەردەم پیاوانی خۆیدا دەکردەوە، پیاوانی بریقەداری دەکردە واجیهەی پرۆژەکانی، دەزگای بۆ دەرکەوتن و گەشەی هەموان دروست دەکرد. لە بەرەی ئەمبەریشەوە زانا و بیرمەندە موسوڵمانەکان و عەوامە ڕەشۆکییەکە بوو، تا قەناعەتی لەسەر شتێك دەهێڵرایەوە ئیستیعمار و پیاوانی؛ ڕەهەندی تری گۆڕانکارییان دەخستە بەردەستی و دەیانخستنە ژێر کاریگەریی خۆیانەوە!!

ئیستیعمار توانی تەنگژەیەکی گەورە بۆ پیاوانی ئیسلام دروستکات، بەوەی بەرەی نەوەی نوێی خوێندەواری بۆ خۆی کەسبدەکرد، گومان و دوودڵی و ڕاڕایی زیاتری لەقبوڵکردن و پابەندبوونیان بەئیسلامەکەوە، بۆ دروستدەکردن. زانایانی شەرع و دەزگاکانیان و بیرمەندە ئیسلامییەکان، کەوتبوونە نێوان دوو بەرداشەوە:

یەکەم- نەزانین، دەمارگیری و خۆبەستنەوە بەدەقی بۆچوونی زانایانی پێش خۆیان، بێئەوەی ئەو جورئەتە بەخۆیان بدەن، کە لەتوندی و سەختیی چوارچێوەی مەزهەبەکانیان دەرچن و بگەڕێنەوە بۆ بەڵگەی قورئان و سوننەت.

دووەم- یان بتوانن واقیعە تازەکە لەخۆبگرن و وەڵامی بۆ ئامادەبکەنەوە! ئەمەیش هەموو متمانەیەکی لەقدەکرد، سەرەتا بەبیری زاناکان و پاشان لەگەڵ هاتنی دیدو بۆچوونی زاناو فەیلەسوفەکانی ڕۆژئاواو بەرهەمەکانیاندا، وێڵی و سەرگەردانیی زیاتر بۆ نەوەی نوێ، بەتایبەتی بۆ خوێندەوارەکان دروستدەبوو! تا سەردەمی تاسانی ڕمانی منارەکەی دەوڵەتی عوسمانی و دەسەڵاتی سیاسەتی موسوڵمانان تەواو بوو، لە ساڵانی سییەکانی سەدەی ڕابوردوودا سی و سینەی موسوڵمانان گوشاد بوو، کۆمەڵێك زانا و بیرمەندی بەهێز قیت بوونەوە و ئاڵای بەرەی خۆمانیان هەڵگرتەوە و کەوتنەوە هاوار لە ئوممەتەکە و ڕەنجێکی زۆریان دا تا ئوممەتیان بە هۆش خۆی هێنایەوە و، ئاهێك بۆ لاوانی خوێندەواری موسوڵمانی بێنەوا گەڕایەوە و، سەرلەنوێ زانایان و بیرمەندانی گەورەی ئەم

ئوممەتە نەمرە ئومێدیان لە خەڵکەکەدا ڕوواندەوە و، کەوتنە بەرپەرچدانەوەی گومان و تۆمەتی ڕۆژهەڵاتناسان و بەکرێگیراوان. زەمان نەگەیشتە ساڵانی چلەکانی سەدەی ڕابوردوو؛ زۆرینەی ئەهلی ئیسلام گەیشتنەوە ئەو قەناعەتە کە ئەوەی قەڵای ئوممەتەکەیە و توانای بەگەڕخستنەوەی ئوممەتەکەی بۆ جیهادی کافران هەیە تەنها ئیسلامە و بەس. ئوممەت هاتە سەر ئەو قەناعەتەی کە ئەمانە کافری شەڕانین و بە زۆری زۆرداری وڵاتی موسوڵمانانیان داگیر کردووە، بۆیە پێویستە ئەهلی ئیسلام نەهێڵن پڕۆژەیان سەرکەوێت، دەبێ بەرهەڵستییان بکەن و دژیان بووەستن تا لە وڵاتیان وەدەر دەنرێن.

* * *

ئەوەی جێی سەرسوڕمان و تێڕامانە ئەوەیە، کە ئوممەتی ئیسلام بە سۆفی و سەر ڕووتییەوە ئیستیعماری بەکافری شەڕانی دەزانی و جیهادکردن لە دژییانی بە فەرز دەزانی جگە لەمەلاکان! مەلای سوننی زۆر زوو قابیلییەتی خەساندنی فیکری و غیرەتی بەرهەڵستکاریی تێدا دروستبوو!

سەیرە کە لەو کاتەی ئیمام بەننا لە میسر، ئەبولئەعلای مەودوودی لە هیندستان و پاکستان، د.محەمەد ناسر لە ئەندۆنیسیا دەبینیت وەکو یەك لە دین و واقیعەکە **(ناسینی دۆست و دوژمن، توانای هەردووکیان و ئەو زەمەنەی تێیدان)** تێگەیشتوون، کەچی زانایانی ئیسلام لە هەر سێ وڵاتەکە دەبینیت نەك هەر کۆڵێکی بانگەواز و جیهادەکەیان هەڵنەگرت، بەڵکوو بوونە گەورەترین کۆسپی ڕێی ئەو پێشەوا مەزنانەش! تەنها ئەو زانایانە لەم حاڵەتە جودان کە پەییان بە لایەنی ململانێ شارستانێتییەکەی ئیستیعمار دەبرد.

میسر: لەو کاتەی ئیمام بەننا ئەو بزووتنەوە ڕەسەنەی دامەزراند و بەرنامەی تێگەیشتنەوەی لە عەقیدە و یەکڕیزی و جیهاد بە سێ پەیامی **"رسالة العقائد، ورسالة التعاليم، ورسالة الجهاد"** ڕوون کردەوە، بە کردەوەیش چەسپاندی کە:

یەکەم- نەیهێشت ناکۆکی بە هۆی دیدوتێڕوانین و پێناسەی عەقائیدییەوە بکەوێتە ناو ڕیزەکانی ئیخوانەوە، چونکە چوارچێوەی تێگەیشتنی لەعەقیدە بە (بازنەی دیدی ئەهلی سوننەت و جەماعەت) دیاری کردبوو.

دووەم- موسوڵمانانی بۆ کۆمەڵکارییەکی مەرکەزی ڕێکخستبوو، پەیکەری ئیداریی بۆ دیاریکردبوون، تا وزەی هەموو چین و توێژێکی کۆمەڵگەکەی خۆی بۆ بانگەواز و کۆمەڵکارییەکەی ئیخوان و ململانێ شارستانێتییەکەی بە گەڕ بخات.

سێیەم- کەشافە و ڕێکخستنی سەربازیی نهێنی و هێزی مەشق و جیهادیشی بە ئاشکرا پێك هێنابوو. بۆیە کە ویستی ئیخوانی میسر لە جیهادی فەڵەستین دژی جولەکەی داگیرکار بەشداری جیهاد بکەن، ئاسان ئەو هەموو موجاهیدە سەرڕاستانەی بە دەستەوە هات.

کەچی ئەو ئەزهەرەی بە حساب قەڵای ئیسلامەتی بوو، ئەو هەموو زانایە یەکێکیان -جگە لەوانەی ئیخوانی بوون- کارێکی وای پێ نەکرا!

لە هیندستان و پاکستانیش هەر وابوو؛ ئیمامی مەودوودیی ڕەحمەتی عەقیدەکەی وەکو (بازنەی دیدی ئەهلی سوننەت و جەماعەت) بە دیدی سەلەف ڕوون دەکردەوە و کۆمەڵکارییەکی پشوودرێژی بۆ ململانێ شارستانێتییەکە ئامادە دەکرد، پەیکەری ئیداریی بۆ سوود وەرگرتن لە وزە و ورەی هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵگەکە وەردەگرت. خەڵکەکەی خۆی بۆ ڕووبەڕووبوونەوەو جیهاد ئامادەکردبوو، بۆیە دەبینیت بە هەزارانیان بەشداریی خۆبەخشانەیان لە غەزای سوپای هیندستاندا کرد، کە جەنگی خوێناوی کەوتە نێوان هیندستان و پاکستانەوە.

کەچی زانای هیندستان و پاکستان دەبینیت هەر لەو کاتەوە تا ئێستا هەر دوژمندارێتیی مەودوودی و جەماعەتی ئیسلامی زۆر بێبەزەییانە دەکەن!

نەیاندەهێشت یەك فەقێیان کتێبێکی ئیمامی مەودوودی بخوێنێتەوە!! زۆر ئاسان بە دەست هەموو دوژمنانی ئیسلامەوە دەهاتن، کەچی لەگەڵ ئیمامی مەودوودی و جەماعەتی ئیسلامیدا تەنانەت لە هەڵبژاردنەکانیشدا ڕێکنەدەکەوتن. (شێخ فەزلوڕڕەحمانـ)ـی کوڕی مەولانا مەحموود، کە موفتیی هەرە گەورەی پاکستانە، دەروێشی (بێنەزیر بۆتۆ)یەکی کافری شەڕانی بوو!

لە ئەندۆنیسیاش هەر وابوو؛ د. محەمەد ناسری ڕەحمەتی (عەقیدەی ئەهلی سوونەت و جەماعەتـ)ـی بە جوانترین شێوە ڕوون دەکردەوە. تێگەیشتنی ئیسلامی خەڵکەکەی ڕاست دەکردەوە، چوارچێوەی بانگەواز و کۆمەڵکاریی نیشان دەدانەوە، **ماشۆمی** (ئەنجومەنی شوورای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا)ی پێکهێنا، پەیکەری ئیداریی بۆ بەگەڕخستنی وزەی هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵگەی ئەندۆنیسیا داڕشتبوو، شێوازی کارکردنی فێر دەکردن. بانگەواز و جیهادێکی پاکی ڕاگەیاندبوو، خۆی وەکو فەرماندەی سەربازی لە بەرەکانی شەڕدا بوو. کەچی زانایانی ئیسلام نەك هەر هاوکارییان نەکرد، بەڵکو بوونە دەردەسەرییەکی گەورە بۆی. ڕێکخراوێکیان بە ناوی (ڕاپەڕینی زانایانـ)ـەوە دروست کرد، بەڵام خۆزگە دروستیان نەکردایە. بە هۆی ساویلکەیی خۆیانەوە دوژمن هەڵی دەسوڕاندن تا دژایەتیی محەمەد ناسر و جەماعەتی ماشۆمی بکەن! دوژمن پارەیەکی زۆری دەخستە بەردەستیان تا ئەندامی ماشۆمی یان لایەنگرانیان بدزنەوە!

بۆیە لە (١٨ی ڕەجەبی ١٣٤٤ ك/ ١٩٢٦/١/٣١ز)ەوە، کە (هاشم ئەشعەریـ)ـی باپیری عەبدوڕەحمان وەحید (ڕاپەڕینی زانایانـ)ـی دامەزراند، هەر لە خزمەت ئەحمەد سۆکارنۆدا بوون! دوای ئەویش دەنگیان بە سۆهارتۆی کافر و خوێنڕێژ دەدا، کە لە زەمانی عەبدوڕڕەحمان وەحیددا بوونە (٣٠) ملیۆن ئەندام!! دەنگیان بە حزبی فۆڵکاری عەلەمانی و بە مێگاواتی کچەکەی سۆکارنۆ دا!! هەر

دەشبێت وابن؛ چونکە لە سەردەمی هاشم ئەشعەریی دامەزرێنەرییەوە ڕاپەڕینی زانایان دژی ئەوەیە کە ئەندۆنیسیا بکرێتە دەوڵەتێکی ئیسلامی بە بەهانەی ئەوەی کە غەیرە موسوڵمانیشی لێ دەژی!! عەبدوڕڕەحمان وەحید ئەزهەری خوێندبوو، پاشان بەکالۆریۆسی لە زانکۆی بەغدا وەرگرتبوو، لە دیدارێکیدا دەڵێ بە (هند ڕۆستەمـ)ـی ژنە ئەکتەری میسری سەرسامم!!

هند ڕۆستەمییش لە (١٩٤٩)دا کە تەمەنی بیست ساڵان بوو، لەبەر ڕۆڵە جینسییە پیسەکانی، پێی دەوترا "شاژنی ئیغراکردن"!!

ئەمە هەڵوێستی مەلا بوو لەو سێ ئیمامە بیرمەندە گەورەیەی ئوممەتی ئیسلام؛ جا بۆچی لۆمەی ئیتتیحادولعولەمای پارتی و یەکێتی بکەین؟!

بۆچی مەلاکان هەڵوێستی دژ بە فیکرو بزووتنەوە ئیسلامییەکانی سەردەم دەگرنەبەر؟!

چونکە دەڵێن: **"دەستکاریی مەکە با لێمان خراپ نەبێت!"**

بەڵام بۆچی وا دەڵێن؟!

لەبەرئەوەی نایانەوێ، نازانن، ناتوانن و ناوێرن تاك و کۆ و سیستمی جاهیلییەت بگۆڕن و بیکەن بە ئیسلامی!

نایەنەوێت، چونکە نازانن؛ چونکە دونیاویستن، بێهیممەتن، حەوانەوەی بەر سێبەری جاهیلیەتیان پێ خۆشترە وەك لە سێبەری شمشێری جیهاد!

نازانن کە ئەم ئیسلامە گۆڕینی ناخی تاك و سیمای کۆمەڵگە و بنەماکانی دەوڵەتی جاهیلیەت دەگۆڕێت و لە شوێنیان کەسایەتیی موسوڵمان و کۆمەڵگەی ئیسلامخواز و دەوڵەتی خیلافەتی ئیسلامی دادەمەزرێنێت.

کە زانیشیان، ناتوانن کۆمەڵکارییەك بۆ ئەو ئامانجە ستراتیژێتییە دابمەزرێنن و وزەی موسوڵمانانی بۆ بخەنە گەڕ، چونکە متمانەیان بە خۆیان نییە، متمانەشیان بە خەڵکەکە بۆ دروست نابێت! بۆیە هەر وا دەزانن غەیری خۆیان کەمتەرخەمن و بە دەم خوتبە گۆرانییەکانیانەوە نایەن!

کە ویستیشیان و زانییان و توانیان، ئینجا ناوێرن دەستبەکار بن؛ ناوێرن خۆ لە بەربەست و کۆسپەکان بدەن.

بۆچی وایان لێهاتووە؟!

یەکەم- لەبەر ئەو سیستمە فاشیلەی خوێندنەکەیانە، کە لە زەمانێکدا دانرابوو کە سیستمی حوکمی ئیسلام و ئەحکامی شەرع موناقیسی نەبوو. خۆی خاوەن هێز بوو، میکرۆبی لاوازیی وەکو ئێستای موسوڵمانان لە ناخدا نەبوو. مەیدان وەکو ئەو زەمانانەی دوایی نەبوو کە سیستمی کوفر خۆی کردە بەدیلی ئیسلامەکە. ئەوکاتە زانایانی ئیسلام ئاسایی بوو کە بۆ فێرخوازیی لێ بڕابوون، نە خەمی هێرشی دەرەکییان بوو، نە خەمی مورتەدبوونەوەی حاکمیان هەبوو، دەیانزانی ئوممەت دەرەقەتی هێزی دەرەکی دێت و خەمی کێشەی حاکمیش نەبوو، چونکە دەیانزانی حاکم ناوێرێ کافر ببێت.

دووەم- زانایانی سەلەف هەموو موراقەبەی کاربەدەستانی حکومەتیان دەکرد و هەر نارەواییەکیان لێ ببینانایە لێیان ڕاست دەبوونەوە و ڕێیان لێ دەگرتن. زانایان بەشێکی سەرەکی بوون لە هێز؛ هێزی ئوممەت، چونکە هەر یەکەیان و هەر مزگەوت و مینبەرێکیان وەکو)ڕێکخراوی کۆمەڵگەی مەدەنی ئەورووپای ئەم زەمانە(بوو، بەڵام زانایانی دوایی ورەیان ڕووخا و پاڵیان لێ دایەوە و ئوممەتەکەشیان بێخاوەن هێشتەوە.

سێیەم- مەنهەجی دەرسخوێندنەکان جیاواز بوون. زانایانی سەلەفی بە عەقیدەی یاوەران و تابعین دەستیان بە خوێندن دەکرد، بەڵام زانایانی دوایی بە مەنتیقی ئەرستۆ و عەقیدەی تەفتازانی دەستیان پێ دەکرد، کە پێشتر دەتخاتە سەر گومان و دواتریش پێی چارەسەر ناکرێیت!! زانایانی سەلەف بە پێی قورئان و سوننەت دەیانزانی کە کافری شەڕانی و حاکمی مورتەد دەبێت جیهادیان دژ بکرێت، مەلای ئەم سەردەمانەی دوایی چونکە هەر چاویان لە موچەی خۆڕایی بوو، لەگەڵ هەموو دەسەڵات و حاکمێکی داگیرکەر، ئیستیعمار، مولحید و بێدینێکدا خۆیان دەکردە هاودەنگ.

چوارەم- زانایانی سەلەف کە سیرەیان دەخوێند، بۆ ئەوەیان بوو قۆناغەکانی دامەزراندنی کۆمەڵگە و دەوڵەتی ئیسلامی فێر بین و هەنگاو وەکو مێژووی ژیانی پێغەمبەری سەروەرمان (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هەڵهێننەوە، بەڵام مەلای ئەم زەمانە سیرەیان وەکو مێژوویەکی ساردوسڕ و بەسەرچوو دەخوێننەوە، بۆیە هیچی لێوە فێر نابن. وەکو بیرمەند و سیاسییەکانیش نین بە ئەدەبیاتی حزبیانەی عەلەمانییەت خۆ ڕۆشنبیر بکەن و بزانن چۆن کۆمەڵکاری دەکەن تا دەست پێ بکەن.

پێنجەم- مەلای سوننی هیچ باس و بابەتێکی زانستیی سەردەم ناخوێنێت و پەی بە هیچ زانستێکی ئەکادیمی نابات، نە فیزیا و کیمیا، نە جوگرافیا و کۆمەڵناسی؛ بێگومان نە فیکر و سیاسەتیش، بۆیە دەڵێی لە ئەشکەوتدا دەژین! پێیان وایە؛ ئەدەبیات شیعر و پەخشانە، خیتاب خوتبەی سیاسییە و مەنگەنیس موگناتیزە!!

ئێ کۆمەڵکاری و کۆمەڵگە و دەوڵەتیش چۆن بەو نەخوێندەوارێتییە ئاڕاستە دەکرێت؟!

لە بەرامبەردا بڕوانە ئەو مەلایانەی کە فیقهـ و فیکری سیاسییان پێکەوە وەرگرتووە، شارەزای زانستە شەرعییەکانیش بوون و درکیشیان بە ململانێ شارستانێتییەکەش کردووە. ئەوە شێخ (یووسف قەرەزاوی،) شێخ (عومەر عەبدوڕەحمان)ـی میسر، شێخ (مستەفا سیباعیـ)ـی سووریا، شێخ (عەبدولعەزیز بەدری)، شێخ (حارس زاریـ)ـی عێراق، (مامۆستا مەلا عوسمان)ـی ڕابەر، مامۆستا (ئەحمەد کاکە مەحمود)ی خۆمان، شێخ (سەفەر حەوالیـ)ـی حیجاز، (فەیسەڵ مەولەویـ)ـی لوبنان، (شێخی نەبهانی)، شێخ (عەبدولقەدیم زەللوم)،

شێخ (عەبدوڵا عەززامـ)ـی فەڵەستین، شێخ (عەبدولمەجید زیندانیـ)ـی یەمەن، شێخ (ئەبولحەسەنی نەدەویـ)ـی هیندستان، (گەوهەروڕەحمانیـ)ـی پاکستان، شێخ (بورهانەدینی ڕەببانی)، (مەلا عومەر)ی ئەمیری تاڵیبانی ئەفغانستان، شێخ (محێدین کەبیریـ)ـی تاجیکستان، شێخ (یەحیا حاجی عوسمانـ)ـی مالیزیا و سەدانی تر.

* * *

باسی سێیەم- تۆکمەترو پشوو درێژانە (ئیسلامیی سیاسی)

ئەمە پێناسەیەکی هەر سێ حزبی وەکو دەڵێن "ئیسلامیی سیاسیـ"ـیە: ئیخوانولموسلیمین، جەماعەتی ئیسلامیی پاکستان و ماشۆمی (ئەنجومەنی شوورای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا)یە. کە بە دایکی حزبە سیاسییە ئیخوانی مەشرەبەکان دادەنرێن. وەکو حزبی ئیسلامی مالیزیا، حزبی داد و گەشەی تورکیا، حزبی نەهزەی توونس و ...هتد. کە باوەڕیان وایە لە ڕێگای هەڵبژاردنەوە دەگەنە دەسەڵاتێك کە شەریعەتی خوا جێبەجێبکەن.

یەکەم- ئیخوانولموسلیمین

گومانی تێدا نییە کە گەورەترین کاردانەوەی ڕمانی خیلافەت، هاتنی ئیستیعمار و دروستکردنی حکومەتی مورتەددی سەربەخۆیان، گەورەترین هیوا و ئومێدێکی سیاسی کە خوای پەروەردگار لە دڵی ئوممەتەکەدا ڕوواندییەوە؛ (ئیمام بەننا)ی ڕەحمەتی و ستراتیجێتی و هەڵوێست و ڕەنج و جیهادی ئیخوانولموسلیمینەکەی بوو، کە لە ساڵی (١٩٢٨)دا لە ئیسماعیلییە بۆ پاراستنی ناسنامەی ئیسلامی، زیندوو ڕاگرتنی درووشمەکانی ئیسلام، بایەخدان بە کێشەی موسوڵمانان و هێنانەوەی حوکمی ئیسلام دروستی کرد. کە توانیی لە ڕووی فیکری سیاسییەوە ئەو قەناعەتە بۆ موسوڵمانان دروست بکاتەوە کە ئیسلام بەرنامەی خوایە و ئەمانیش موسوڵمانن و حەتمەن بۆیان نییە شوێن

بەرنامەیەکی کوفر بکەون. پاشان سەدان بیرمەندی دیکەی بۆ ئوممەتەکە پەروەردە کرد. خوا پاداشتی شایانی بداتەوە، ئامین.

ئیمام (حەسەن بەننا) (رحمە اللە)، لە ساڵی (١٩٠٦) لە خانەوادەیەکی دینپەروەر لە دایك بووە، تەمەنی (١٨) ساڵان بوو کە منارەی ئوممەتەکە ڕووخا و دەوڵەتی عوسمانی -کە کۆتا سونبولی دەسەڵاتی سیاسیی حوکمی مەرکەزێتیی ئوممەت بوو- کەوتبووە گۆشەیەکی بیرچۆوەی مێژووەوە! ئیمام بەننا سۆراغی کاردانەوەکانی کردبوو، بەشداری کۆڕی مەزن و شکۆداری زانایان بوو بوو، هەستێکی یەکجار قووڵی هەتیوویی ئوممەتی لا دروست بوو بوو، پەیی بەوەش بردبوو کە بەو کەرەستە کۆن و سادانەی بەردەستی ئوممەت بەری ئەو لافاوە توندە ناگیرێت، زەمەنیش لە لایەنی ئیستیعمارە نەك موسوڵمانان. خەمی خاك و خەڵکی لەبەر بوو، تا دوای چوار ساڵ لە نەمانی دەوڵەتی عوسمانی خوای گەورە بەرچاوی ڕۆشن کرد کە بکەوێتە پێکهێنانی ڕێکخراوێکی پەروەردەیی سیاسیی پشوودرێژ و بەرچاوڕوون، بکەوێتە گردکردنەوە و ئاڕاستەکردنەوەی هەموو ئەوانەی وەدەنگ بانگەوازەکەیەوە دێنەوە.

ئیمام حەسەن بەننا

نە لە خودی ئیمام بەننا و نە لە خانەوادە و نزیکانی نەبیستراوە وترابێت کە ئیمام بەننا لە منداڵیدا خەریکی وازی و بازی بووبێت، چ جای لە هەرزەکارییدا. لە سەرەتای چاوکردنەوەیدا بوو (لە هەشت ساڵیدا) کە جەنگی جیهانی یەکەمی

بەو هەموو کارەساتانەوە بینی کە بەسەر میللەتانیدا هێنا، ئەم ئەو کاتە خەریکبوو لەبەرکردنی قورئانەکەی تەواو دەکرد. لە سێزدە ساڵیدا کتێبەکانی شەرعی دەخوێندەوە! دەچووە کۆڕی هەر مەلایەك، کۆمەڵێك زانای کۆستکەوتووی تری لابوو، هەموو باسیان لە زەروورەتی کارکردنێك دەکرد بۆ گێڕانەوەی خیلافەت!

کە شێخ (محەمەد حەسەنەین)ـی جێگری شێخی ئەزهەر بابەتەکەی خۆی لە ڕۆژنامەی ئەهرامدا لە (١٩٢٨/٣/٧)دا بڵاوکردەوە، کە کەمالیزمەکانی تێدا بە درۆ دەخاتەوە کە دەیانوت "خیلافەت ڕێی لە پێشکەوتنمان گرتووە"! کە تێیدا داوای بەستنی کۆنگرەیەکی بەرفراوانی بۆ دانانەوەی خەلیفەیەك لە زانایان و بیرمەندانی ئیسلامی کرد، بەتایبەتی لە ئەزهەرییەکان، لەو کاتەدا بیرۆکەی دروستکردنی ڕێکخراوە پەروەردەییە سیاسییەکە لەسەری ئیمام بەننادا خەملێیبوو، بۆیە هەر لەو کاتەدا یەکەمین کۆبوونەوەی دامەزراندنی کۆمەڵی ئیخوانولموسلیمینی بەهاوبیرانی کرد! لەهەمان کاتیشدا چاوەڕێی بەستنی ئەو کۆنگرەیشی دەکرد، بێئەوەی ئومێدی خۆی پێوە ببەستێتەوە!

وەکو کە لە دۆکیۆمێنتەکانی ئیمام بەننا و ئیخوانولموسلیمدا دەردەکەوێت؛ لەو کۆبوونەوەیەدا یەکەم ڕەشنووسی دەستووری ڕێکخراوەکەی ئامادە کردبوو، کە ناوی نابوو **"القانون الأساسي"** واتە: یاسای سەرەکی. سەرجەمی کۆبوونەوە و دید و بۆچوونەکانی ئیمام بەننای ڕەحمەتی لە کۆنگرەی ساڵی (١٩٣١)دا کرا بە تیۆری کۆمەڵکاریی ئیخوان و هەموو پێوەی پابەند بوون.

لە ماددەی دووەمی یاسای سەرەکی ئەو سەردەمەی ئیخواندا وا هاتووە کە: "ئیخوان موسلیمون (برایانی موسوڵمان) دەستەیەکی ئیسلامیی کۆمەڵکارە، بۆ هێنانەدیی ئامانجەکانی ئیسلام و هەرچی پێوەی بەندە، تێدەکۆشێت...".

لە بڕگەی ٥ی هەمان بڕگەشدا هاتووە کە: "ئازادکردنی دۆڵی نیل، هەموو وڵاتە عەرەبییەکان و نیشتیمانی ئیسلامی بە هەموو پارچەکانییەوە لە دەسەڵاتی هەموو بێگانەیەك، هەروەها پشتگیری و یارمەتیی هەموو کەمایەتییە

ئیسلامییەکان لە هەر کوێیەك بن، هەروەها پشتگیریکردن و لایەنگریی تەواوی یەکێتیی عەرەب و هەنگاوهەڵهێنانەوە بەرەو کۆمەڵکارێکی عەرەبی".[١]

ڕۆشنە کە ئەم بڕگەی دوایی جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە کۆمەڵی ئیخوان کار بۆ هێنانەدیی ئەو ئامانجانە دەکەن کە ئیسلام هێناونی و دەخوازێت بۆ کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیی بهێنـێتە دی. سەرەکیترین ئامانجی ئیسلامیش دامەزراندنی دەسەڵاتی سیاسیی ئیسلامە، کە سیستمی خیلافەت و دانانەوەی خەلیفەیەکی موسوڵمانە. (مەبەستەکانی ئیسلامـ)ـیش وەکو زانای گەورە (ئیبنو خەلدوون) دەفەرموێ، بریتییە لە: "سەرفرازیی ڕۆژی دوایی خەڵکی، ئەمەش ئەوە دەخوازێت کە سنووری ڕەفتار، کردار و ئیدارەی ژیانیان بە شەریعەتەکەی خوا بکرێت، ئەم حوکمکردنەش تایبەتە بە نێرراوانی خوا و ئەو کەسانەوە کە نێرراوانی خوای گەورە دیارییان کردووە. لەمەوە مانای خیلافەتت بۆ ڕوون دەبێتەوە کە:

- هێزو دەسەڵاتی پاشایەتی بۆ ئەوەیە هەمووشتێك بخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، تا هەموو حەز و ئارەزووەکانی خۆیان پێ بهێنـێتە دی.

- سیاسەتیش بەکارهێنانی هەموو وزەکانی بەردەستە بۆ هێنانەدیی ئەو هیوایانەی لە ڕوانگەی هزر و ژیرییەوە پەی پێ برراوە، بۆ ئەوەی زیانەکانیان پێ دوور بخرێتەوە و بەرژەوەندییە دونیاییەکانیان پێ بهێنرێتە دی.

- بەڵام خیلافەت بۆ بەگەڕخستنی هەموو وزە و هێزێکە بۆ چەسپاندنی شەرع تا بەرژەوەندییەکانی دونیا و دوارۆژی خەڵکەکەی پێ بێتە دی، چونکە هەموو بارودۆخی دونیایی بە پێوەری قیامەتی دەپێورێت. بۆیە لە ڕاستیدا خیلافەت بریکاریی خاوەن شەریعەتەکەیە لە پاراستنی دین و ئاڕاستەکردنی دونیا پێی".[٢]

---

(١) علي عبدالحليم محمود: منهج التربية عند الاخوان المسلمين، ط٢، دار الوفاء، ١٩٩٢، ج١، ص٥٦.
(٢) ئیبن خەلدون: المقدمة/ الفصل السادس والعشرون، ص١٥٠.

پاشان دەفەرمویّ: "دانانی ئیمام (خەلیفە) فەرزە، فەرزبوونیشی بە بەڵگەی شەرع بە پێی کۆڕا (ئیجماع)ی یاوەران و تابعینە، چونکە دەبینیت هەر لە ساتی یەکەمی کۆچیدواییکردنی پێغەمبەری خواوە (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ، یاوەران کەوتنە ڕاوێژی دانانی خەلیفە تا لەسەر ئەبوبەکری سدیق (خوا لێیڕازیبێت) ڕێککەوتن و بۆی ملکەچ بوون و بە بڕیارەکانییەوە پابەند بوون، لە هەموو سەردەمەکانی دوای ئەوانیش هەر وا ڕۆیشتووە، نەیانهێشتووە کاروبار بە فەوزا و گەڕەلاوژێ بڕوات، ئاوا گەیشتوونەتە ئەوەی کە حەتمەن دەبێت خەلیفەیەك دابنرێت".[1]

ئەم فەرزە شەرعییە لە بیر و هۆشی زانایانی ئیسلام و بیرمەندان و تەنانەت لە هەست و هۆشی عەوامی گەلانی هەموو ئوممەتی ئیسلامدا ڕۆشن بوو، کە گێڕانەوەی سیستمی خیلافەت بۆ شوێنی ڕەوای خۆی لە حوکمڕانیکردنی ئوممەتی ئیسلامدا ئەرکی سەرشانی هەموو موسوڵمانێکە و کەمتەرخەمی نواندن تێیدا گوناحبارییە.

حەتمەن ئەمە لای ئیمام بەننای دووربین و بە هیممەتیش ڕۆشن بووە؛ (د. عەلی عەبدولحەلیم مەحمود)ی مێژوونووسی ئیخوان دەنووسێت: "دانانی خەلیفە لە هەموو سەردەمانی مێژووی ئیسلام و موسوڵماناندا -هەر لە سەردەمانی یاوەرانەوە تا ئێستا و تا ڕۆژی قیامەت- بە فەرزی سەرشان دانراوە، چونکە فەرزێتییەکەی لە دینەکەوە هاتووە و کات و شوێن کاریگەریی لە سەری نییە. بۆیە فەرزێتیی دانانەوەی خەلیفە و گێڕانەوەی خیلافەت لە ویستی ئیمام بەننا و پاشان لە هزری هەموو ئیخوانەکانی دەوروبەریدا هەبوو، ئیخوان -کە ئەو کاردانەوە پشێویەی لە نێوان زانایانی ئەزهەر، بیرمەند، نوسەر، سیاسییە موسوڵمانەکان، گەلی میسر و عموومی ڕەعییەتە سەرلێشێواوەکەدا دەرهەق بە ئیلغاکردنەوەی خیلافەت دەبینی- زیاتر قەناعەتی بە فەرزێتی هێنانەوەی

(١) هەمان سەرچاوە، ل١١١.

خیلافەت دەکرد، بۆیە هەر دەبوو ئیخوان ئەو ئەرکە شەرعییە بکاتە یەکەمین ئەرکی سەرەکی سەر شانی خۆی...[١]

زۆر کەس -بە تایبەتی لە لایەنگرانی حزبی تەحریر[٢]- ئەوەیان لە کۆنەوە وەکو ڕەخنەگرتن لە ئیمام بەننا و لە ئیخوان پرسیوە و دەپرسن، کە بۆچی ئیمام بەننا کە ئاوا دەیزانی هێنانەوەی خیلافەت فەرزە ئاشکرا و ڕاشکاوانە نەیدەوت کە من هەوڵ بۆ هێنانەوەی خیلافەت دەدەم؟! دیسان بۆچی ئیخوان لەو کۆنگرەی (١٩٣١)ەوە تا ئێستا هەر دەڵێن حوکمی ئیسلامیمان دەوێت بەڵام ناڵێن خیلافەت؟!

لە بەندی پێنجەمی نامیلکەی ئیمام بەننا "عقیدتنا"، کە لە (٢٨/شەعبانی ١٣٥٣- ١٩٣٤/١٢/١٦)دا بڵاوکرایەوە و بە دۆکیۆمێنتی ئیخوان هەژمارد دەکرێت، هاتووە کە: "باوەڕم وایە کە زیندووکردنەوەی شکۆمەندییەکەی ئیسلام ئەرکی سەرشانی هەموو موسوڵمانێکە، ئەوەش بە ڕابوونی گەلەکانیان و چەسپاندنەوەی شەریعەتی ئیسلام دەکرێت.[٣]

لە بەندی حەوتەمیشدا هاتووە: "باوەڕم وایە کە خاڵی نهێنیی دواکەوتنی

---

(١) علي عبدالحليم محموود: منهج التربية عند الاخوان المسلمين، ط٢، دار الوفاء، ١٩٩٢، ج١، ص٥٨.

(٢) حزبی تەحریر کوتلەیەکی سیاسیی ئیسلامییە داوای دامەزراندنەوەی دەوڵەتی خیلافەتی ئیسلامی دەکات، تا هەموو موسوڵمانان جارێکی تر لەژێر سایەیدا کۆببنەوە. حزبی تەحریر هەر وەکو حزبێك ڕەفتاردەکات. لە ساڵی (١٩٥٢)دا لەسەر دەستی شێخ تەقیودینی نەبهانی -کە قازی شەرع بوو- دروستکرا. سەرۆکایەتیی حزب بەناوی ئیمارەتەوەیە، سەرۆکی حزبەکەیش پێیدەوترێ: ئەمیر. ئەمیری یەکەمی حزب لە (١٩٥١-١٩٧٧) دامەزرێنەرەکەی بوو (رحمه الله). پاشان شێخ عەبدولقەدیم زەللوم بوو، کە بەڕەچەڵەك کوردەو لەشاری خەلیلی فەلەستین لە (١٩٢٤)دا لەدایکبوو، لە (١٩٤٣)دا دکتۆرای لەفیقهدا هێناو لەحزبدا زۆر نزیکبوو لەشێخی نەبهانییەوە. بەئەمیری حزب مایەوە تا (١/محەڕەمی ١٤٢٤-٢٠٠٣/٣/١٧) چونکە تەمەنی بووبوو بە (٨٠) ساڵ، لەدوای (٤٢) ڕۆژ لە (٢٧/سەفەری ١٤٢٤کۆ- ٢٠٠٣/٤/٢٩ز)دا کۆچیدواییکرد (رحمه الله). دوای ئەو لە (١١/ سەفەری ١٤٢٤کۆ- ٢٠٠٣/٤/١٣ز) عەتا ئەبو رەشتا بوو بەئەمیری حزب کە لە (١٩٤٣)دا لەشاری خەلیل لەدایکبووە، ساڵی (١٩٦١) بڕوانامەی ئەندازیاریی مەدەنی لەقاهیرە وەرگرتووە و تا ئێستا هەر ئەو ئەمیری حزبە، کە پێشتر وتەبێژی رەسمیی حزب بوو لەئەردەن.

(٣) علي عبدالحليم محمود: منهج التربية عند الاخوان المسلمين، ط٢، دار الوفاء، ١٩٩٢، ج١، ص٥٩.

موسوڵمانان دووركەوتنەوەیانە لە دینەكەیان، سەرەتای چاكسازیش بە گەڕانەوە دەبێت بۆ تەعلیماتی ئیسلام و ئەحكامی شەریعەتەكەی...".[١]

هەروەها لە نامیلكەی "إلى الشباب"یشدا -كە لە ساڵی (١٩٣٦)ەوە دۆكیۆمێنتی ڕەسمی ئیخوانە-، ئیمام بەننا دەفەرموێ: "دوای ئەوە حكومەتێكی موسوڵمان دەخوازین كە ڕێنیشاندەرێتی ئەم گەلە بەرەو مزگەوت بكات، ئێمە دان بە شەرعێتیی هیچ سیستمێكی حكومیدا ناهێنین كە لە ئیسلامەوە وەرنەگیرابێت و ئیعتیمادی نەكردبێتە سەر ئیسلام، هەوڵیش دەدەین بۆ زیندووكردنەوەی سیستمی حوكمی ئیسلامی بە هەموو دیمەن و ناوەڕۆكێكییەوە، ئینجا حكومەتە ئیسلامییەكە لەسەر بنەماكانی ئەو دادەمەزرێنینەوە".[٢]

خواش دەیزانێت؛ ڕەنگە پێی وا بووبێت كە مەرج نییە حوكمی ئیسلام هەر بە سیستمی خیلافەت و دەزگاكانی وەزارەتی تەفویز و وەزارەتی تەنفیزی بێت، بەڵكو دەشێت لەوەشدا ئیجتیهاد بكرێت، هەر وەكو كە هەندێك موسوڵمان لە كۆن و نوێدا پێیان وابووە كە چەسپاندنی شەرع فەرزەكەیە نەك شێوازێكی دیاریكراوی حوكمڕانی و ئیدارەی دەسەڵاتی سیاسی.

دەشێت باوەڕی پێ بووبێت كە خیلافەت سیستمێكی ڕەسەنی خودی ئیسلامە و حەتمەن دەبێت لە سەر شێوازی سەردەمی یاوەران و تابعین دابمەزرێتەوە، بەڵام ئەو هێرشە ئیستیعمارییە سەختەی وەكو لافاوی دژوار هاتبووە سەر ئوممەتی ئیسلام و سیستمی خیلافەت و حوكمی ئیسلامیی لە ڕیشەوە هەڵكەندبوو، هەموو ئەو دەوڵەتە ئیستیعمارییە سەركەوتووانەی ڕۆژئاواش لە سەنگەردا بوون بۆ هەر كەسێك یان كۆمەڵێك هەوڵی دانانەوەی

---

(١) هەمان سەرچاوە.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل٦٠.

خەلیفەیەك -با ڕەمزییش بێت- بدەنەوە، ئیمام بەننا ویستبێتی خۆی لەو تین و فشارە نێودەوڵەتییە کاریگەرە بپارێزێت، بە تایبەت تین و فشاری ڕاستەوخۆی بەریتانیا کە لە میسردا بووبوونە حاکم و وردە وردە خۆیان ڕاستەوخۆ و بەکرێگیراوەکانیان بە شێوەیەکی لاوەکی بەوپەڕی جورئەتەوە دەزگاکانی حوکمی ئیسلامییان ڕادەدایە کەنار و بەدیلی ئیستیعماریییانەی خۆیان دەخستە شوێنی. لە حوکم و داوەرییەوە تا دەگاتە سیما و ڕووالەتی دەرێی ئافرەتی موسوڵمان کە حیجابیان پێ دانا و ڕوویان پێ کردە سفووری.

لەوانەشە هەنجەتی تر هەبووبێت، بەڵام هەرچییەك هەبووبێت پێموایە بیرمەند و سیاسییەکانی دوایی ئیخوان -ئەگەر بیانویستایە- وەکو حزبی تەحریر دەیانتوانی بیکەنە درووشمێکی سەرەکیی ئامانجی ستراتیژێتیی خۆیان.

هەر لێکدانەوەیەك بۆ ئەمە بکرێت لە جەوهەری کێشەکە کەم ناکاتەوە، کە ئیمام بەننای ڕەحمەتی و ئیخوان، لادانی حوکمی شەرعییان لە سیاسەت و داوەریدا بە کارەساتێکی گەورەی ئوممەتی ئیسلام زانیوە و هەموو هەوڵێکی سەرڕاستانەیان بۆ گێڕانەوەی حوکم بۆ شەریعەتی ئیسلام داوە، ئەمەش کرۆکی مەبەستەکەی ئێمەیە.

ئیمام بەننا و بیرمەندانی سەرەتای کۆمەڵکاریی ئیخوانولموسلیمین لە میسر و وڵاتانی تری عەرەبی؛ هۆکاری سەرەکیی داڕشتنەوەی زەمینەی فیکری سیاسی بوون لە ناو نەوەکانی نوێی ئەم ئوممەتەدا. ئیمام بەننا و بیرمەندانی یەکەمینی ئیخوان هەموویان لەو قەناعەتەدا بوون کە دەسەڵاتی سیاسیی ئیسلامی کە بە سەدان ساڵ پێکەوەنراوە، لە ماوەی مانگ و ساڵدا نەڕووخێنراوەتەوە و تەنها هۆکاری دەرەکی هۆی ڕماندنی نییە، بەڵکو دەیان هۆی ناوەکیش هەیە، لە سەرەتایانەوە نەزانین و تێنەگەیشتنەوەی ئیسلام و پێوەپابەندنەبوونی سەرڕاستانە و هەوڵ بۆ نەدان و وازهێنان لە ڕوکنە سەرەکییەکانی وجودی ئیسلام کە تەوحید و سیاسەت و جیهادە... بۆیە ئەوان ئاوا بە پشوودرێژانە

کەوتنە کۆمەڵکارییەکی پەروەردەکارانەی فیکر و سیاسەت و بانگەواز و لە پێناویدا هەرچی ناسۆرێك بە سەر خاوەن فیکر و سیاسەتدا دێت؛ بێباکانە لە پێناوی خوادا چێشتیان، هەر لە تیرۆرکردنی ئیمام بەننا و ئیعدامی کەڵەپیاوانی ئیخوان و ئیسلام، وەکو؛ سەیید قوتب، عەبدولقادر عۆدە و زیندانی دەیان ساڵەی پیاوانی دڵسۆز و پاکی ئیخوان بۆ مەحروومبوونی هەزاران ئەندامی خێزانە ئیخوانییەکان و هەتککردنی نامووسی خوشکان و دایکانیان و کەناردان و سووکایەتیپێکردن بە نەوەکانیان.

لەبەر ئەوەی ئەوانەی بەیعەتی خواویستانەیان بە ئیمام بەننا دابوو سەرڕاستبوون، خاوەن هیممەت و ئازا و چاونەترس بوون، تەحەممولی هەموو ناسۆرەکانیان کرد و کۆسپە سەرەکییەکانی سەر ڕێی بانگەوازەکەی خۆیانیان بڕی.

حەملەی ستەمی دامودەزگای داپڵۆسینی مەلیك فارووق، عەبدوننا‌سر سادات و حوسنی موبارەك بە ئیعدام و ئەشکەنجە و مەحروومبوون زیادی کرد لەسەر ئیخوانی میسر. هەمان حەملەی ڕیشەکێشکردنی تاغوتانی وڵاتانی تر لە سەر لقەکانی کۆمەڵکاریی ئیخوان بە تایبەتی لە شەستەکان تا کۆتایی هەشتاکانی سەدەی ڕابوردوو بەردەوامبوو، زۆری لە ڕێگادا شەهید کرد و کەناری دان و وازی لە ئیخوان پێ هێنان، بەڵام ڕێبەری ئیخوان ڕەنج و خەباتی سیاسییانی هەر بە ڕێکخراوەیی تۆکمە و پتەو هێشتەوە؛ تا ئیخوان بووە مەدرەسەیەکی فیکر، سیاسەت، کۆمەڵکاریی پەروەردە و ئاڕاستەیەکی ململانێی شارستانێتی نەبەز. ئیخوانولموسلمین دواتر لە ساڵی (١٩٨٣)دا ڕێکخراوی نێودەوڵەتییان بۆ لقەکانیان دروست کرد، بۆیە ئێستا لە میسر سێ ملیۆن ئەندامیان هەیە و لە (٦٣) وڵاتی جیهاندا لقیان هەیە.

نموونە لەبەرنامەی ئیخوانولموسلیمین[1]

پێیدەوترێ: (قانون النظام الأساسي للجماعة)، لە (٢ی شەوالی ١٣٦٤کۆ/ ١٩٤٥/٩/٨ز) لەکۆنگرەی (الجمعية العمومية للإخوان المسلمين) لەبارەگای مەڵبەندی لاوانی موسوڵمان (دار المركز العام للشبان المسلمين) بەسترا. لە هەشت (باب)و (٦١) مادده پێکدێت، لەوانە:

١- ئامانج و هۆکار.

٢- ئەندامێتی و مەرجەکانی ئەندامێتی و بەیعەتدان. کە زیاتر تەرکیز دەکاتەوە سەر لایەنی پارسەنگیی ڕەفتار و ڕەوشت و دینداریێتیی ساغ.

٣- ئۆرگانە ئیدارییەکانی ئیخوان: ڕابەری گشتی (کە مەرجە تەمەنی لە (٣٠) ساڵی هیلالی/کۆچی کەمتر نەبێت و پێنج ساڵی لە ناو ڕێکخستنەکانی ئیخواندا بردبێتە سەر)، مەکتەبی گشتیی ئیرشاد (وەکو مەکتەب سیاسیی حزبەکانی کوردستانە)، دەستەی دامەزرێنەران، کە بریتییە لە ئەنجومەنی گشتیی شوورا (وەکو مەکتەبی سەرکردایەتی حزبەکانی کوردستانە)، هەموویان بە هەڵبژاردن دێنە سەرەوە.

٤- پەیکەری ئیدارییی لق و ناوچەکان: هەموو بەرپرسێك کە لێپرسراوێتیی نوێ وەردەگرێت، بەیعەت نوێدەکاتەوە.

٥- پەیوەندیی نێوان مەرکەزی گشتی و لقەکان. مەکتەبی ئیرشاد بۆی هەیە ڕەزامەندی لە سەر کردنەوەی لق یان داخستنی بدات.

٦- سیستمی گشتی دارایی. دارایی لق و بەشەکان لە پارەی بەخشینی ئەندامان، زەکات، خێروخێراتی خۆیان و یارمەتیدانی سەرکردایەتی پێك دێت.

---

(١) علي عبدالحليم محمود: منهج التربية عند الاخوان المسلمين، ط٢، دار الوفاء، ١٩٩٢، ج١، ص٢٤٥.

هەر پارەیەك بە ئاگاداریی مەکتەبی ئیرشاد کۆبکرێتەوە، تەرخان دەکرێت بۆ ئەو پرۆژەی بۆی کۆکراوەتەوە و زیادەکەشی دەچێتەوە دارایی گشتی.

٧- بەش و لقەکان هەر دوو ساڵ جارێك کۆنگرەی خۆیان دەبەستن.

نموونە لەپەیڕەوی ناوخۆیی ئیخوانولموسلیمین[1]

پێیدەوترێ: (اللائحة الداخلية العامة للجماعة)، کۆتا دەستکاریکردنەوەی لە (٢ی سەفەری ١٣٧١کۆ- ١٩٥١/١١/٢ز)دا بووە. سێ (باب) و (١٠٤) ماددەیە. لەوانە:

١- مەکتەبی ئیداری ناوچەیەك دەبات بەڕێوە، کە پێکدێت لە کۆمەڵێك ناوچە، هەر ناوچەیەکیش چەندین لقە، لقیش دابەش دەبێتەوە بۆ ئوسرە، ئوسرەش بۆ پێنج ئەندامی ڕەسمی، کە بریتین لەو کەسانەی بە ڕەسمی بوون بە ئەندام و ئەوانەش کە هێشتا ئەندامی ڕەسمی نین و لە شانەی کراوەدان.

٢- ماددەی حەوتەم: مەرجەکانی ئەندامێتییە، کە دەبێت لە (١٨) ساڵ کەمتر نەبێت.

٣- ماددەی سییەم: باسی مەکتەبی ئیرشادە کە لە مەکتەبی ئیداری گەورەترە و سەرپەرشتیی بانگەواز و ئاڕاستە و موراقەبەی گشتیی ڕێکخستنەکانی ئیخوان دەکات.

٤- بەش و لێژنەکانی مەکتەبی ئیرشاد: دە بەش و شەش لیژنەن، لە بەشی بانگەواز، بەشی کرێکاران و بەشی جوتیارانەوە دەست پێ دەکات، تا دەگاتە بەشی پیشەکان و بەشی خوشکان (کە لە ساڵی (١٩٤٨)ەوە لائیحەی تایبەتی

(١) علي عبدالحليم محمود: منهج التربية عند الاخوان المسلمين، ط٢، دار الوفاء،١٩٩٢، ج١، ص٢٧٢.

خۆیان هەیە). لیژنەکانیش لە لیژنەی داراییەوە باس دەکات تا لیژنەی ئامار.

٥- پەیوەندیی ئیداری و دارایی ئۆرگانەکان و مەرکەزی ڕێبەری.

* * *

دوو مەدرەسەی تری ئیسلامیی سیاسی

وەك چۆن دیدی ئیخوان بووە ئەو مەدرەسەی چەندین شێوازی کۆمەڵکاریی تری لێوە پەیدا بوو؛ بە تایبەتی لە وڵاتانی عەرەب و وڵاتانی عەجەمی دراوسێیاندا، وەکو تورکیا، ئێران، کینیا، سۆماڵ، نەیجیریا و وڵاتانی تر. بە هەمان شێوە دوو ڕێکخراوی تری وەکو ئیخوان؛ گەورە و گرنگ و کاریگەر لە باقی ناوچەکانی جوگرافیای ئوممەتی ئیسلامدا هاتنە کایەوە، کە بریتین لە (جەماعەتی ئیسلامیـ)ـی نیوەدوورگەی هیندستان و (ماشۆمی: ئەنجومەنی شوورای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا) لە باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا.

* * *

دووەم- جەماعەتی ئیسلامی

- جەماعەتی ئیسلامی: کە بە ڕێبەری (ئیمامی مەودوودی) (رحمه الله) لە ساڵی (١٩٤١)دا لە هیندستان دامەزرا و پاشان هەر لە سەردەمی ئەودا لە هەموو وڵاتانی هیندستان، پاکستان، بەنگلادیش، سریلانکا، میانمار، ئەفغانستان و سەرووتردا لقی کردەوە.

هۆکارە کاریگەرەکانی دروستبوونی جەماعەتی ئیسلامی

جەماعەتی ئیسلامیی پاکستان، خۆی بە درێژکراوەی ڕەنج و جیهادی ڕێبەرە موسوڵمانەکانی هیندستانی دەزانی و هەستی لێپرسراوێتیی پاراستنی یەکێتیی فیکریی موسوڵمانانی خستبووە سەر شان، وەکو ئەوەی قەناعەتی بەوە هەبێت کە زیانیان لە نیوەیدا بگەڕێتەوە، چونکە دەسەڵاتی سیاسیی شەش سەد ساڵەیان لە دەست چووبوو.

لە هیندستاندا دەوڵەتی ئیسلامیی زۆر و جۆراوجۆر دروست بوو، پاشا و سوڵتانی زۆر حوکمڕانیان کردن، هەیانبوو ستەمکار و تاوانبار، وەکو (مەلیك ئەکبەر) (٩٦٣-١٠١٤ك/١٥٥٦-١٦٠٥ز)، کە هەموو دەسەڵاتی سیاسیی خۆی بۆ ئینحیراف و دەرچوون لە ئیسلام تەرخان کردبوو، سیما و جەوهەری کوفرینی زۆری نیشان دابوو، جارێك خۆری بە مەزن دەزانی و جۆرێك لە پەرستنی بۆ دەکرد، جارێك مانگ و جارێکیش خوای کردگار! دیدەوانانی کۆڕی خۆی ناچاری سوجدە بۆ بردنی دەکردن. شەراب و زینا و سووی حەڵاڵ کردبوو، لەبەر دڵی هیندۆسەکان ڕێی لە سەربڕینی مانگا گرتبوو. ئەم گومڕاییەشی ناو نابوو "دینی ئیلاهیی ئەکبەر شاهی" و خەڵکی ناچار دەکرد پێوەی پابەند بن. زۆریشی

لە زانایان و بیرمەندانی ئیسلامی چەوساندەوە لەوانەی دژی گومڕاییەکانی دەدوان و هەڵوێستی پێچەوانەیان دەگرتە بەر!

سەرباری ئەم ناهەموارێتییەی سیاسەت و حوکم، زانا زۆر کەم بووبوونەوە، بە دە هەزار کەس مەلایەکیان بەر نەدەکەوت! حوجرەکان فەقێیان کەم دەبۆوە، مەلا نەیدەتوانی مەلایەتییش بکات و کاسبییش بکات. ئەو مەلایانەی کە هەشبوون کەڕ و کونتێی مەزهەبی حەنەفی بوون، ئەقڵیان بە گەڕانەوە سەر قورئان و سوننەت نەدەشکا، زۆرینەشیان هەر نەیاندەزانی چۆن ئەحکامی شەرعی لەو دوو سەرچاوە پاکەوە وەردەگیرێت!

لەسەر ئەم بێکەسییەوە نەزانینێکی تاریك دڵ و دەروونی خەڵکیی گرتبۆوە، شیرکیاتێکی سەیر بە ناوی سۆفیگەرێتی و عیرفانەوە بە ناو دینداراندا دەهات و دەچوو! زۆرینەی شێخی تەریقە و عەوامی دینداران کەوتبوونە ژێر کاریگەریی عەقیدەی شیرکیاتی هیندۆس و سیخ و دینەکانی تری هیندستان؛ باوەڕیان بە "وەحدەتی وجود" هەبوو، واتە دەشێت خالق و مەخلووق ببن بە یەك! یان باوەڕیان هاتبووە سەر "کۆپیکردنی ڕۆح"! واتە وەکو سیخ و بودایی لەو باوەڕەدا بوون کە ڕۆحی پیاوچاك دەچێتە جەستەی کەسانی تری ژیر و پارسەنگ، ڕۆحی خراپەکارانیش دەچێتە ناو جەستەی سەگی ڕەش و بەراز و گیانلەبەری دڕندە!!

بەڵام لەتاریکستانی شەوەزەنگی ئەم گومڕایی و بێکەسییەدا، چەند مەلیکێکی پیاوچاکی وەکو؛ فەیروز تەغلەق کە لەماوەی ساڵانی (٧٠٨-٧٩٠کۆ/ ١٣٠٩-١٣٨٨ز) ژیاوەو مەلیك ئۆرەنگ زیب جیهانگیر (ئۆرەنگ زیب واتە: جوانی شاهان) (١٠٢٨-١١١٨کۆ/ ١٦١٩-١٧٠٧ز)، کە (٥٢) ساڵ حوکمی دادپەروەرانەی کردو لەتەمەنی (٨٨) ساڵیدا کۆچیدواییکرد. دەیان زانای بلیمەتی مێژوویيش دەرکەوتن، کە زۆر بەقوڵی لەدین و واقیعەکە تێگەیشتبوون، ئاسەواری بانگەوازەکانیان بۆ سەد ساڵ بڕیکرد. لەوانە:

١- ئیمام سەیید ئەحمەدی سەرهەندی (٩٧١-١٠٣٤ك/١٥٦٣-١٦٢٥ز): زانای شایانی ئیمامەت و ئیجتیهاد، شیاوی نازناوی "نوێکاری هەزارەی دووەم"؛ وەکو شێخ ئەبولحەسەنی نەدەوی دەفەرموێ![(١)] لە ناوچەی سەرهەندی هیندستان لە خێزانێکی دینپەروەر و زانا لە دایك بوو، باوکی شێخی تەریقەی قادری بوو، بەڵام شەرعناس بوو، زۆرینەی زانستە شەرعییەکانی بە سەیید ئەحمەدی کوڕی وتەوە، ئەمیش وەکو منداڵێکی وریا و گەنجێکی پڕ هەستی بەرپرسی، شەو و ڕۆژی دایە دەم یەك، تا لە تەمەنی (١٧) ساڵیدا ئیجازەی مەلایەتیی لە زانستە شەرعییەکاندا وەرگرت و بوو بە مەلا، پاشان ئیجازەی شێخێتیشی دایە کە ببێتە شێخی تەریقەتی قادری. ئینجا بۆ وەرگرتنی زانستی زیاتری شەرع ناردی بۆ دەهلی، لەوێ چووە خزمەت شێخ عەبدولباقی بەدەخشی و بوو بە شێخی نەقشبەندی.

کە باوکی لە ساڵی (١٠٠٧ك/١٥٩٩ز)دا کۆچی دوایی کرد، ئیتر ئەم چووە حەج و دوو ساڵ لەوێ بۆ وەگرتنی زانستی زیاتری شەرع مایەوە. کە گەڕایەوە ڕێبازێکی جوانی لە هیندستاندا دانا کە تا ئێستاش مەدرەسە شەرعییەکانی ئەو وڵاتانە لەسەری دەڕۆن، ئەویش دەرسدادانی پەروەردەی دەروون (تەزکییەی نەفسـ)ـە بۆ قوتابیانی شەرعناسی. بۆیە ئەو مەلایەی لەم مەدرەسە دەردەچوو، خواناسیشی زۆر باش دەبوو. هەر ئەم سیستمەشە دەبینیت لە تەکییەکانی بیارەی لای خۆیشماندا هەیە، ئەمە لەتەریقەتی قادریدا کەمتر دەبینرێ.

ئەم زانا بەڕێز و بەهێزە لە نیوەی دووەمی حوکمی مەلیك ئەکبەری ستەمکار و نەفام و مونحەریفدا (٩٦٤-١٠١٤کۆ - ١٥٥٧-١٦٠٧ز) لەدایکبووە، بەڵام لە سەردەمی مەلیك (جیهانگیری کوڕی ئەکبەر)ی مونحەریفدا بانگەوازەکەی پەرەی سەند، کە ئەویش وەکو ئەکبەری باوکی مونحەریف و موشریك و

---

(١) ابوالحسن الندوي: الامام السيد احمد السرهندي، دار القلم، الكويت، ١٩٩٤، ص ٥.

ستەمکار بوو. بۆیە هەر زوو شێخی سەرهەندیی خستە زیندان و بەرهەڵستیی بانگەوازە ئیسلاحییەکەی کرد. پاشان ناچاری ئازادکردنی بوو. لە کۆتایی ژیانی ئەم پیاوە مەزنەدا مەلیك (خورەمی کوڕی مەلیك جیهانگیر) کەوتە ژێر کاریگەریی بانگەوازەکەی ئیمامی سەرهەندیی و کردی بە ڕێبازی خۆیی و کاربەدەستانی دەوڵەتەکەی. بەمەش زەمینەیەکی لەباری بۆ چاکسازی دارشت، کە بۆ مەلیك عالەمگیر(ئۆرەنگ زیب)ـی کوڕی چاکی (١٠٦٨-١١١٨ك/١٦٥٨-١٧٠٧ز) مایەوە، کە ئەویش لەسەر سیرەی باشی باوکی ڕۆیشت و زانستی شەرعیی بوژاندەوە و بە دادی شەرع ئاهێکی کامەڕانیی خستەوە ناو موسوڵمانانەوە.

٢- ئیمامی وەلییوڵڵای دەهلەوی (١١١٤-١١٧٦ك/١٧٠٢-١٧٦٤ز): ئەحمەد وەلییوڵڵای کوڕی عەبدوڕڕەحیمی عومەری دەهلەوی؛ ئیمامی پێشڕەوانی عەقیدەی پاکی ئەهلی سوننەت و جەماعەت، پێشەوای تەفسیر و فەرموودەوانی، دەریای قووڵی فیقهـ و ئوسووڵ، تاقە زانای بێ هاوتای هەموو هیندستان. باوکی هەر زانا و عەبدولعەزیزی کوڕیشی خەریك بوو دەگەیشتە مەنزیلەی باوکی!! ئیمامی وەلییوڵڵای دەهلەوی لە تەمەنی (١٥) ساڵییدا بڕوانامەی مەلایەتی وەرگرت! هەر کەس کتێبی "حجة الله البالغة"ەکەی بخوێنێتەوە دەزانێت چ دەریایەکی هەموو زانستە شەرعییەکان بووە!

پێشەوای گۆڕانکاری بوو، سەدان جۆر بیدعەی ژێر خاك نا و سەدان سوننەتی لە شوێنیان گەشاندەوە. شوێنکەوتووانی بە هەزاران مەلا و بە ملیۆنان شوێنکەوتوو بوون!

ئەم پێشەوا بەڕێزە کاریگەریی زۆری لە زانایانی سەردەمی خۆی کرد.

ئەوەی کاریگەریی دید و ڕێباز و هەڵوێستی ئەم ئیمامە بەهێزەی وەکو خۆی بۆ زیاتر لە سەد ساڵ ڕاگرت؛ دوو ئیمامی تری بەڕێز بوون: (سەیید ئەحمەدی شەهید)، خاوەنی کتێبی (الصـراط المستقیم) و (سەیید ئیسماعیلی شەهید)،

خاوەنی کتێبی (منصب الإمامة)، کە هەردووکیان لە جەنگێکی دژی سیخدا لە ساڵی (١٢٤٦ ك/١٨٣٠ز) شەهید بوون.

ئیمامی مەودوودی دەربارەیان دەفەرمووێ: "هەردوو شەهید و بزووتنەوەکەیان هەر درێژکراوەی بزووتنەوە ئیسلاحییە گەورەکەی ئیمامی وەلییوڵڵای دەهلەوی بوون".[١]

سەرەتای ئیستیعماری بەریتانیایی

لە کۆتایی سەدەی حەڤدەهەمی زایینیدا ئینگلیز بە ناوی "کۆمپانیای بازرگانیـ"ـیەوە جێ پێی خۆی لە هیندستان قایم کردبوو، کە پێی کرایەوە و هەنگاوی گەورە و دژواری بۆ پچڕینی دەسەڵات نا. لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمدا دەسەڵاتێکی کردەوەیی کەوتبووە بەر دەست، بۆیە ئیتر بەریتانیا نەوەستا تا سوپای خۆی گەیاندە هیندستان و خۆی کرد بە حاکمی وڵات و بە هەزاران گەنجی ئەو گەلانەی کرد بەسەربازی خۆی!

بەرپابوونی شۆڕشی مەزنی هیندستان (١٢٧٣کۆ - ١٨٥٧ز)

هەست بە زوڵم و چەوسانەوەی سیاسی و ئابووری و ڕۆشنبیریی ئینگلیز بووبوو بە کاردانەوەیەکی پەنگخواردوو، تا لە ساڵی (١٢٧٣ك/١٨٥٧ز)دا بوو بە شۆڕشێکی خوێناویی سەراپای وڵات. شۆڕشەکە بە سەرۆکایەتیی فەرماندە موسوڵمانەکان بوو، چونکە ئەوان لە ڕوانگەی دینەکەوە ئیستیعماری ئینگلیزیان بە ئەغیار دەزانی و هەستیان بە ستەمێکی زۆرتر کردبوو کە لێیان کرابوو. شۆڕشەکە چەندین مانگی خایاند، تا لە کۆتاییدا ئینگلیز سەرکەوت و (مەلیك جیهانگیر)ی فەرماندەی شۆڕش بە دیل گیرا و نەفی کرا بۆ بۆرما (میانماری ئەمڕۆ)، بەمەش بە یەکجاری دەسەڵاتی سیاسیی ئیسلامی لە هیچ شوێنێکی هیندستاندا نەما.

---

(١) الشيخ مسعود الندوي: تأريخ الدعوة الاسلامية في الهند، ص١٧١.

لەگەڵ ئەم کارەساتەشدا، موسوڵمانان بە پێی سرووشتی دینەکە هەر دەبوو لە هەوڵی سەرەکیدا بن تا ئەوەی لە دەستیاندا ماوە وەکو دەسەڵاتەکە لە دەستیان دەرنەچێت، بۆیە کەوتنە بزووتنەوەیەکی زانستی و بڵاوکردنەوەی بیروهۆشی ئیسلامی و چەندین فێرگەی سەرەکییان دانا کە تا ئێستاش سەرچاوەی پێگەیاندنی فەرماندە و بیرمەند و زانای شەرعناسییە، وەکو:

- **زانکۆکانی دێوبەند:** کە شوێنکەوتووانی ئیمامی وەلییوڵڵای دەهلەوی دوای دە ساڵ لە شکستی شۆڕش لە (١٢٨٣ك/١٨٦٧ز) کردیانەوە، کە زانستە شەرعییەکان بخوێنن و، بایەخی زۆرتر بە فیقە لە سەر مەزهەبی حەنەفی بدەن.

- **زانکۆی عەلیگرە:** دوای بیست ساڵ لە شۆڕشەکە لە (١٢٩٣ك/١٨٧٧ز)، بە سەرپەرشتیی سەیید ئەحمەد خان (١٢٣٢-١٣١٦ك/١٨١٧-١٨٩٨ز) دامەزرا، بەرنامە و ئاڕاستەی ئەم زانکۆیە بۆ پێکەوەسازاندنی زانستییەکانی سەردەم بوو تا موسوڵمانان بتوانن لەگەڵ ئەم شارستانێتییەی ئیستیعماردا هەڵکەن و سوودی لێ وەرگرن.

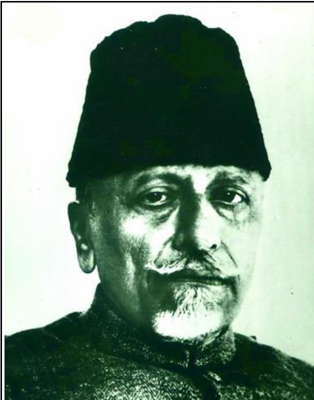
- **کۆمەڵەی نەدوەی زانایان:** دوو مەدرەسەی پێشوو شێوازی کۆن و نوێی فێرکردن و پەروەردەکردن و ئاڕاستەکردنیان گرتبووە بەر. کۆمەڵێك زانا و بیرمەندی تر لە نێوان هەردوولایاندا ئاڕاستەیەکی تریان هێنایە کایەوە، کە ڕایانگەیاند بەرنامەیان بریتییە لە: "چاکسازی لە مەنهەجی مەدرەسەکانی فێرخوازی، تا شیاوی خوێندنی قورئان و سوننەت و زانستەکانی سەردەم دەبن". دوای پەنجا ساڵ لە کردنەوە و چالاکیی ئەم کۆمەڵە. شێخ شبلی نەعمانی پەیدا بوو کە لقێکی زانستی شەرعیی تایبەتی بە ناوی "دار العلوم" دامەزراند، ئێستا زیاتر لە سێ سەد لقی لە نیوە دوورگەی هیندستاندا هەیە، هەموو **سەرکردایەتیی تاڵیبانی ئەفغانستان** دەرچووی ئەم مەدرەسەیەن.

* * *

لەم مەدرەسەو بارودۆخانەوە کۆمەڵێك بیرمەندی گەورە پەیدابوون، لەوانە:

١- ئەبولکەلام ئازاد (١٣٠٦-١٣٧٧کۆ/ ١٨٨٨-١٩٥٨ز)

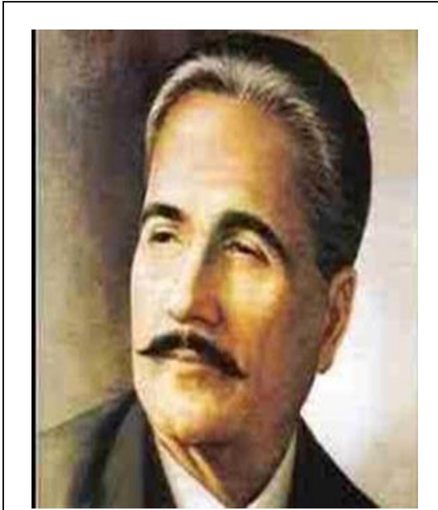
ناوی خۆی ئەحمەدی کوڕی خەیرەدینە، دایکی عەرەبە و لە شاری مەککەی پیرۆز لە دایکبووە و لە شاری دەلهی کۆچی دوایی کردووە. گەنجێکی زیت، وریا، زیرەك، پڕ لە زانستییەکانی قورئان و سوننەت، شارەزا لە واقیعی خۆی، وتاربێژێکی بێ وێنە و نوسەرێکی کاریگەر، لەبەر ئەوەیە کە نازناوی ئەبولکەلام (خاوەن قسە یان قسەزانـ)ـی بە سەردا دراوە! زمانی عەرەبی، تورکی، فارسی، ئۆردۆ و ئینگلیزیی بە ڕەوانی دەزانی، گۆڤاری (هیلالـ)ـی دەردەکرد، کە لەو سەردەمەدا (٢٥،٠٠٠) دانەی لێ دەفرۆشرا، ئەوەش تیراژێکی زۆر زۆرە بۆ ئەو سەردەمە کە خوێندەواری کەم بوو. زۆرجار زیندان کرا و نەفی کرا. زۆر ویلایەتی لێ قەدەغەکرا. لە بەشی بەنگلادیش ماوەیەك جێگیر بوو، لەوێ هەموو قورئانی تەفسیر کرد و بڵاویکردەوە. بەردەوام لە سەرۆکایەتیی کۆمەڵکاریی کاریگەردا مایەوە. دوای سەربەخۆیی هیندستان (١٩٤٧ تا ١٩٥٨)، بۆ ماوەی یازدە ساڵ لە حکومەتی هیندستاندا وەزیری مەعاریف (پەروەردە و خوێندنی باڵا) بوو.

ئەبولکەلام ئازاد

٢- محەممەد ئیقبال (١٢٩٤-١٣٥٧ك/ ١٨٧٧-١٩٣٨ز)

ئیقبالی کوڕی شێخ نوورمحەمەد، لە شاری سیالکۆتی پاکستان لە دایکبوو، پەنجابی، عەرەبی، فارسی، ئۆرد، ئینگلیزی و ئەڵمانییەکی ڕەوانی دەزانی، چونکە دکتۆرای لە فەلسەفەدا لە شاری میونیخی باشووری ئەڵمانیا وەرگرتبوو. خاوەنی شیعر و ئەدەبێکی زۆر باڵا و دیدێکی فەلەسەفیی زۆر قووڵە. بەکالۆریۆس و ماستەرەکەی لە ئەدەبدایە. چووە بەریتانیا و بڕوانامەی تری لە مافناسیدا بە ئیمتیازەوە لەوێ هێنایەوە، چووە ئیسپانیا و ئیتاڵیا و موحازەرەی لە قورتوبە و ڕۆمادا دەدا و کەسانی وەکو مۆسۆلینیی حاکمی ئیتاڵیا زۆر پێی سەرسام بوو بوو، چووە میسر و حیجاز و ئەفغانستان؛ لە هەموو وڵاتێك وەکو سەرۆکێك پێشوازیی لێ دەکرا. دوای گەڕانەوەی لە ئەوروپا لە ساڵی (١٩٠٨ز)دا، بوو بە سەرۆکی پەیوەندیی موسوڵمانان (موسلیم لێگ)، کە ئێستا لە پاکستان نەواز شەریف سەرۆکێتی. وەکو پیشەش لە شاری لاهووری پاکستان بوو بە پارێزەر. یەکەمین سەرکردەی موسوڵمان بوو کە داوای "جیابوونەوەی موسوڵمان و هیندۆس"ی کرد، ئەویش ناوی "پاکستانـ"ـی بۆ هەڵبژارد، بەڵام بە چاوی خۆی نەیبینی، چونکە دە ساڵ پێش جیابوونەوەی پاکستان کۆچی دوایی کرد. ئەو ڕۆژەی ئەو کۆچی دوایی کرد هەر هەموو دائیرەکانی دەوڵەت داخران، دوکان و بازاڕەکان داخران، دەتوت هەموو خەڵکی لاهوور لە بەردەم ماڵەکەی ئەودا کۆمەڵبوون؛ نەك هەر لاهور، هەموو هیندستان بە موسوڵمان و هیندۆسییەوە بۆی خەمبار بوون. تەنانەت (تاگۆر)ی شاعیری

محەمەد ئیقبال

گەورەی هیندستان کە هەواڵی مردنی ئیقبالی درایە، وتی: "کۆچی دوایی ئیقبال بۆشاییەك جێ دەهێڵێت وەکو قووڵی برینە، ماوەیەکی زۆری دەوێت تا پڕ دەبێتەوە. کارەساتی کۆچی دوایی شاعیرێکی جیهانیی وەکو ئیقبال ئەوەندە بە خەمە؛ هیندستان بە تەنها تەحەممولی ناکات"!!

ئیقبال (ڕەحمەتی خوای لێ بێت)، بیست کتێبی لە سیاسەت، ئابووری، پەروەردە، فەلسەفە و فیکردا جێ هێشتووە، جگە لەو دیوانە شیعرییانەی جێی هێشتوون، کە بە هۆیەوە ناو نرا "شاعیری ئیسلام"! سەیر لەوەدایە ئەم هەڵۆ بەرزفڕە بەو خێراییە گەیشتە لوتکە و ئەو هەموو ئاسەوارەی جێهێشت!

دوو دەزگای تری سیاسیی کاریگەر

١- کۆنگرەی نیشتیمانیی هیندستانی

کۆنگرەی نیشتیمانی حزبێکی چوارچێوە فراوانی ئازادیخوازی نیشتیمانی بوو، خەڵکی هیندستانی بە هەموو جۆرە دین و دیدەکانەوە تێدا بوو، داوای سەربەخۆیی هیندستانی دەکرد، زۆرینەکەی هندۆسی بوون، لە ڕواڵەتدا لەگەڵ موسوڵمانانیدا هاوسەنگەربوون. ئینگلیز داوای لە کۆنگرە کرد کە دەستوورێك بۆ وڵاتەکەیان بنوسن، کە نوسرا جیاوازییەکی گەورەی خستە نێوان موسوڵمانان و هندۆسەکانەوە، بووە مایەی ململانێیەکی خوێناوی و سەری کێشا بۆ دوولەتکردنی وڵاتەکەیان.

موسوڵمانەکانیشی لە ناو خۆیاندا کردە دوو بەش: هەندێکیان بە ڕێبەریی شێخ ئەبولکەلام ئازاد و جەمعییەتی زانایان، لایەنگری دەستوورەکە بوون. ئەوانی تریش بە سەرۆکایەتیی محەمەد عەلی جەناح، بەرهەڵستکاری بوون.

سەرەنجامی ئەم ناکۆکییە ناوخۆییەش ئەوەبوو کە جەمعییەتی زانایان متمانەی موسوڵمانانی لەدەست خۆی دا و کاریگەریی لەسەر کۆمەڵگەکەیان کەمبۆوە. لەولاشەوە ئەوانەی ڕێبەریی موسوڵمانانیان کەوتە دەست خاوەن غیرەتی دینی و جوامێریی بوون، بەڵام لە لایەنی تێگەیشتنی ئیسلام و زانستی شەرعییەوە ئاستی هەرەخوارەوەیان هەبوو! عەلەمانی و غەربزادەکانیش (ئەوانەی کەوتوونەتە ژێر کاریگەریی ڕۆشنبیریی ئیستیعمار و دید و ڕێی ڕۆژئاواوە)، لەم لایەنەیاندا بوو بوونە ئەندام و ئاراستەوانی سەرەکی!! ئەمەش ئەوەندەی تر کێشەکەی لە ناو موسوڵماناندا ئاڵۆز کردبوو.

٢- کۆمەڵەی ڕابیتەی ئیسلامی (موسلیم لیگ)

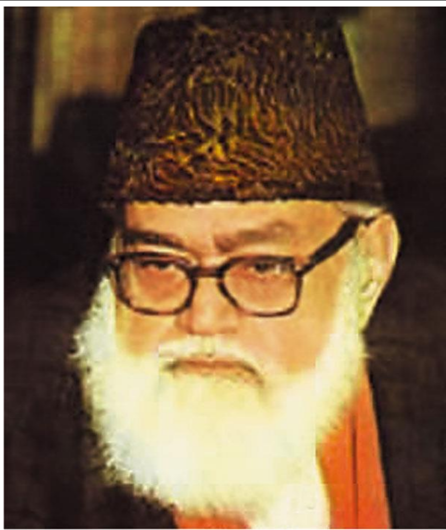
لەبەر ئەوەی موسوڵمانەکانی هیندستان هەستیان دەکرد کە ئاست و پلە کاریگەرەکانی حزبی کۆنگرەی نیشتیمانی هیندستان دراوە بە هندۆسەکان، بۆیە موسوڵمانەکان لە ساڵی (١٩٣٦ز)دا بڕیاریان دا جیا ببنەوە و خۆیان حزبێکی تر بە ناوی "جەمعییەتی ڕابیتەی ئیسلامیـ"ـیەوە بە سەرۆکایەتیی (محەمەد عەلی جەناح) دروست بکەن. ئیتر لە بواری سیاسییدا، ئەم حزبەی ڕابیتە و سەرکردایەتییەکەی -هەرچەندە زۆر شیاوی نوێنەرێتیی موسوڵمانانیش نەبوون-، بوون بە دەمڕاستی موسوڵمانانی هیندستان.

حزب پڕ بوو لە ئاراستە و بیروباوەڕی لێکجودا و دوور. دوای جیابوونەوەی پاکستانیش لە هیندستان لە ساڵی (١٩٤٧ز)دا هەر ئەم سەرکردانە بوونەوە بە بەرپرسی ڕەسمیی دەوڵەتی پاکستان و دەرکەوت کە فڕیان بە سەر ئیسلامەتی و مەنهەجییەوە نییە!

٣- ئیمامی مەودودی (رحمه الله)
(١٣٢١-١٣٩٩ك/ ١٩٠٣-١٩٧٩ز)

دەشێت قۆناغەکانی ژیانی ئیمامی مەودوودیی ڕەحمەتی بکەین بە سێ قۆناغی سەرەکییەوە:

قۆناغی یەکەم-

ئیمام مەودودی

- لەکاتی لەدایکبوونییەوە تا تەمەنی (٢٣) ساڵانی، تا ئەو سەردەمەی کە کتێبی "الجهاد في الإسلام"ی نووسی.

- لە دوای کۆچی دوایی باوکی بەڕێزی، کێشەی زۆری هاتنە ڕێ، بە تایبەتی لە ڕووی ئابوورییەوە، چونکە دەبوو خۆی و خێزانەکەشیان بە خێو بکات، بۆیە زۆر شوێن بۆ کار گەڕا تا لە ساڵی (١٩١٨ز)دا لە شاری بەنگۆر لە ڕۆژنامەی "مەدینە" گیرسایەوە و کەوتە ئیشی ڕۆژنامەوانی.

- هیندستانی ئەو ڕۆژگارە بە حزب و ڕووداوی سیاسی جمەی دەهات، لەوانە "بزووتنەوەی خیلافەت"، کە مەبەست لە خیلافەتی عوسمانی بوو، ئیمامی مەودوودیش بە نووسین و سامانی بەشداریی تێدا دەکرد.

- له بواری ڕۆژنامەوانی و چالاكیی بزووتنەوەی خیلافەتدا ئاشنایی لەگەڵ زۆر كەسایەتی ئیسلامیی بەهێز پەیدا كرد، كە هەر یەكەیان بە جۆرێك كاریگەریی لەسەر پێكهاتەی فیكر و جۆری بیركردنەوەی دواتری هەبوو.

- له سەرەتای ساڵی (١٩٢١ز)دا كۆمەڵەی زانایان لە شاری دێلهی بڕیاریان دا ڕۆژنامەیەك بە ناوی "مسلم" دەركەن و ئیمامی مەودوودی بكەنە بەرپرسی. لە ساڵی (١٩٢٤ز)دا بۆیان ئاسان بوو ڕۆژنامەیەكی تریش بە ناوی "جەمعییەت"ی خۆیانەوە دەركەن و بڕیارەكەش هەر وا بوو كە ئیمامی مەودوودی ببێتە سەرنووسەری ئەمیشیان!

- لە ماوەی ساڵانی نێوان (١٩٢١-١٩٢٨ز)دا، دوای ئەوەی زمانی ئینگلیزییەكەش باش فێر بوو، دەروازەی زیاتری زانیاریی بۆ كرایەوە و ڕۆشنبیرییەكی قووڵتری وەرگرت، لەم ماوەیەشدا ئاسۆی بیركردنەوەی بەرفراوانتر بوو، تێگەیشتنی ڕاستتری چەمكە ئیسلامیەكانی لا دروستبوو. لەوانە:

* ئەو شێوازی تێگەیشتنەی زانایانی ئیسلامی ئەو سەردەمە بۆ ئیسلام هەیانە، دەبێتە مایەی شێواندنی زیاتری ئیسلام نەك هەڵگرتنی پەیامەكەی.

* بانگەشەی نەتەوەپەرستی كە بڵاو دەبۆوە دژوارییەكی خراپی هەیە، وەكو شمشێری بێ كێلانە، دوژمنانی ئیسلام بۆ لەت و پەتكردنی موسوڵمانان هێناویانەتە وڵاتانی ئیسلامەوە.

* هەوڵدان بۆ پاراستنی خیلافەت و دانانەوەی خەلیفە؛ ڕەنج بە بادانە!

* ئیسلام كە دینی پاكی خوای میهرەبانە، داوای لێكردووین بە ڕاستی و پاكی خوا بپەرستین، نەك بۆ بەرەی نەتەوایەتی شوێنكەوتووی پێ زۆر كرێت.

* لە ساڵی (١٩٢٦ز)دا كە (گاندی) لە وتارێكی جەماوەرییدا وتی: "ئیسلام بە شمشێر بڵاوبۆتەوە". محەمەد عەلی جەوهەریش لە مزگەوتی گەورەی دێلهی

وتارێکی دژی دا، له وتارەکەیدا بە دەنگێکی خەماوییەوە وتی: "ئای بۆ کەسێکی موسوڵمان بەرگری لە دینەکەی بکات و ئەم تۆمەتە ناهەقانەی هیندۆس ڕەتکاتەوە". ئەو کەسە موسوڵمانە لێهاتووە ئیمامی مەودوودی بوو، کە بە شێوەیەکی ئەکادیمی بەرپەرچی هەموو تۆمەتەکانی دایەوە و کێشایەوە بە ناوچاوانی هیندۆسەکاندا. کۆکراوەی ئەو ئاڵقە بابەتانەیە کە دواتر بوو بە کتێبی "الجهاد في الإسلام"، ئەو کاتە تەمەنی (٢٣) ساڵان بوو. ئەم کتێبە خۆی بووە دووڕێیانێکی سەیری گۆڕانکاری لە ژیانی ئیمامدا. خۆی دەربارەی دەفەرموێ: "کتێبی جیهادەکە سوودی بە خۆم زیاتر گەیاند وەك لە خوێنەرانی! چونکە من بە هەستی نەتەوایەتییەوە کەوتمە نووسینی، بەڵام کە تەواوم کرد کەوتمە سەر هەستی ئیسلامێتیی ڕەسەن. لەو کتێبەوە زانیم کە ئیسلام چییە و ئەویش بووەوە بە دەلیلی ڕێم! ئەوەش بوو وای لێ کردم کە پیشەی ڕۆژنامەوانی نەگۆڕم و بیکەمە شێوازێکی بەکاری خزمەتکردنی ئیسلام".[(١)]

قۆناغی دووەم-

- ئیمام مەودودی شاری دێلهیی بەرەو حەیدەر ئاباد بە جێ هێشت، بەو ئومێدەی لەوێ هەندێك کاری سەرپێیی ئاسان بدۆزێتەوە، بەڵام ساڵانی (١٩٢٨-١٩٣٢ز) بۆی بوونە ساڵانێکی قاڵ و قووڵبوونەوە لە سەرچاوە پاکەکانی ئیسلام و ناسینی واقیعی ئاڵۆز و پڕ مەینەتیی موسوڵمانان. زۆرینەی بۆچوونەکانی کە دواتر لە ناو بزووتنەوەی ئیسلامی و جەماعەتی ئیسلامیدا دایڕشتن؛ زادی ئەم قۆناغە بوون.

---

(١) گۆڤاری (أضواء الشريعة، ر١١، ص٥٠٧).

قۆناغی سێیەم-

- لە ساڵی (١٩٣٢ز)ەوە بڕیاری دا لە گۆشەگیری بێتە دەرەوە و خۆی گۆڤارێکی مانگانە دەرکات بە ناوی "ترجمان القرآن"، کە تا کۆتایی ژیانی هەر دەریکرد، مەگەر لەو کاتانەدا وەستاندبێتی کە حکومەتی پاکستانی موسادەرەیان دەکرد و ڕێیان لە دەرکردنی دەگرت.(١)

- گۆڤاری "ترجمان القران" گرنگ بوو، چونکە هەر لەوێدا ئیمامی مەودوودی بە شێوەی زنجیرە ئاڵقە دیدوڕێی خۆی تێدا ڕوون دەکردەوە و دوایی بابەتەکانی دەکردنە کتێب و بڵاوی دەکردنەوە. لەو کتێبانە:

* بابەتەکانی ساڵی (١٩٣٣-١٩٣٤ز)، بوون بە کتێبی "الحضارة الإسلامية".

* بابەتەکانی تری (١٩٣٣-١٩٣٨ز)، بوون بە کتێبی "نحن والحضارة الغربية"، "الإسلام في مواجهة التحديات المعاصرة"، "مفاهيم إسلامية"، "فى محكمة العقل" و "الرسول والرسالة".

* بابەتەکانی (١٩٣٥ز)، بوون بە کتێبی "حقوق الزوجين" و "تحديد النسل".

* بابەتەکانی (١٩٣٨ز)، ناونران "وتارەکان" (الخطب).

* بابەتەکانی (١٩٣٩ز)، بوون بە کتێبی "نظرية الإسلام السياسية".

* بابەتەکانی (١٩٤٠ز)، بوون بە "موجز تأريخ تجديد الدين وإحيائه" و "منهاج الإنقلاب الإسلامي".

---

(١) تا کۆتایی ساڵی (١٩٩١) کە لەپاکستان بووم هەر دەردەچوو.. بەبینینی شوێنەوارەکانی ئیمام مەودودی شادبووم، چوومە مەکتەب، کتێبخانە، مزگەوت و کۆتا شوێنی لەشاری لاهور، کە تێیدا کۆچیدواییکرد.

* بابەتەکانی تری (١٩٤٠ز)، بوون بە کتێبی "المصطلحات الأربعة في القرآن"، "الإسلام والجاهلية" و "معضلات الإنسان الإقتصادية و حلها في الإسلام".

بە سەرنجدان لە ناونیشانی کتێبەکانی ئیمامی مەودوودی، ئەوە ڕوون دەبێتەوە کەئیمام دەیویست دوو نیشان بپێکێت:

یەکەم- ڕوونکردنەوەی زاراوەی "جاهیلیزم" و دەرخستنی پووچەڵییەکەی.

دووەم- ڕاڤەکردنی سیستمی ئیسلام بۆ ژیان، کە دواتریش بوو بە ناوی یەکێك لە کتێبەکانی بەناوی "نظام الحياة في الإسلام"، کە دەیخواست تێیدا ئەوە بۆ موسوڵمانان ڕوون بێتەوە کە دەبێت ژیانیان بە پێی دید و پێناسەی قورئان و سوننەت داڕێژن. هەموو ئەم باسانەشی بە شێوەیەکی ژیربێژیی وردەکارانە بە بەڵگەوە دەخستە بەردەست، لە هەمان کاتیشدا ئەم باسانەشی ڕوون دەکردەوە:

* بیروباوەڕ و عەقیدەی ئیسلامی.

* دیدی ئیسلام و پێناسەی ئیسلام دەربارەی "ژیان و گەردوون و مرۆڤ".

* ڕەفتار و ڕەوشت لە ڕوانگەی ئیسلامەوە.

* بنەما بنیاتنەرەکانی شارستانێتی.

* بنەما سەرەکییەکانی ئیسلام لە کۆمەڵناسی، سیاسەت، ئابوری و چۆنییەتی چارەسەرکردنی کێشەکانی تاك و کۆی کۆمەڵگە لە سەردەمانی پێشیندا، تا پەی بە چۆنیەتیی چارەسەری کێشەکانی ئەم سەردەمەش ببرێت.

نووسینەکانی ئیمام بەڵگەن لەسەر "دیدی گشتگیر"ی ئیمامی مەودوودیی ڕەحمەتی دەربارەی ئیسلام و واقیعی هەنوکەیی ئوممەتەکەی. ئیمامی مەودوودی دەفەرموێ: "نەمدەویست هەر بابەتی زانستییانەی ئیسلامی بخەمە بەردەستی موسوڵمانان، بەڵکو ئەوەشم دەویست کە ئەو قەناعەتە لە هەست و

هزر و ئاخ و ناخی موسوڵمانانی ئەم سەردەمەدا بچەسپێت، کە ئیسلام تاکە بەرنامەی بێلەکە و زاڵە، بۆیە دەبێت موسوڵمانی دیندار وەکو ڕەفتارێکی سرووشتیی جەستە و هزری هەوڵ بدات بیهێنێتەوە کایەی ئاراستە و ململانێی شارستانێتی؛ تا لە پێناویدا هەموو کەند و کۆسپێك بە سووك و سانا بزانێت و چاوی لێی نەترسێت، تا ئازایانە ڕووبەڕووی جاهیلییەت بوەستێتەوە و ناهەقییەکەی ژێر نێت و ئیسلامەکەش پایەدارکاتەوە. تا وزە و ورەی خۆی و هاوبیرانی پێکەوە بەگەڕخات، تا پێشەوایەتی لە دەست کوفر دەردەهێنێت و دەیخاتەوە دەست ئیسلامەکە.[١]

محەمەد ئیقبالی مەزن لە سەرەکیترین خوێنەرانی گۆڤاری "ترجمان القرآن" بوو، زۆر جێبایەخی بوو، بۆیە داوای کرد ئیمامی مەودوودی دیدەنییەکی بکات؛ ئیمام هاتە لاهوور و یەکتریان بینی، ئیتر زۆرجاری تر دیداریان ساز دەکردەوە. ئیمامی مەودوودی دەربارەی ئەو دیدارانە دەفەرموێ: "گونجاوییەکی زۆر هەبوو لە نێوان دید و بۆچوونەکانی من و ئیقبالدا".[٢]

هەر لەبەر ئەمەش بوو کە ئیقبالی شاعیر داوای لە ئیمامی مەودوودی کرد کە لە حەیدەر ئابادەوە (کە زۆر دوور بوو)، بگوێزێتەوە بۆ ڕۆژهەڵاتی پەنجاب (کە لاهوور یەکێکە لە شارە سەرەکییەکانی)، ئەویش لە ساڵی (١٩٣٨ز)دا گواستییەوە و لە گوندێکی بچووکدا نیشتەجێ بوو، گوندەکەیان ناو نابوو "دار الإسلام"، لەوێوە خەریکی پێگەیاندنی نوخبەی یەکەمی هاوبیرانی بوو. بەڵام هێشتا مانگ و نیوێکی لە مەنزڵگای نوێی نەبردبووە سەر، هەواڵی پێگەیشت کە محەمەد ئیقبالی گەورە کۆچی دوایی کرد!

ساڵی (١٩٤١ز) ئیمامی مەودوودی حەفتا و پێنج کەسایەتیی موسوڵمانی

---

(١) گۆڤاری (أضواء الشريعة، ر١١، ص٥١٣).
(٢) هەمان سەرچاوە، ل ٣١٤.

خاوەن هیممەتی بانگهێشتی لای خۆی کرد و دوای موناقەشە و باس و خواس، بڕیاریاندا "جەماعەتی ئیسلامی" پێك بهێنن و ئیمامی مەودوودییشیان بە ئەمیری جەماعەت قبووڵ کرد.

لە مانگی ئابی (١٩٤٧ز)دا بڕیار درا پاکستان لە هیندستان جودا ببێتەوە، بۆیە ئیمامی مەودوودییش وەکو زۆرێك لە موسوڵمانانی هیندستان هیجرەتی کرد بۆ پاکستان و لە لاهوور نیشتەجێ بوو.

شێخ (خەلیلولحامیدیـ)ـی هاوڕێی جیهادی ئیمامی مەودوودی و یەکێك لە نوخبە نزیکەکانی دەفەرموێ[١]: "ئیمامی مەودوودی لایەنگری دابەشکردنی هیندستان و جوێبوونەوەی موسوڵمانان و دامەزراندنی پاکستان بوو، بەڵام لە سەرکردایەتییەکەی پاکستان کە هەموویان سەربازی بوون، ڕازی نەبوو، چونکە ئەوانە دووبەشکردنی هیندستانیان بە پێی ئیسلامەکە نەبوو، بەڵکوو بە پێی موسوڵمانی جوگرافیایی بوو، کە گوایە هەرچی کەسێك لە ناوچەی موسوڵمانان دەژی و باوەڕی بە ئیسلام بە گشتی هەیە، موسوڵمانە و مافی دەنگدان و پاڵاوتنی لە پاکستاندا هەیە.

ئەم پێشبینییەی ئیمامی مەودوودی ڕاست دەرچوو، چونکە لەو ڕۆژەوە تا ئێستاش موسوڵمانانی پاکستان، لە پێش هەموویانەوە جەماعەتی ئیسلامی؛ هەر لە ڕەنج و هەوڵی ئەوەدان ئیسلام ببێتە سیستمی حوکمڕانی پاکستان، بەڵام هەر جارێك کە میللەت ئامادەی بڵندکردنەوەی سیستمی حوکمی ئیسلام دەبۆوە، عەسکەریتاریا ئینقیلابێکی دەکرد و نەیدەهێشت ئەهلی ئیسلام بێنەوە پێش، تا ئەو زەمانەی بە ملیۆن کەسایەتیی بێدین و لاڕێی وەکو قادیانییەکان دروستبوون و بوون بە حزبی پاڵدراوی بلۆکی سۆشیالیستیی سەرمایەداری و

---

(١) صلاح الدين النكدلي: الجماعة الاسلامية في باكستان/ المكتبة السلفية، المغرب، ط١، ١٤١٦هـ/١٩٩٥م.

گەیەنرانە دەسەڵات، تا نەهێڵن پاکستان ئەو گۆڕانە ڕیشەییەی بە سەردا بێت کە ببێتەوە بە "دار الإسلام"!

ئیمامی مەودوودیی ڕەحمەتی دەبوو لە چەندین لاوە هەڵمەت بەرێت تا بتوانێت بەرگری لە ئیسلامەکە بکات:

- **بەرەی عەلمانییەت:** لە شوێنکەوتووانی ئیستیعماری بەریتانی، کۆمۆنیست و سۆسیالیستەکان کە مێشکی لاوەکانی پاکستانیان پڕ کردبوو لە گومان لە ئیسلام و بەڵێنی بەهەشتی سەر زەمینیان پێ دەدان! ئیمامی مەودوودیی ڕەحمەتی زۆر پشوودرێژانەی موناقەشەی لەگەڵ ئەمانەدا دەکردن و گومانەکانیانی دەڕەواندەوە.

- **بەرەی دەرەبەگایەتی:** گەلانی هیندستان نەك هەر بە پێی باری ئابووری و خاوەنێتی بووبوون بە چین و توێژ، بەڵکوو بە پێی دینەکەشیان هەر چینایەتییەکی سەیر لە ناویاندا تا ئێستاش گەشەی کردووە، دەبوو ئیمامی مەودوودی دژی بەرەی دەرەبەگ و ئاغاکانیش بوەستێتەوە و بەرگری لە مافی خوراوی ئەو هەموو مرۆڤە مەحرוومە بکات، دژی دەسەڵاتی دەرەبەگەکان بوەستێتەوە کە توانای بڕیاری سیاسییان هەبوو، دەستیان لە چارەنووسی گەلاندا هەبوو.

- **بەرەی قادیانی:** دژوارییی ئەمانیش کەم نەبوو، بەرەیەکی بەتوانا بوون، چونکە ئینگلیز دروستی کردبوون و زۆر بە جیددی پشتی دەگرتن، ئەمانە دینێکی نوێیان هێنابووە کایەوە و دەیانوت (میرزا غوڵام) کۆتا پێغەمبەرە نەك محەممەدی سەروەرمان (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ! ئەمانە نفووزیان لە سوپا و پۆلیسدا زۆر بوو، ئەمانە بوون نەیاندەهێشت شەریعەتی ئیسلام بکرێتە یاسای پاکستان، چونکە پێیان وابوو یاساکانی ئینگلیزیش هەر لە بەرژەوەندی خەڵکی دانراوە و ئینگلیزیش ئەهلی کیتابن و موسوڵمانن!!! کە ئیمامی مەودوودی فەتوای دا قادیانی کافرن، ئەوانیش شکاتیان لێکرد و دایانە دادگا و بڕیاری

ئیعدامی بۆ دەرچوو، پاشان حوکمەکەی گۆڕا بۆ زیندانی هەمیشەیی، بەڵام لەژێر تین و فشاری جیهانی ئیسلامیدا دوای چوار ساڵ ئازاد کرا!

- **بەرەی مەزهەبیی بیرکول:** گەلانی هیندستان بە شێوەیەکی گشتی لەسەر مەزهەبی حەنەفین، ئەو مەزهەبەش (ما شاء الله) کە شوێنکەوتووانی بیرکول دەکات و زانایانی دواییینیان مەزهەبپەرستییان لێ کردوونەتە دینداریی! ئیمامی مەودوودی دەبوو دژی داخستنی ئیجتیهاد و ئەو تەعەسسوبە مەزهەبییەش بێتەوە. بەرەی ئەمان دژوارتر بوو، چونکە نەك هەر ئیمامیان تەکفیر کرد، بەڵکوو زاناکانی پاکستان دەچوونە پاڵ هەر حکومەتێك کە جەماعەتی ئیسلامی ببوغزێنێت، بە حاکم و حکومەتی پاکستانیشەوە نەدەوەستان؛ دەهاتنە وڵاتە عەرەبییەکان و لەسەر دەعوەتی جەمال عەبدوںناسری تاغووت، (عەللامە بەننوریـ)ـی پاکستان دەچووە میسر و ماوەی ڕەمەزانەکە لە تەلەفزیۆنی میسرییەوە دژی بیر و بۆچوونی ئیمامی مەودوودی قسەی دەکرد، چونکە گەنجی ئیخوان بەهۆی ئیخوانەوە؛ بە تایبەتی بە هۆی کاریگەریی سەید قوتبەوە وەکو مەرجەعییەتێکی فیکری تەماشای مەودوودیی مەزنیان دەکرد. جا (بەننوری) دوای ڕەمەزان لە میوانداریێتیی عەبدوںناسر دەڕۆیشت بۆ سعوودیە و لەوێ تا حەجکردنەکەی لەوێ دەمایەوە! ئێستاش زۆر لەو زانا کەڕە حەنەفییانە بە ئیمامی مەودوودی دەڵێن: مەردوودی!!

- **بەرەی نکووڵیکارانی سوننەت:** ئەمانەش بەرەیەکی تری سەرسەخت بوون، ئەمانە نکووڵییان لەوە دەکرد کە سوننەتی پاکی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ببێتە سەرچاوەی دووەمی یاسا و ڕێسا وەرگرتن، دەیانوت: "سوننەت وەکو قورئان نییە و دەستکاریی کراوە، سەرچاوەکانی هەمەجۆرن". حکومەتە عەلەمانییەکانی پاکستان و بەرە عەلەمانییەکانیش بۆ دروستکردنی بەلبەلەی زیاتر لە ناو موسوڵمانان‌دا، ئەمانەیان هان دەدا و کتێبەکانیان بۆ چاپ دەکردن و لە دادگاکاندا بەرگرییان لە تۆمەتبارانیان دەکرد!

ئیمامی ڕەحمەتی دەبوو بە جورئەت و پشوودرێژی و سینەفراوانییەوە ڕووبەڕووی ئەم هەموو بەرەیە ببێتەوە. لەسەر ئەمەوە دەبێت بۆ پەروەردەکردنی نوخبەکەی خۆشی موتەفەڕیغ ببێتەوە!!

ئیمامی هیممەتبەرز کۆڵی نەدا تا "جەماعەتی ئیسلامیـ"ـی دروست کرد و سەدان پیاوی وەکو (خورشید ئەحمەد)ی تێدا پەروەردە کرد، کە سێ جار کرا بە وەزیری دارایی و ئابووری، چونکە یەکێکە لە هەرە شارەزایانی بواری نەخشەی ئابووریی جیهانی ئیسلام، بۆیە کرابوو بە ئەندامی داڕشتنی دەستووری ئیماراتیش!

ڕەنج و جیهادی ئیمامی مەودوودیی مەزن هەر بەردەوام بوو، تا لە بەرەبەیانی (١٩٧٩/٩/٢٣ز)دا دڵی گەورەی لە لێدان کەوت و کۆڵێکی زۆر قورسی بۆ جەماعەتی ئیسلامی بە جێ هێشت، کە تا لە ژیاندا مابوو کەس لە ئەندامانی جەماعەت هەستیان بەو قورساییەی نەکردبوو. ئیمامی مەودوودی کۆچی دوایی کرد و بۆشاییەکی گەورەی لە دوای خۆی بە جێ هێشت، کە نە وەکو مەرجەعییەتی فیکر و فیقهـ پڕ بۆوە، نە وەکو نەخشەوانی پەروەردەی سیاسی. هەرچەندە جەماعەتی ئیسلامی یەکسەر دوای ئیمامی مەودوودی (شێخ میان توفەیلیـ)ـیان لە شوێنی دانایەوە، بەڵام کەلێنی ئەمیرێتیی جەماعەتی ئیسلامی زۆر لەوە گەورەتر بوو، بۆیە چووە کەنار و (قازی حسێن) هاتە جێگای، ئەویش تا ساڵی (٢٠١٠ز) کارامانە بردی بەڕێوە و کە ئەویش کەناری گرت، جەماعەت بە ڕای زۆرینە (منەووەر حەسەنـ)ـیان هەڵبژارد، کە لە سەردەمانی خوێندنی زانکۆیدا لە حەفتاکانی سەدەی ڕابوردوودا بەرپرسی یەکێتیی قوتابیانی جەماعەتی ئیسلامی بوو، یەکێکیشە لە بیرمەندەکانی جەماعەتی ئیسلامی.

* * *

لەبەرنامەی جەماعەتی ئیسلامی

بانگەوازی جەماعەت:

١- بانگەوازەکەمان بۆ هەموو مرۆڤایەتییە، بە تایبەتییش بۆ موسوڵمانانە، تا خوا بە یەك بناسن، بە پاکی بیپەرستن و شەریکی بۆ بڕیار نەدەن، چونکە غەیری ئەو هیچ خوایەکی دیکە نییە.

٢- بانگەوازەکەمان بۆ هەر کەسێکە کە بە ئاشکرا بە ئیسلام ڕازی بووە و، هەر بە ئیسلام دینداریتی دەکات و، خۆی لە چڵك و چەپەڵیی دووڕوویی پاك دەکاتەوە و، ڕەفتاری لە پێچەوانەکاریی دینەکە دەپارێزێت.

٣- بانگەوازەکەمان بۆ هەموو خەڵکی سەر زەوییە، تا چاکسازییەکی سەرڕاستانە لە بنەماکانی حوکمڕانیی ئەم سەردەمەدا بکەن، کە تاغووتان و ملهوڕان دنیایان پڕکردووە لە فەساد و ستەم و خراپەکاری. دەخوازین پێشەوایەتیی فیکری و کردەوەییان لە چنگ دەربهێنرێت و بخرێتە بەردەست ئەو پیاوە دەسپاکانەی باوەڕیان بە خوای گەورە و بە ڕۆژی دوایی هەیە و، لەسەر دینی حەقن و، ئیستیکباری و خراپەکارییان لەسەر زەوییدا ناوێت.

* * *

نموونە لەپەیڕەوی ناوخۆیی جەماعەتی ئیسلامی

١- زۆربێت و بۆربێت نا: ئیمام لە کتێبی "واقع المسلمین و سبیل النهوض بهم"دا دەفەرموێ: "مەبەستمان پاڵفتەکردنی تاکە پیاوچاکەکانە، تا هەموویان لە ڕێکخستنێکدا گرد بکەینەوە، تا ئەوانەیان بە گەڕ خەین کە خۆیان لە گوناح

پاراستووه و، ئامادەیی ئەوەیان تێدایە ئەرکی بانگەوازەکە بخەنە ئەستۆی خۆیان و، بە سامان و ڕەنجییانەوە خۆ بۆ ئەم کارە تەرخان بکەن".

٢- پێگەی ڕێکخستن ئەمیر و ئەنجومەنی شوورا هەڵدەبژێرێت: جەماعەتی ئیسلامی زاراوەی ئەمیر بۆ سەرۆکەکەی دادەنێ، ئەمیر بە هەڵبژاردنی نهێنی لە نێوان ئەندامانداا هەڵدەبژێررێت. ئەمیر کە سیاسەتی جەماعەت دیاری دەکات و لە دوای ڕاوێژ بە ئەنجومەنی شوورا -کە پەنجا کەسن- بەرنامەی کۆمەڵکاریی دەزگاکان دادەڕێژێت.

٣- ئافرەتیش ئەندامە لە جەماعەتی ئیسلامیدا: مادەی دەیەمی دەستووری جەماعەتی ئیسلامی جەخت لەسەر ئەندامێتیی ئافرەتان لە جەماعەتەکەدا دەکاتەوە و دەڵێ: "ئافرەتان لە سنووری چالاکیی خۆیاندا کار دەکەن".

لە ماددەی هەشتا و هەشتیشدا دەڵێ: "سیستمی کاری خانمان -لە ئەندامان و لایەنگران- لە سیستمی کاری پیاوان جودایە، ئەمیری جەماعەت بۆی هەیە بەرنامە و پێڕەوێکی تایبەت بە خۆیان بۆ دارێژێت".

٤- جەماعەتی ئیسلامی چەکداریی ناکات: ئیمامی مەودوودی لە پەیامی "واجب الشباب المسلم"دا دەفەرموێ: "نە کۆمەڵی نهێنی پێکەوە بنێن و نە چەکیش بۆ گۆڕانکاریی بارودۆخ بە کار بهێنن! چونکە ئەو شێوازەکارە سەرەنجامی پەلەکردنە".

٥- کۆمەڵکاریی جەماعەتی ئیسلامی نهێنی نابێت: لە بڕگەی (ت)ی ماددەی پێنجەمی دەستووری جەماعەتی ئیسلامیدا هاتووە، کە جەماعەتی ئیسلامی لە خەباتی خۆیدا بە شێوەی نهێنی کار ناکات، بەڵکو هەموو چالاکییەکانی بە ئاشکرای وەك ڕۆژی ڕوون ئەنجام دەدا.

نموونە لەپەیکەری ئیداریی جەماعەتی ئیسلامی

١- کۆنگرەی گشتی: سەرچاوەی دەسەڵاتەکانە.

٢- ئەمیری جەماعەت: ئەمیر بە ڕای زۆرینەیەکی کەم لە نێوان ئەندامانی جەماعەتدا بۆ ماوەی پێنج ساڵ هەڵدەبژێررێت و دەکرێت نوێ بکرێتەوە.

٣- ئەنجومەنی مەرکەزیی شوورا: لە پەنجا ئەندام پێك دێت، کە بە دەنگدانی نهێنی هەڵدەبژێررێن، هەر ناوچەیە و ژمارەیەکی گونجاو نوێنەری خۆی لە ئەنجومەنی شوورادا دەبێت. خولی ئەنجومەنی شوورا سێ ساڵە.

٤- بڕیاری شوورا بە کۆڕا (ئیجماع)ە، ئەگەر نەبوو، بە زۆرینە: لە ئامادەبووانی ئەو کۆبوونەوەیە. ئەگەر ئەمیر بڕیارێکی شوورای واژۆ نەکرد، دەخرێتەوە دانیشتنی داهاتووی شوورا و موناقەشە دەکرێتەوە و دەنگی لە سەر دەدرێتەوە، کە زۆرینەی بە دەست هێنا، ئەمجارە ئەمیر بۆی نییە واژۆی نەکات.

٥- ئەمیر سەرۆکی بەش و ناوچەکان دادەنێت: دەیشتوانێت لایاندات.

٦- ناوچەکان دەستەی ڕاپەڕێنەرانیان دەبێت، کە لە (دە) کەس کەمتر نابن.

* * *

سێیەم- ماشۆمی

(ئەنجومەنی شورای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا)

حزبی ماشۆمی (ئەنجومەنی شووری موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا): بە سەرۆکایەتیی د. محەمەد ناسر (رحمه الله)، کە لە ساڵی (١٩٤٥ز)دا دامەزرا و لەو ساڵەوە کاریگەریی خۆی لە سەر پتەوکردنی بیر و هۆشی فیکری سیاسیی ئیسلامی ئەندۆنیسیا و هەموو وڵاتانی باشووری رۆژهەڵاتی ئاسیادا هەبوو، وەك مالیزیا، تایلەند، فیلیپین، سەنگافوورە، ژاپۆن و کۆریاکان!

لەبەر ئەوەی زۆر لە گەنجی نەوەی نوێی ئێستامان زانیاری مێژوویی و جوگرافیایی دەربارەی وڵاتێکی دووری وەکو ئەندۆنیسیا کەمە، باشتر وایە کەمێك لەو دوو لایەنەوە بیناسێنین:

ئەندۆنیسیا: ئێمەی کورد دەڵێین ئەندۆنیسیا، لە ڕاستییدا ئیندۆنیسیایە، کە لە دوو وشە پێك دێت "ئیندۆ" واتە: (هیندستان) و، "نیسیا" واتە: ڕۆژهەڵات. هەندێك دەڵێن: بە مانای دوورگەیە. ئیندۆنیسیا بە مانای یەکەم واتە: هیندستانی ڕۆژهەڵات. تا پێش زەمانی ئیستیعماری ڕۆژئاوا هەر پێی دەوترا هیندستانی ڕۆژهەڵات. بە مانای دووەمیش یەعنی دوورگەکانی هیندستان.

پێکهاتەی: ئەندۆنیسیا وڵاتێکی ئیسلامییە و دەکەوێتە باشووری ڕۆژهەڵاتی کیشوەری ئاسیاوە، وا لە نێوان (٧پلەی باکوور) و (١١ پلەی باشووری هێڵی ئیستیوا)، لە باری درێژییشەوە وا لە نێوان (دوو پلەی ٤٥ و ١٤١ی ڕۆژهەڵات). هەر چوار لای ئاوە. چونکە وڵاتەکە لە (١٧٫٥٠٨) دوورگە

پێك هاتووە، زۆرینەی کەسی تێدا ناژی. ڕووبەرەکەی نزیکەی (١٢) ملیۆن کیلۆمەتری دووجایە، بەڵام وشکانییەکەی نزیکەی (٢٫٠٢٧ ملیۆن) مەتری دووجایە و باقییەکەی تری دەریایە. گەورەترین دوورگەی "کالیمانتانـ"ـە، کە بەشی باکووری عایدی مالیزیایە. پاشان "جاوە"، هەزار کیلۆمەتر درێژە، (لە زاخۆوە تا زوبێری بەسرە)، ئینجا "سۆمەترە"، کە پڕە لە ڕووبار، چیا و دەشتی بە پیت، چیای تێدایە کە نزیکەی (٣٥٠٠) مەتر لە ئاستی دەریاوە بڵندە، زۆرترین ڕێژە دانیشتوانی تێدایە و زۆر ئاوەدانە، هەروەها دوورگەی "سۆلاویسی"، کە چوارەمین دوورگەی گەورەی ئەندۆنیسیایە، ئینجا دوورگەکانی "سولوا، نالودە و ئەوانی دیکە".

ئاو و هەوا: کەشی هەوای مەدارییە، پلەی گەرمیی لە (٢٥) تێناپەڕێت، بە درێژایی ساڵ باران دەبارێت و سەرما نییە. شێی هەوای زۆرە.

سەرەکیترین شاری: "جاکارتا"ی پایتەخت کە لە دوورگەی جاوەدایە، ئیستیعماری هۆڵەندی دروستیان کرد و ناویان لێنا باتافیا، بەڵام دوای ڕزگاریی وڵات ناو نرا جاکارتا.

باندۆنگ: کە یەکەمین کۆنگرەی دەوڵەتانی بێلایەنی لێ بەسترا.

سورابایا: لە ڕۆژهەڵاتی جاوەیە و بەندەرێکی سەرەکیی بازرگانییە ، زۆر لە پیشەسازیی وڵاتیش لەوێیە.

دانیشتوانی: ئەندۆنیسیا لە ڕووی زۆری دانیشتووانەوە یەکەمین وڵاتی ئیسلامییە و لە دوای چین و هیندستان و ئەمریکا؛ چوارەمین وڵاتی چڕی دنیایە، (٢٣٨) ملیۆن کەسی لێ دەژی. (٦٠%)یان لە جاوە و مادۆرا دەژین. ساڵانە (٣) ملیۆن زیاد دەکەن!

توخمی مرۆڤەکانی: سەر بە توخمی مەلاوین، سەریان بچووك و خڕە و باڵایان کورتە و چاو بچکۆلەن. لەگەڵ دانیشتوانی ئەسڵیی وڵاتەکەدا چینی، هیندستانی، عەرەب و هۆڵەندیی لێ دەژی.

دینی: (٩٤%)ی دانیشتوانی ئەندۆنیسیا موسوڵمانن، (٣%)ی مەسیحین، (٢%)ی هیندۆسن، (١%)ی بودایی و (١%)یش دینی ترە.

زمانی: زمانی ڕەسمی وڵات باهاسایە و (٥٨٣) زارگۆتن (لەهجە)شی هەیە. بە پیتی عەرەبی دەنوسرا، بەڵام کاتێك مستەفا کەمال نووسینی زمانی تورکیی کرد بە لاتینی، ئیستیعماری هۆڵەندییش خۆی هاندا و لە (١٩٢٧ز)دا نووسینی زمانی ئەندۆنیسیای گۆڕی بە لاتینی.

ئابووری: چاندن گەورەترین هۆکاری بەرهەمهێنانە، بۆیە (٦٥%)ی دانیشتوان لە (١٨) ملیۆن هیکتاری خاکی بەپیتدا پێوەی خەریکن. سەرەکیترین بەرهەم برنجە، کە خۆراکی سەرەکیی دانیشتوانەکەیە، ساڵانە نزیکەی (٥٠) ملیۆن تەنی لێ بەرهەم دێت! پاشان گەنمەشامی، کە نزیکەی (٥) ملیۆن تەنی لێ بەرهەم دێت، ئینجا گەنم، قاوە و چا.

ئەندۆنیسیا دوای مالیزیا دووەمین وڵاتی جیهانە بۆ بەرهەمهێنانی لاستیك، (وەکو بنێشتە تاڵە قەدی درەختی بۆ لەلە دەکرێت و لێی دێتە دەرەوە)، ئەندۆنیسیا ساڵانە نزیکەی (١٦) ملیۆن تەنی لێ بەرهەم دەهێنێت.

سامانی ئاژەڵی: ئەندۆنیسیا زیاتر لە (٨) ملیۆن سەر مانگا، (٥) ملیۆن سەر گامێش، (٥ر٥) ملیۆن مەڕ و (٩) ملیۆن سەر بزنی تێدایە. ساڵانەش نزیکەی (٣) ملیۆن تەن ماسی بەرهەم دەهێنێت.

کانزا: ئەندۆنیسیا نزیکەی (٣٠) هەزار تەن قەسدیر دەردەهێنێت کە دەکاتە چارەکی بەرهەمی جیهان، پێنجیەکی بۆکسیتی[1] جیهان لە ئەندۆنیسیایە، زیاتر لە دوو ملیۆنی لێ بەرهەم دەهێنێت. ئەمە جگە لە مەنگەنیز، ئاسن، فۆسفات، یۆد و خوێ.

---

(١) کەرەستەیەکی خاوی زەوییەو زۆر شتی لێدروستدەکرێ، لەوانە: ئەلەمنیۆم و ئەو توێژاڵە کانزایەی، کە ناو فڕنی پێسواغدەدرێ، وەکو ستیل دەبریسکێتەوەو وەکو فۆرمیکا بۆ ڕووکەشکردنی مس و ئاسن و شتی وا بەکاردێت.

نەوت و غاز: ئەندۆنیسیا یەکێکە لە وڵاتە نەوتییەکانی جیهان، چونکە نەوت و غازی زۆرە، (١٠) ملیار تەنی ئیحتیات هەیە و ساڵانەش (٧٠) ملیۆن تەنی لێ بەرهەم دەهێنێت، لە غازیش؛ (٢٥) ملیۆن مەتری دووجا.

پیشەسازی: زۆرینەی بەرهەمەکانی پیشەسازی لە ئەندۆنیسیا دەسکارن، (١٠%)ی بوجەی ساڵانەی دەوڵەت پێکدەهێنێت. جۆریشی وەکو شەکر، چا، بەرهەمی لاستیك، تایەی ئۆتۆمبێل، سابوون، پەیینی کیمیاوی، کاغەز، شووشە و بەرهەمی چنراو.

هاتوچۆ: سەرەکیترین ڕێی هاتوچۆ دەریایە، بازاڕ هەیە لەسەر ئاوە و دوکانەکانی بەلەمن و خەڵکیش بە سواری بەلەم دەڕوات بۆ بازاڕ!!

(٨٥٠٠٠) کم ڕێگای سەیارە و (٩٠٠٠) کم هێڵی شەمەندەفەری هەیە.

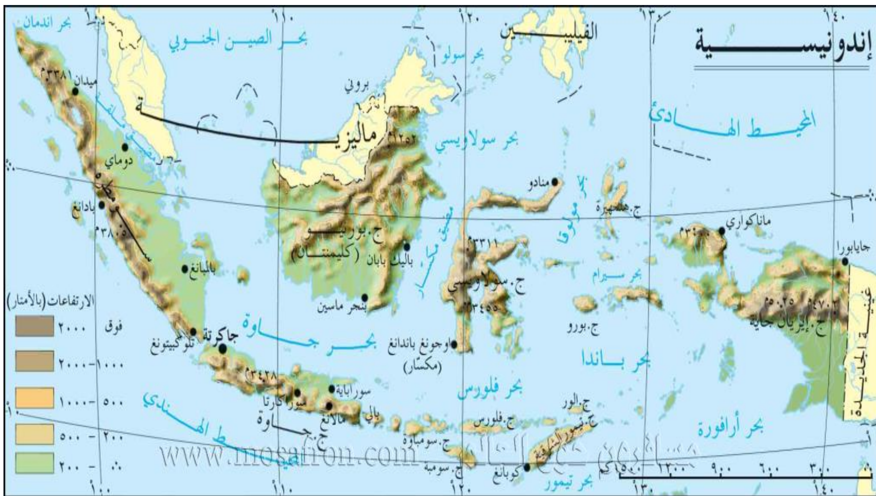
سیستمی حوکم: سیستمی حوکم کۆمارییە و سەرۆکی کۆمار و ئەنجومەنی نیشتیمانی (پەرلەمان)، ڕاستەوخۆ لە لایەن دانیشتوانەوە هەڵدەبژێررێن.

ئەندامێتیی نێودەوڵەتی: ئەندۆنیسیا لە دامەزرێنەرانی دەوڵەتانی بێلایەن و ڕێکخراوی نێودەوڵەتیی ئاسیان و بیست وڵاتە ئابوورییە گەورەکەی جیهان و ئەندامی نەتەوە یەکگرتووەکانە. هەژدەهەم وڵاتی ئابووری باشی دنیایە.

* * *

ئەندۆنیسیاو ئیسلام

بەراوردێکی وردەکارانە نییە کە کەی ئیسلام گەیشتە ئەو وڵاتە؟ بەڵام هەموو مێژوونووسان لە سەر ئەوە کۆکن کە زۆر زوو ئیسلام لە ڕێی بازرگانە

يەمەنییەکانەوە گەیشتە ئەندۆنیسیا و خەڵکەکەش زۆر بە پێشوازییەوە هاتن و موسوڵمان بوون! (مارکۆپۆلۆ)ی گەشتیاری ئەوروپایی لە ساڵی (٦٩٢ک/١٢٩٢ز)دا نوسیوێتی: "دانیشتوانی ئەو وڵاتە موسوڵمانن و مەملەکەتێکیان بە ناوی "بەرلاك" بە پێی شەریعەتی ئیسلام دامەزراندووە".[1] سەرچاوەکانی مێژووی ئیسلامیش ئەوە ڕوون دەکەنەوە کە هەندێك کەسی خەڵکی ئەم وڵاتە لە سەردەمی هاڕوونە ڕەشیددا هاتوونەتە بەغدا. هەروەها (ئیبنو بەتتووتە)ش لە ساڵی (٧٤٦ ك/١٣٤٥ز)، واتە دوای پەنجا ساڵ لە نوسینەکەی (مارکۆپۆلۆ) چۆتە ئەندۆنیسیا و باسی دوور و درێژی نوسیووە و

---

(١) دائرة السفير للمعارف الاسلامية، ج ٢٨، ص٢١٩٧.

ئاماژەی بەوە کردووە کە لە "بەرلاك"، کە ناوچەیەکە لە سۆمەترە، دەوڵەتێکی ئیسلامیی لێیە، مەزهەبیان "شافیعیـ"ـیە و پاشاکەیان ناوی (مەلیك زاهیر)ە، پیاوێکی خاوەن تەقوایە و بە پێ دەچێت بۆ نوێژی هەینی و هەمیشە هۆشی لای جیهادە و کۆڕەکانی پڕە لە ئەهلی قورئان و شەرعناسی.

دیارە لەوەودوا زۆر ئیمارەتی تر لەو وڵاتە دروست بوون، لەوانە:

- **بەنتام:** کە سوڵتان حەسەنوددین لە ساڵانی (٩٧٦ك/١٥٦٨ز) لە دوورگەی سۆمەترە پێکی هێناوە. گەورەترین ڕۆڵی لە جیهاددا دژی ئیستیعماری پورتوغالی بینیوە.

- **باسای:** مەملەکەتێك بووە بە ناوی دەسەڵاتدارەکەیەوە ناونراوە، کاتێك لەسەر دەستی داعییەکی ئیسلام بە ناوی بورهانەدینەوە موسوڵمان دەبێت، مەملەکەتەکەی دەکاتە ئیمارەت و خۆشی ناو دەنرێت "پاشای پیاوچاك". هەواڵ بۆ والی مەککە دەنێرێت کە موسوڵمان بووین، بەڵکوو زانامان بۆ بنێرن، ئەوانیش زانایەکی گەورە بە ناوی (ئیسماعیل) دەنێرنە لای، کە وەکو مەرجەعییەتی شەرع بۆیان دەبێتە سەرچاوەی ناسینی دینەکە و زانینی.

- **ئاچێ:** لە باکووری سۆمەترە بووە، لەو زەمانەوە کە ئیسلامی وەرگرتووە لێی لا نەداوە و نەشیهێشتووە کەس سیاسەتێکی تری بەسەردا بدات. تا ئێستاش ناوچەیەکە شۆڕشی ئیسلامیی تێدایە. سەلاحەددینی کوڕی عەلی، عەلادینشا و سوڵتان ئەسکەندەری مۆتا، بەناوبانگترین سوڵتانە کۆنەکانین.

- **مەلقا:** پاشاکەیان کچە ئەمیرێکی موسوڵمانی ئیمارەتی باسای مارەکرد و موسوڵمان بوو، بەوەش ئیمارەتەکەی موسوڵمان بوون و هەر وا مانەوە تا ساڵی (٩١٧ ك/ ١٥١١ز)، دوای بەرگرییەکی زۆر شکان و کەوتنە بەردەستی ئیحتیلالی پورتوغالی.

- **دیماك:** لە ناوەڕاستی دوورگەی جاوەیە، ڕەمەزان فاتیمی دروستی کردووە،

پەیوەندیی بەهێزی لەگەڵ خیلافەت و مەڵبەندەکانی ئیسلامدا بە بەردەوامی هەبووە، تا ئەو سەردەمەی ئەمیش کەوتۆتە ژێر چەپۆکی ئیستیعماری پورتوغالی. بەناوبانگترین ئەمیریان، ڕادین فەتاح و ڕادین ترینگانۆیە. ئێستا ویلایەتێکی مالیزیا ناوی ترینگانۆیە.

* * *

داگیرکەران:

١- **پورتوغالییەکان:** لە ساڵی (٩١٧-٩٤٧ک/١٥١١-١٥٤٠ز)یان ویست تا وڵاتیان کۆنترۆڵ کرد.

٢- **ئیسپانییەکان:** لە هەمان ماوەدا ئەوانیش دوورگەی کالیمانتانیان داگیرکرد و خستیانە ژێر حوکمی خۆیان.

٣- **هۆڵەندا:** کە لە ڕوواڵەتدا بۆ دژایەتیی پورتوغالییەکان (کە لە ئەورووپا دژی یەکتریی بوون)، هاتبوو، واش موسوڵمانانی ناوچەکەی فریودا کە بۆ یارمەتیدانیان هاتووە. بەڵام هەر بەوەندەی پورتوغالییەکان دەرکران، ئینجا هۆڵەندییەکان دەستیان بە سەر هەموو ناوچەکەدا گرت و ئەمانیش وەکو بەریتانیای ئیستیعمار لە ساڵی (١٠١١ک/١٦٠٢ز)دا "کۆمپانیای هیندستانی ڕۆژهەڵاتی هۆڵەندیـ"ـیان دامەزراند. هۆڵەندییەکان زۆر لەو دوو ئیستیعمارەی تر خراپتر بوون، زمانی هۆڵەندییان بە سەر دانیشتواندا فەرز کرد. ناوی جاکارتایان گۆڕی بۆ بیتاڤیا، هەرچی بەرهەمی چاندنی وڵاتەکە هەبوو دەیاندزی و دانیشتوانەکەیان ناچار دەکرد کە ئەو بەرهەمە بچێنن کە خانم و ئاغای هۆڵەندی حەزیان لێیە! بەمەش گرانییەکی یەکجار گەورەیان لە ئەندۆنیسیادا دروست کردبوو! لە ساڵی (١٢١٤ک/١٧٩٩ز)دا هەروەکو ڕەفتاری ئیستیعماری ئینگلیزی کۆمپانیاکەیان کۆتایی پێ هێنا و بە ڕەسمی خۆیان بوونە حاکمی

کردەوەیی هەموو ئەندۆنیسیا!! موسوڵمانانی هەموو ئیمارەتەکان بەردەوام بەرگرییان لە خۆیان دەکرد، بەڵام چونکە پەرتەوازە بوون و دەستیان بە یەکتریی نەدەگەیشت، ئیحتیلالی هۆڵەندی ئاسان و خێرا بەرگریکردنەکەیان خامۆش دەکردەوە. ئەمە هەروا ڕۆیشت تا لە ساڵی (١٢٤١ك/١٨٢٥ز)دا شۆڕشێکی بەرفراوانتر لە ئیمارەتەکانەوە دژی ئیستیعماری هۆڵەندا بەرپا بوو، لە ئاچێوە بە سەرۆکایەتی دوو پاشای یەك لەدوای یەك؛ (ئیبراهیم مەنسوور) و (تەنکۆ عومەر). لە "دوورگەی ملووکەوە" بە سەرۆکایەتیی (سوڵتان حەسەن). لە "سۆمەتر"ەوە بە سەرۆکایەتیی (ئیمام بتگۆل)، لە "جاوە"شەوە بە سەرۆکایەتیی (ئەمیر دیبۆ نەجارا). ئەمەش وای کرد هۆڵەندای ڕقن سیاسەتی "زەویی سووتاو" بگرێتە بەر و هەرچی دەستی گەیشتێ سوتاندی. تین و فشارێکی خوێنڕێژیی خستە سەر هەموو ناوچەکان. ئەم ململانێ خوێناوییە هەروا بەردەوام بوو تا جەنگی جیهانیی یەکەم (١٩١٤-١٩١٨)، کە دانیشتوانی ئەندۆنیسیا زیاتر خۆیان گرد کردبۆوە و چەندین کۆمەڵیان پێك هێنابوو، هەمووشیان لەسەر دەرکردنی ئیستیعمار کۆك بوون، لەوانە:

- کۆمەڵەی خێرخوازانی جاکارتا.
- کۆمەڵەی ڕەوشتبەرزی لە ڕۆژهەڵاتی جاوە.
- کۆمەڵەی محەممەدیان، کە محەممەد دەحلان لە ساڵی (١٣٣١ك/١٩١٢ز) دروستی کردبوو.
- کۆمەڵەی ئیسلاحی ئیسلامی.
- حزبی یەکێتیی گەلی ئەندۆنیسی، ساڵی (١٣٤٩ك/١٩٣٠ز).
- حزبی سۆسیال دیموکرات.
- حزبی لاوانی جاوە.

- حزبی ئیسلامیی ئەندۆنیسی.

- کۆمەڵەی لاوانی موسوڵمان.

- حزبی هاوبەشی ئیسلامی لە سۆلۆ.

- حزبی نیشتیمانی، کە ئەحمەد سۆکارنۆ لە ساڵی (١٣٤٧ك/١٩٢٨ز) دروستی کردبوو.

ئیحتیلالی هۆڵەندی بۆ لاوازکردنی بەرەی گەلی ئەندۆنیسی -جگە لەوەی کە سوپای خۆی بە ئاگر و ئاسن ڕەفتاری عەسکەریتاریایی دەکرد-، کۆمەڵێك حزبی واجیهەی دروست کرد و پشتی گرتن. لەوانە: "حزبی کۆمۆنیستیی ئەندۆنیسیا"، کە دوایی بووە سێیەمین گەورەترین حزبی کۆمۆنیستیی دونیا دوای سۆڤیەت و چین! بەڵام بەرەی موسوڵمانەکانیش خۆیان ڕێکخست و یەك پێکهاتەیان بە ناوی "ئەنجومەنی شوورای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا-ماشۆمی" پێکهێنا و کەوتنە کاری خۆیان.

جەنگی جیهانیی دووەم (کە لە ڕاستیدا جەنگی دووەمی ئەورووپاییە ئیستیعمارییەکانە)، لە ساڵی (١٣٥٨ك/١٩٣٩ز)دا دەستی پێ کرد، ژاپۆن (یابان) دژی هاوپەیمانەکان وەستایەوە. لەبەر ئەوەی هۆڵەنداش لە ڕیزی هاوپەیمانەکان بوو؛ ژاپۆن پەیوەندییەکی توندوتۆڵی لەگەڵ گرووپەکانی ئەندۆنیسیادا ڕێکخست و بە هاوکاریی ئەوان هێرشێکی سەربازیی بەرفراوانی کردە سەر ئەندۆنیسیا و ئیستیعماری هۆڵەندیی دەرپەڕاندن. ژاپۆنییەکان خێرا زمانی هۆڵەندییان ئیلغا کردەوە و زمانی ئەسڵی مەلاوی ناوچەکەیان هێنایەوە پێش و ناوی جاکارتایان نایەوە لە پایتەختەکە کە هۆڵەندییەکان کردبوویان بە بتاڤیا. بەڵام بە داخەوە زۆری نەبرد ژاپۆنیش کەوتە ڕەفتاری ئیحتیلالی ئیستیعماریانە و کەوتە ڕووتاندنەوەی دانیشتووان (چونکە لە بەرەی جەنگی جیهانیدا بوو، پێویستیی بە هەموو پاڵپشتێك هەبوو، نەشیدەویست بە دۆستانە پەیدای بکات،

بەڵکوو بە زۆری زۆرداری!). ئەمەش بووە هۆی ئەوەی گرووپەکانی ئەندۆنیسیا دژی بوەستنەوە. دەسەڵاتدارانی ژاپۆن لە ئەندۆنیسیا بڕیارێکی عەنتەرییان دەرکرد، کە بریتی بوو لە قەدەغەکردنی هەموو حزب و گرووپەکان و ڕێگرتنیان لە کارکردنی ئاشکرا! ئەمەش کاردانەوەکەی قورس کرد. چونکە زۆرینەیان -بە تایبەتی گرووپە ئیسلامییەکانیان- شۆڕشیان دژی ژاپۆن بەرپاکرد و بەردەوامیش بوون تا ئەو ساتەی ئەمریکا بۆمبە ئەتۆمییەکەی دا بە سەر ژاپۆندا، ئیدی ژاپۆن تەسلیم بوو، بەمەش دەرفەتی کۆمەڵکاریی باشتر بۆ دانیشتوانی ئەندۆنیسیا لوا و هەموو بە جارێ بوونە پاڵپشتی گرووپە سیاسییەکانیان و هەموویان پێکەوە ئیحتیلالی ژاپۆنیشیان دەرپەڕاند.

بەڵام وەکو پیشەی هەموو داگیرکەرێکی کافر، ئامادەبوون دەسەڵاتی سیاسیی وڵات تەسلیم بە کۆمۆنیست و باقی عەلەمانییەکانی تر بکەن، بەو مەرجەی نەهێڵن ئیسلامییەکان بێنە پێشەوە، بۆیە ئیحتیلالی ژاپۆنی لە هەندێك شوێن کشایەوە کە بەرەی ئەحمەد سۆکارنۆ و حزبی نیشتیمانی بوو، بەمەش هەلی دروستکردنی حکومەتێکی کاتیی بە سەرۆکایەتی ئەحمەد سۆکارنۆ و محەمەد حەتتیی جێگری ڕەخسا، حکومەتێکی ئەندۆنیسیی سێبەر (حكومة الظل) دروست بوو، تا دواتر هەموو چوونەوە جاکارتا.

* * *

ماشۆمی؛ دەستپێکردن و کۆتایی

هەوڵی نوێی موسوڵمانانی ئەندەنوسیا بۆ گێڕانەوەی دەسەڵاتی سیاسیی خۆیان و دروستکردنی دەوڵەتێکی ئیسلامی زۆر کۆنە، پێش قۆناغی ئیستیعمار دیارە کە ناوچەکە هەمووی لە لایەن ئیمارەتە ئیسلامییەکانەوە دەبرا بەڕێوە، لە قۆناغی دووەمدا کە (٣٥٠) ساڵی ئیستیعماری پورتوغالی، ئیسپانی، هۆڵەندی، بەریتانیای و ژاپۆنی بوو، موسوڵمانان لە بەرگریکردن لە دین، خاك، خەڵك و دەسەڵاتیاندا بوون. لە قۆناغی سێیەمیاندا کە ماوەی شەست ساڵە، دژی حەملەی ڕیشەکێشکردن، کەناردان و ئیهمالکردنیان وەستاونەتەوە. بەڵام لە هیچ قۆناغێکدا کۆڵیان لە خەباتکردنیان نەداوە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی. کە هەر نەیانتوانیبێت لە هەموو ئەندۆنیسیادا داییمەزرێنن، بە تەئکید لە هەندێك ناوچەدا (دار الإسلامـ)ـیان بۆ خۆیان دروست کردووە و بەرگریشیان لێکردووە، وەکو (دار الإسلام) لە ناوچەی سۆلاویزی باشوور و ئاچێ لەو سەری باکوور. چونکە ئیسلامییەکانی ئەندۆنیسیا لەو قەناعەتەدان کە عەلەمانییەکان (کۆمۆنیست و لیبراڵەکان کە پاشکۆی ئیستیعمار بوون)، بەرهەمی شۆڕشی میللەتەکەیان بۆ خۆیان دزیوە و بە ناوی نیشتمانپەروەرێتییەوە هەموو دزییەکی خۆیان کردووە بە یاسایی! لە گەورەترین خەباتکاریی ئەم ڕەنجە ئیسلامی و نیشتمانییە:

١- سیکارجی ماریدان کارتۆ سوویرجۆ: (موجاهیدێکی موسوڵمانە) و لە ساڵی (١٩٠٥ز)دا لە شاری چیبۆی سەر بە جاوە لەدایکبووە، ژنی لە ناوچەی سۆلۆ هێناوە کە کاریگەریی زۆری بۆ بەردەوامی و بەرفراوانبوونی جیهادەکەی هەبوو. بە ملیۆنان خەڵکی ئەندۆنیسیا بە چاوی ڕێز و مەزنییەوە دەڕواننە ئەم پیاوە خاوەن خەباتە، چونکە بەڕای ئەوان چەسپاندنی شەرعی یەکسەر و بێ دواخستن هەوڵی لەو شوێنانەدا داوە کە کەوتونەتە بەر دەستی. ئەم موجاهیدە

دامەزرێنەری "سوپای ئیسلامیی ئەندۆنیسیا" بوو، کە دژی ئیحتیلالی هۆڵەندی دەجەنگا، پاشان بوو بە فەرماندەی باڵی سەربازیی ماشۆمی، کە پێی دەوترا "حزبوڵڵا". سووربوونی ئەم و پاڵپشتییە زۆرەکەی بوو بۆ ماشۆمی کە دوای جەنگی جیهانیی دووەم بووە حزبێکی سیاسیی کاریگەری وڵات. هەر لەو ساڵەدا (١٩٤٥ز) دەیویست دەوڵەتی ئیسلامی ئەندۆنیسیا ڕابگەیێنێت، بەڵام سەرکردایەتیی ماشۆمی داوایان لێ کرد سەبر بگرێت! تا بزانن هاوکاریکردنیان لەگەڵ ئەحمەد سۆکارنۆ دەگاتە چی؟!!

کە کارتوسوویرجۆ هەستی کرد سۆکارنۆ بە موناوەرە سیاسییەکانی سەرانی ماشۆمیی فریو داوە، لە (١٢ی شەووالی ١٣٦٨- ١٩٤٩/٨/٧ز)دا دامەزراندنی "دەوڵەتی ئیسلامیی ئەندۆنیسیا"ی ڕاگەیاند، کە بووە هۆکاری ئەوەی سوپای ئەندۆنیسیا بۆ ماوەی (١٣) ساڵی ڕەبەق جەنگی لەگەڵدا بکات بێ ئەوەی زەفەری پێ ببات! ئەو ناوچانەی ئەو حوکمی دەکرد پێی دەوترا (دار الإسلام)، ئەو بزووتنەوانەش کە پێیان دەوترا بزووتنەوەی (دار الإسلام) هەر لەمەوە هاتووە. چونکە لە تورکیا ئەوی هەوڵ بۆ هێنانەوەی حوکمی ئیسلام بدات پێی دەڵێن: شەریعەتچی (کە لە زەمانی مستەفا کەمالدا وەکو جنێو و سووکایەتی بە موسوڵمانە دیندارەکان دەوترا!). لە ئەندۆنیسیاش لە ناو میللەتەکەدا بوو بە زاراوە کە هەرچی هەوڵ بۆ هێنانەوەی حوکمی شەرع دەدات پێیان دەوت: "ئەندامی بزووتنەوەی دار الإسلام"!

جیهادی کارتۆسوویرجۆ تا ساڵی (١٩٦٢ز) بەردەوام بوو، ئیتر لەو ساڵەدا بە دیل گیرا و بزووتنەوەکەشی وردە وردە پووکایەوە!

٢- **عەبدولقەههار موزەککەر:** لە ساڵی (١٩٢١ز)دا لە ناوچەی سولاویزی باشوور (کە ئێستا ناوچەیەك لە ئەندۆنیسیا بەم ناوەوە هەیە)، شۆڕشێکی تر دژی سوپای ئەندۆنیسیا بەرپا بوو. لەبەر ئەوەی سوپای ئەندۆنیسیا موجاهیدی ئەم ناوچەیەی -کە دژی ئیستیعمار جەنگابوون- بە سەربازی ڕەسمی وەرنەگرت.

موزەککەر دەرچووی دارالعلومی میسرە. لە سەرەتا لەگەڵ سۆکارنۆ بوو، بەڵام وا دیارە لەبەر ئیهمالکردنی ناوچەکەی، ئەو هەڵوێستە توندەی گرتەبەر، دواتریش لەبەر ئەوەی لە ساڵی (١٩٥٠ز)ەوە پەیوەندیی لەگەڵ موجاهیدانی ناوچەکانی تردا بەهێز بوو، هەستێکی ئیسلامییانەی گشتیی لا دروست بوو بوو. کارتۆسوویرجۆ لە (١٩٥٢ز)دا پەیوەندیی پێوە کرد تا ببێتە بەشێك لە سوپای ڕزگاریخوازیی ئەندۆنیسیا و لە ژێر ئاڵای ئەودا بێت، لە بەرامبەریشدا کارتۆ بە ڕەسمی دەیکات بە سەرلەشکری ئەو ناوچەیە. ئەمیش ڕازی بوو. لە ساڵی (١٩٥٣ز)دا بەیانێکی دەرکرد کە سوپاکەی بەشێکە لە سوپای دەوڵەتی ئیسلامیی ئەندۆنیسیا. ئەم شۆڕشە تا ساڵی (١٩٦٥ز) بەردەوام بوو، تا ئەو کاتەی سوپای ڕەسمیی ئەندۆنیسیا بە سەرۆکایەتیی (محەمەد یووسف) -کە دواتر بوو بە وەزیری بەرگریی حکومەتی مەرکەزیی- هێرشێکی بەرفراوانی کردە سەریان و کۆتایی پێ هێنان.

دوای ئەوەی بزووتنەوە ئیسلامییەکان کە بە ناوی (دار الإسلام)ـەوە لە ناوچە جیاوازەکانی ئەندۆنیسیادا شکستیان هێنا، سەرکردایەتییەکانیان لە دیمەنی سیاسەتدا نەمان. هەندێکیان شەهید بوون، هەندێکی تریان حکومەت لێبوردنی گشتی و تایبەتیی بۆ دەرکردن و چوونەوە ژیانی ئاسایی، هەندێکی تریشیان هیجرەتیان کرد بۆ مالیزیا و وڵاتانی تر، بەڵام دواتر لە ناوەڕاستی حەفتاکانی سەدەی ڕابوردوو و دوای یازدەی سێپتەمبەری (٢٠٠١) هەندێکیان لە ساحەی ئەندۆنیسیادا دەرکەوتنەوە.

٣- شۆڕشەکەی ئاچێ: ئاچێ ناوچەیەکە لەوەتای ئیسلامی پێگەیشتووە سەدای جیهادی لێ نەبڕاوە، حەتمەن لەم هەموو داگیرکردن و فڕکان فڕکانەی دەسەڵاتیشدا نەدەبوو کپ ببێت، بەتایبەتی کە هێزی چەکداری لەو ناوچەیە نەبڕاوە؛ تەنانەت لە ساڵانی شەستەکانیشدا سوپای ئەندۆنیسیا نەیتوانی هەموو ناوچەکان لە دەست موجاهیدانی ئاچێ بسەنێت، کە موجاهیدە شۆڕشگێڕەکان لە

دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی لە هەموو ئەندۆنیسیادا بێئومێد بوون، لە ساڵی (١٩٧٦ز)دا بڕیاریان دا هەموو پێکەوە (بزووتنەوەی ئازادیخوازیی ئاچێ)یان ڕاگەیاند و تا کاتی تسۆنامییەکە (مۆنجی بەهێزی لافاوی دەریایە) کە لە (٢٠٠٤/١٢/٢٦ز)دا بەسەر کەناری ڕۆژئاوای سۆمەترەدا هات و بووە هۆی مردنی (٢٣٠ر٠٠٠) کەس، زۆرینەیان ئەندۆنیسیایی بوون، ئەمەش بوو بە کارەساتی نیشتیمانی، بۆیە حکومەتی مەرکەزیی ئەندۆنیسیا داوای لە بزووتنەوەی ئازادیخوازیی ئاچێ کرد کە دەستی ئاشتی و یارمەتیی بۆ درێژ بکات و ڕێکەون، بزووتنەوەش لەگەڵ حکومەتدا کەوتە گفتوگۆ.

* * *

دوای تەواوبوونی جەنگی جیهانیی دووەم هاوپەیمانان بە پێشەوایەتی ئیستیعماری بەریتانیایی ویستیان سەرلەنوێ هۆڵەندییەکان بهێننەوە بۆ چەوساندنەوە و ڕووتاندنەوەی زیاتری ئەندۆنیسیا!

گەلی ئەندۆنیسیا کاتێکی زانی لێشاوی سوپای هاوپەیمانان لە (زیلقیعدەی ١٣٦٤ك/ ئۆکتۆبەری ١٩٤٥ز) لە جاکارتا دابەزین و سوپای هۆڵەندییش بە دوایاندا! هەمووشیان هەر لافی ئەوەیان لێ دەدا کە بۆ پاراستنی ئەمنییەتی ناوچەکە و هێمنی و ئاسایشی دانیشتوانی ئەندۆنیسیا تەشریفیان هێناوە!! بەڵام گەلی ئەندۆنیسیا -بە تایبەتی ئیسلامییەکانی- زوو لەوە حاڵیی بوون کە ئەمەش هەر هەنگاوە سەرەتاییەکانی قۆناغێکی تری ئیستیعمارییە، بۆیە زۆرینەیان بۆ توێژینەوە و چارەسەری بارووددۆخی نوێ لە کۆبوونەوەیەکی بەرفراواندا لە جاکارتا ئامادەبوون. سەرەتا ڕێکخستنەکانی خۆیان یەکخست و ناویان لە ڕێکخستنی نوێیان نا "ماشۆمی"، کە کورتکراوەی پیتی سەرەتای وشەکانی "ئەنجومەنی شوورای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا"یە بە زمانی خۆیان. حاکمی عەسکەریی هۆڵەندییەکانیش فەرمانێکی دادگایی دەرکرد کە هەموو سەرکردە و بیرمەندی ماشۆمی دەسگیر بکرێن. ئەوەی دەسگیر کرا زیندان کرا و ئەوانی تریش کەوتنەوە جەنگی پارتیزانی.

دوای ئەوەی تین و فشار لەسەر ماشۆمی زیادی کرد و دونیای بانگەواز و ڕێکخستن و سیاسەتی لەسەر تەسك بۆوە، دوای ئەوەی کەوتە خەباتی چەکدارانەی، ئیتر ناکۆکی لە ناو پێکهاتەکانیدا پەیدا بوو، هەر دەبوو پەیداش بێت، چونکە ئاڕاستەی گرووپەکان لێك جودا بوون، دیدی فیکری و بەرنامەی سیاسییان لێك دوور بوون. سەرەتا حزبی نیشتیمانی بە سەرۆکایەتی ئەحمەد سۆکارنۆ جیابۆوە، چونکە زۆرینەی هێزی ئەو کۆمۆنیستەکان بوون کە بە تەئکید لەگەڵ ماشۆمیدا نەدەسوڵحان. زۆری نەبرد حزبی "هاوبەشی ئیسلامـ"ـیش جیا بۆوە. دواتر سۆکارنۆ توانیی ناکۆکی بخاتە نێوان سەرکردەکانی ماشۆمی و مەلاکانی حزبی "ڕاپەڕینی زانایانـ"ـەوە، بەو تۆمەتەی کە ئەم سەر ڕووتانەی ماشۆمی زۆر لە دینەکە لایانداوە و شتی نوێیان خستۆتە ناو ئیسلامەکەوە. لەولاوەش سۆکارنۆ و حزبەکەی بڕیاریان دابوو حکومەتێك پێکبهێنن، بۆیە سۆکارنۆ عامر شەرەفەددینی تەکلیف کرد کە بیرمەندێکی کۆمۆنیستەکان بوو تا حکومەت تەشکیل بکات! ئەویش لە زۆرینەی کۆمۆنیستەکان پێکی هێنا! ئەمەش محەمەد حەتتەی جێگری سۆکارنۆی سەرۆك، ماشۆمی، پێکهاتەکانی و میللەتەکەی زۆر تووڕە کرد. ماشۆمی پشتی حەتتەیان گرت و هانیان دا خۆی حکومەتێك پێك بهێنێت. ئەویش ڕایگەیاند کە بە حکومەتی عامر شەرەفەددین ڕازی نییە و خۆی حکومەتێکی تر پێك دەهێنێت. بۆیە مەرسوومێکی سەرۆکایەتی دەرکرد و حکومەتی کۆمۆنیستەکانی هەڵوەشاندەوە و خۆی حکومەتێکی تری پێکهێنا. ئەمەش وای کرد کە کۆمۆنیستەکان لە هەموو شوێنێکی وڵاتدا بکەونە دەستدرێژی و خوێنڕێژی. لە زۆر مزگەوتدا موسوڵمانانیان وەکو ئاژەڵ سەردەبڕی، مزگەوتەکانیان دەسوتاند. تا شۆڕشیان دژی حکومەتی محەمەد حەتتی ڕاگەیاند و خۆشیان حکومەتێکی تریان لەولاوە دروست کرد.

لە مانگی (زیلقیعدەی١٣٦٣ك/١٩٤٨ز)دا کۆمۆنیستەکان "کۆماری

سۆڤییەتی ئەندۆنیسیا"یان بە سەرۆکایەتیی (عامر شەرەفەددین) ڕاگەیاند!! ئیتر لەو کاتەدا کە هێشتا دەوڵەتان دەستیان لە وڵاتدا بوو، دوو حکومەتی "نیشتیمانی"یش هەبوون، یەکیان حکومەتەکەی (محەمەد حەتتی)، کە سۆکارنۆیان بە سەرۆکی دەوڵەت قبووڵ بوو، ئەوی تریان حکومەتی "کۆمۆنیستەکان"، کە ئەوانیش بۆ ڕێکردن لەگەڵ ڕەوتە شەعبییەکەدا قبووڵیان بوو سۆکارنۆ ببێتە سەرۆکی دەوڵەت. حکومەتی کۆمۆنیستەکان بەردەوام بوون لەسەر خراپەکاری و ڕیشەکێشکردنی ماشۆمی، لاوەکانی ماشۆمییش لە بەرگریدا بوون، مەترسی جەنگێکی دژواری ئەهلی ناوخۆ لە ئارادا بوو، تا ئەو کاتەی سوپای ئەندۆنیسیا بە پاڵپشتیی ماشۆمی و ڕێکخراوە مەدەنییەکانی گەل هێرشێکی بەرفراوانیان کردە سەر حکومەتی کۆمۆنیستەکان و لایەنگرانیان و خامۆشیان کردن.

لە مانگی (سەفەری ١٣٧٥ك/سێپتەمبەری ١٩٥٥ز)دا هەڵبژاردنی نیشتیمانی کرا، حزبی نیشتیمانی سۆکارنۆ بە یەکەم دەرچوو، بەڵام لە پێکهێنانی حکومەتەکەیدا دیسان بە لای کۆمۆنیستەکاندا بای دایەوە و ماشۆمییش کەوتەوە بەرامبەری. حکومەتەکەی سۆکارنۆ کەوتە بەهێزکردنی پەیوەندیی خۆی لەگەڵ دەوڵەتە کۆمۆنیستەکانی جیهان، بە تایبەتی چین و سۆڤیەت، ئەمەش وای کرد کە محەمەد حەتتی جێگری دەست لە کار بکێشێتەوە، بەمەش ئەوەندەی تر ڕێ بۆ کۆمۆنیستەکان خۆشبوو، دنیا بە کەیفی ئەوان بوو، ئەوانیش درێغییان لە تەسفییەکردنی نەیارانیان بە تایبەتی پێشڕەوانی ماشۆمی نەکرد. هەم وەکو حکومەت و هەم وەکو حزب دەیان زیندان و دادگای لاکۆڵانیان دامەزراندبوو؛ تا وا مەغروور بوون بڕیاریان دا کۆدەتایەکی سەربازی بە سەر سۆکارنۆی دڵسۆزیاندا بکەن! ئەوەبوو لە بەرەبەیانی (٤ی جومادای دووەمی ١٣٨٥ك/١٩٦٥/٩/٣٠ز) کۆدەتایەکیان ڕاگەیاند و دەستیان گرت بە سەر زۆر شوێندا، لەوانە بارەگای سەرۆکایەتی، وەزارەتەکان، ڕادیۆی مەرکەزی، چاپخانە

و ڕۆژنامەکان، کەوتنە فڕاندن و ئەشکەنجە و سوتاندن و تاڵانکردن. دیسان سوپا داوای لە ماشۆمی کردەوە کە پشتگیرییان بکاتەوە و لایەنی کۆمەڵگە مەدەنییەکە و موجاهیدەکانی خۆیانی بۆ مسۆگەر بکات کە هاوکارییان دەکەن، تا ئەم فیتنەیە لە کۆڵ میللەتەکە بکەنەوە. ماشۆمییش بە گیانی بەرپرسیارێتی و ڕێگرتن لەو هەموو خراپەکارییەی کۆمۆنیستەکان نایانەوە، ئامادەیی خۆی بۆ هاوکاری سوپا دەربڕیی و چەکدارەکانی خۆشی خستە بەردەست ئاڕاستەی سوپاوە و پێکەوە لە هەموو لایەکەوە هێرشیان کردەوە سەر کۆمۆنیستەکان و ئەمجارە ئەوانیشیان ڕاداو تین و فشاری زۆریشیان بۆ ئەحمەد سۆکارنۆ هێنا کە دەبێت دەست لە کار بکێشێتەوە، چونکە ئەو هۆکاری سەرەکیی ئەو هەموو فیتنەیە بوو کە ڕوویداوە. ئەویش بۆ جاری سێیەم دەیویست کۆمۆنیستەکان بگرێتەوە خۆ!! ئەم کێشمەکێشە هەر وا بەردەوام بوو، تا بەرەی سۆکارنۆ شکستی هێناو لە (١١ی زیلقیعدەی١٣٨٦ك/١٩٦٧/٢/٢٢)دا هێزی ئیسلامییەکان و ڕێکخراوە مەدەنییەکان بە لایەنگریی سوپا ئەحمەد سۆکارنۆیان ناچار کرد دەستلەکارکێشانەوەی خۆی ڕابگەیەنێت و بچێتەوە لای نۆ ژنەکەی!!

ئیتر لەو ساتەوە (سۆهارتۆ)ی وەزیری بەرگری حوکمی ئەندۆنیسیای گرتە دەست و تا چل دانە ساڵی ڕەبەق لێی نەهاتە خوارەوە!! دوای ئەوەی بە شایەتیی نەتەوە یەکگرتووەکان بوو بە هۆکاری کوژرانی یەك ملیۆن کەس!! لەوەش سەیرتر ئەوەیە کە گۆڤاری تایمی ئەمریکایی نووسیی: سۆهارتۆ بە قسەی مادلین ئۆلبرایتی وەزیرەی دەرەوەی ئەمریکا لە (٢٤ی محەڕەمی ١٤١٩ك/١٩٩٨/٥/٢١ز) وازی لە دەسەڵات هێنا و "یووسف حەبیبـ"ـی جێگری لە شوێنی خۆی دانا و بە (١٥) ملیار دۆلاری دزراوی خۆیەوە ئازادانە کورسیی دەسەڵاتی بەجێهێشت! دوای ئەوەی کەسوکارەکەی بایی (٧٥) ملیار دۆلاریان سەروەت و سامانی زەوتکراو بوو!! سۆهارتۆ لەسەر ئەو حاڵەیەوە شکاتی لە

گۆڤاری تایم کرد و لەسەر ئەو "تۆمەتبارکردنە" داوای (١٢٨) ملیۆن دۆلاری کرد! بەڵام دادگاکەی دۆڕاند و هیچی تری پێ کۆ نەکرایەوە!

- دوای سۆهارتۆ، یووسف حەبیبی لە (١٩٩٨-١٩٩٩) لە دەسەڵاتدا مایەوە.

- دوای ئەویش بە هەڵبژاردن (عەبدوڕەحمان وەحید) کە سەرۆکی "حزبی زانایانی ئیسلام"بوو (٣٠ ملیۆن ئەندامی هەیە!) لە (١٩٩٠/١٠/٢٠-٢٠٠١/٧/٢٣) بوو بە سەرۆك کە لەبەر پیری چاوی نەیدەبینی! ئەویش بە تۆمەتی (فەساد) هێنرایە خوارەوە و لە (٢٠٠٩/١٢/٣٠)دا کۆچی دوایی کرد.

- لەوە سەیرتر ئەوەیە کە (میگاواتی سۆکارنۆ پۆتری) بوو، کچی سۆکارنۆی بێدین کە سکرتێرەی بوو، ئەویش لە ماوەی نێوان (٢٠٠١/٧/٢٣-٢٠٠٤/١٠/٣٠) بوو بە سەرۆکی ئەو وڵاتە ئیسلامییە گەورەیە!!

- لە دوای ئەویش (سۆسیلیۆ بانبانگ یۆدهۆنۆ) (لەدایکبووی ١٩٤٩/٩/٩) لە (٢٠٠٤/١٠/٢٠) دا بوو بە سەرۆکی ئەندۆنیسیا و تا ئێستاش جارێ هەر ئەوە!!

لە گەورەترین حزبی ئێستای ئەندۆنیسیا:

- حزبی دیموکراسیی ئەندۆنیسی کە لە مەسیحی و عەلەمانی پێکهاتووە.

- حزبی پێشبورد: بەرەی کۆمەڵە ئیسلامییەکانە.

- حزبی فۆلکار (کرێکاران).

حزبی ماشۆمی و د. محەممەد ناسری دامەزرێنەری:

هەرچەندە لە لاپەڕەکانی ڕابوردوودا زۆر جار باسی ماشۆمی کرا، بەڵام پێویستە ئەو زانیارییانەی دەربارەی هەن کۆ بکرێنەوە و لێرەدا بخرێنە بەردەست خوێنەرانی بەڕێز.

ماشۆمی: ماشۆمی (ئەنجومەنی شوورای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا) لە ساڵی

(١٣٦٤ك/١٩٤٥ز)دا له بارودۆخێكی زۆر هەستیاردا دروست بوو. ئیستیعماری هۆڵەندی كە زانیی ناتوانێت زیاتر هێزی سەربازی بەكار بهێنێت، چونكە له بەرامبەردا موجاهیدان و نیشتیمانییەكانیش بەهێزتر بوون، ویستی تەفرەقەیەك بخاتە نێوان ئیسلامییەكان و نیشتیمانییەكانەوە، بەوەی كە ویستی تەنازول له دەسەڵات بكات بۆ سۆكارنۆ و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون، بەڵام كە هەموو لایەك له پلانەكە گەیشتن، نەیانهێشت سەر بگرێت. ئینجا ئیحتیلالی هۆڵەندی هەوڵی دا ئەندۆنیسیا بكات بە دوو بەشەوە و بەشێكیان تەسلیم بە عەلەمانییەكان بكات، تا لەگەڵ ئیسلامیەكاندا بكەونە شەڕێكی خوێناویی بەردەوامەوە، بەمەش هەردوولایان لاواز دەبن، ئەمەش له بەرژەوەندی ئیحتیلالە. ماشۆمی زۆر بە توندی و ژیرانە دژی ئەم پلانە دژوارەش وەستایەوە و كەوتە بەگەڕخستنی هێزی خۆی و هاندانی جەماوەر دژی ئیحتیلال، له هەمان كاتیشدا دەستی هاوكاریی بۆ سۆكارنۆ و جەماعەتەكەی درێژ كرد. ئەمە هەر وا مایەوە تا ئەندۆنیسیا بە ڕەسمی سەربەخۆیی خۆی له (٧ ی رەبیعی یەكەمی ١٣٦٩ك/ ١٩٤٩/١٢/٢٧ز) وەرگرت. ئەحمەد سۆكارنۆ بوو بە سەرۆكی وڵات و د. محەمەد ناسری ڕێبەری ماشۆمیش بوو بە جێگری.

دكتۆر محەمەد ناسر: دەریای شەرعناس و پێشەنگی بانگەواز و سیاسیی لێوەشاوە و پەروەردەكاری پشوودرێژ؛ محەمەدی كوڕی ناسری كوڕی ئیدریس داتۆسیتاریۆ، له (٦ ی جومادای دووەم ١٣٢٥ك/١٩٠٧/٧/١٦ز) له شارۆچكەی مانتجاوی دوورگەی سۆمەترەی ئەندۆنیسیا له دایكبووە. باوكی له گەورە زانایانی شەرع و ئەهلی فەتوا بووە، لەبەر ئەوە كاریگەریی دینداریی ڕەسەنی لەسەر محەمەدی

د. محەمەد ناسر

کوڕی هەبووە؛ محەمەدیش کە زۆر زیرەك و هۆشمەند بووە؛ هەردوو زانستی دین و دنیای خوێندووە و لە هەردووکیاندا سەرکەوتنی بەدەست هێناوە. کۆلیژی پەروەردەی لە باندۆنگ تەواو کردووە و دواتر دکتۆرای لە زانکۆی ئیسلامی کە لە شاری جاکارتایە وەرگرتووە. پاشان مامۆستایەتی و چەندین وەزیفەی پەروەردەیی لە سەردەمی ئیحتیلالی هۆڵەندییدا وەرگرتووە، تا گەیشتە بەڕێوەبەری پەروەردە لە جاکارتای پایتەخت. کە حزب بڕیاری جیهادی دا، دکتۆر ناسر یەکێك بوو لە فەرماندە مەیدانییەکانی جیهادی چەکداری!

دوای دامەزراندنی حزبی ماشۆمی و هەڵبژاردنی بە ئەمیری گرووپەکە و سەربەخۆبوونی وڵات و پێکهاتنی یەکەمین حکومەتی نیشتیمانی، دکتۆر ناسر بۆ ماوەی چوار ساڵ بوو بە وەزیری ڕاگەیاندن، دوای یەکەمین هەڵبژاردنیش بۆ پەرلەمان بوو بە ئەندام پەرلەمان و تا ساڵی (١٩٥٨) بەردەوام هەڵدەبژێررایەوە. لەبەر ئەوەی سیاسییەکی مەبدەئی و لێهاتووش بوو، سۆکارنۆ و محەمەد حەتتیی جێگری داوایان لێ کرد حکومەت پێك بهێنێت، زوو لە هەموو لایەنە دینی و نیشتیمانییە ڕەسەنەکانی وڵات پێکی هێنا و خۆشی بوو بە سەرۆکی حکومەتەکە. بەڵام دواتر بە هۆی دینی ڕەسمی وڵاتەوە لەگەڵ سۆکارنۆ تێکچوون، چونکە دکتۆر ناسر دەیویست تەنها ئیسلام سەرچاوەی یاسا و ڕێسای وڵات بێت، کە سۆکارنۆ و کۆمۆنیست و لایەنگرانی ئیستیعمار ئەوەیان قبووڵ نەکرد، ئەم دەستی لە سەرۆکایەتیی حکومەت کێشایەوە و چووە پەرلەمان و وتارێکی توند و غیرەتبزوێنی دا بە ناوی "یەکێك لەو دوو ڕێبازە هەڵبژێرن: ئیسلام یان بێدینی". کە کاریگەرییەکی زۆر ئیجابی لەسەر ئەندامانی پەرلەمان و جەماوەری ئوممەتەکە دروست کرد، دواییش لە گۆڤاری "المسلمون"دا بڵاو کرایەوە و دواتریش بوو بە کتێب و بڵاوکرایەوە.

د. محەمەد ناسریش وەکو ئیمامی مەودوودیی ڕەحمەتی بۆ بەرگری لە ئیسلام و بەها پیرۆزەکانی موسوڵمانان و بەرپەرچدانەوەی تۆمەت و گومانی دوژمنانی

ئیسلام، گۆڤارێکی مانگانەی بە ناوی "بەرگری لە ئیسلام" دەرکرد و ڕا و بۆچوونەکانی خۆی تێدا بڵاو دەکردەوە، تەوەرێکی تری گۆڤارەکەی ئەوەبوو کە چۆن ئیسلام دەکرێتە ڕێبازی سەربەستی و سەروەریی دەستووری. ئەمە هەر لەو کاتانەدا بوو کە سۆکارنۆ بانگەشەی قەومێتیی ئەندۆنیسیای بڵاو دەکردەوە و کۆمۆنیستەکانیش دید و ڕێبازی مارکسیزم و لینینـزم. ئەمەش بەردەوام بوو تا ساڵی (١٩٦١ز)، تا ئەو کاتەی سۆکارنۆ حزبی ماشۆمیی هەڵوەشاندەوە، کەوتە دەسگیرکردن، زیندانکردن و دادگاییکردنی پێشەوایانی ماشۆمی لە پێش هەموویشیانەوە د. محەمەد ناسر، کە پێشتر جێگری خۆی بوو لە سەرۆکایەتیی کۆماری ئەندۆنیسیادا!! ئەمەش بەرگریی ئیسلامییەکانی لە دینەکەیان توندتر کرد و کڵپەی جیهادی زیاتر کرد و بەردەوام بوو تا سەرەنجام لە (١٩٦٥ز)دا حکومەتی سۆکارنۆ ڕووخا.

دوای ئازادبوونی خۆیی و براکانی لە زیندان چوارچێوەیەکی تریان بۆ کۆمەڵکاریی ئیسلامییان ڕێکخست بە ناوی "ئەنجومەنی باڵای بانگەوازی ئیسلامیی ئەندۆنیسیا"، بۆ ئەوەی سەرلەنوێ بکەونەوە گردکردنەوە و پارسەنگکردنەوەی ئەو ئەندامانەی بار و زرووفەکە هەستی بەرپرسێتیی کاری ئیسلامیی تێدا سست کردوون و لاسەنگ بوون. لە ماوەیەکی زەمەنی زۆر کەمدا سەدان مەڵبەندی ڕۆشنبیری ئیسلامی، مزگەوت، بڵاوکاری کتێب، سەندیکای پیشەیی قوتابیان، مامۆستایان، ئەندازیاران، کرێکاران، جوتیاران و کاسبکارانیان دروست کرد. پەیوەندییەکی توند و تۆڵی ڕاوێژکاریی و هاریکارییان لەگەڵ کۆمەڵ و حزبە ئیسلامییەکانی جیهاندا دروست کردەوە.

لە کۆبوونەوەی گشتیی کۆنگرەی نێودەوڵەتی ئیسلامی (ڕێکخراوی دەوڵەتانی موسوڵمانانی دنیایە)، کە لە پاکستان گیرا، بە هەڵبژاردنی ئەندامانی کرا بە جێگری سەرۆکی ڕێکخراوەکە. دواتریش بووە ئەندامی دامەزرێنەرانی ڕابیتەی جیهانی ئیسلامی و ئەنجومەنی باڵای جیهانیانەی مزگەوت، کە لە مەککەی پیرۆزە.

د. محەمەد ناسر لە هیممەتییدا وەکو ئیمام بەننای ڕەحمەتی بوو، شەو و ڕۆژی بۆ نەبوو، حەوانەوەی ئەو کاتە بوو کە چالاکییەکی ئیسلامیی بە سەرکەوتوویی ئەنجام دەدا. لە ورد تێگەیشتنی ئیسلام و واقیعی ئەمڕۆدا وەکو سەیید قوتبی ڕەحمەتی بوو، هەستی بە ململانێ شارستانێتییەکە زۆر بە قووڵی کردبوو. لە مەبتەلابوونیشدا وەکو ئیمامی مەودوودی کەوتبووە بەر بەربەستی عەلەمانێتی، نەخشەی گڵاوی قادیانی، فاك و فیکی مەسیحییەوانی، ساویلکەیی مەلا و تێنەگەیشتنی گەنجی موسوڵمان لەو ئیسلامە مەزنەی ڕێبازی نێرراوانی خوای گەورەیە، سەلامی خوایان لێ بێت. لە پشوودرێژیی پەروەردەکردنەکەشیدا هەر دەتوت لە ئیمامی مەودوودییەوە وەریگرتووە. وەکو هەمووشیان قەناعەتی تەواوی بە مەزنیی ئیسلام وەك دین و دەوڵەت هەبوو، خوابەیەکناسینی لە هەر سێ مەیدانەکانی "دید و تێڕوانین"، "پەرستن" و "یاسا دارشتن"دا دەبینییەوە. زانست، دینداری، بانگەواز و جیهادی چەکداریی کردبوو، مامۆستایەتی، پەروەردە، ئەمیرێتی و فەرماندەیەتیی کردبوو، سەیریش نییە هەموو وا بوون، چونکە هەموویان هاوتەمەنی یەکترن: ئیمامی مەودوودی موالیدی ۱۹۰۳، ئیمام بەننا ۱۹۰۵، سەیید قوتب ۱۹۰٦ و د. محەمەد ناسر ۱۹۰۷ بوون. هەموویان ڕمانی دەوڵەتی عوسمانییان بیر دەهات و دەشیانزانی چ کارەساتێکی گەورەیە، دەشیانزانی موسوڵمانان لە تاسانی خۆیاندا ڕاماون و نازانن چۆنییەتی بنیاتنانەوەی منارە ڕووخاوەکەیان لە کوێوە دەبێ دەست پێ بکەنەوە؟!

ڕەفتار و ڕەوشتی پارسەنگی د. محەمەد ناسریش وەکو ڕەوشتی بەرزی ئەوان بوو؛ دیندار و خاوەن تەقوا، ئەمیش پتەو لە هەڵوێستە عەقائیدییەکان، نەرم و نیان لە ئاڕاستەکردن، دۆست و دوژمن بە سینەفراوانی و پشوودرێژییەکەی سەرسام بوو بوون!

لە ئاڕاستەکانی:

- ئیسلام ڕێبازی تاك و پەروەردەی کۆمەڵگە و ئاڕاستەکردنی دەوڵەتە.

- ئەگەر موسوڵمانان ئازایەتیی ڕاگەیاندنی جیهادیان نەبێت؛ ئەستەمە ئازاد بین و بتوانن حوکمی وڵاتی خۆیان بکەن!

- من لە داهاتوو ناترسم، داهاتوو هەر بۆ ئیسلامە، بەڵام دەبێ موسوڵمانان بزانن کە داهاتوو بە بێ پابەندبوونی سەرڕاستانەیان بە ئیسلامەوە نابێت.

لە نووسینەکانی: کە بە زمانی پارسا، مەلاوی و ئینگلیزی نووسیونی و کراون بە عەرەبی:

- (فقه الدعوة)، (اختاروا إحدى السبيلين)، (الصوم)، (المرأة المسلمة وحقوقها)، (الحضارة الإسلامية)، (البناء وسط الأنقاض)، (التركيب الطبقي للمجتمع)، (الثورة الإندونيسية)، (قضية فلسطين)، (هل يمكن فصل الدين عن السياسة؟)، (إسهام الإسلام في السلم العالمي)، (العلم والسلطة والمال أمانة)، (ابذروا البذور)، (الإسلام والنصرانية في إندونيسيا)، (طوبى للغرباء)، (اليد التي لم يتقبلها أحد)، (الإيمان مصدر القوة الظاهرة والباطنة)، (الخوف والاستعمار)، (حينما لا يستجاب الدعاء)،(الدين والأخلاق)، (الدعوة والإنماء)، (خطبة عيد الفطر)، (مع الإسلام نحو إندونيسيا المستقبلة)، (تحت ظلال الرسالة)، (زينوا الدنيا بأعمالكم وأضيئوا العصر بإيمانكم)، (أحيوا روح المثالية والتضحية مرة أخرى)، (الإسلام وحرية الفكر)، (الإسلام كأساس للدولة)، (الإسلام كإيديولوجية)، (القلق الروحي في ديار الغرب)، (المسجد والقرآن والانضباط)، (الثقافة الإسلامية).

ئەمە جگە لە سەدان موحازەرە، سیمینار و کۆڕ، یان وتەی کۆنگرەکان و کۆبوونەوە غەیرە ڕەسمییەکان. هەموو ئەمانە جگە لەو هەموو چالاکییانەی شەو و ڕۆژ ئەنجامی دەدان، بە ڕاستی حەیفە کەمێك وەکو ئەوان نەکەینەوە.

کۆچی دوایی: ئەم بیرمەندە خواناسە پشوودرێژە، ئەم زانا موجاهیدە، ئەم داعییە نوسەرە شارەزایە، ئەم باوکە دڵسۆزە، ئەم ڕابەرە ماندونەناسەی دەتوت تەمەنێکی تری لە دوای میحنەتی شەستەکانەوە بۆ نوسراوەتەوە سەر لەنوێ کۆمەڵکاریی ئیسلامی بە زۆرینەی موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا کردەوە و وزەیانی وەکو جاران خستەوە گەڕ، تا لە ڕۆژی (١٥ی شەعبانی ١٤١٣ك/١٩٩٣/٢/٥ز)دا لە تەمەنی (٨٦) ساڵیدا ئەو دڵە گەورەیەی لە لێدان کەوت و گەڕایەوە لای خوای خاوەنمان، (رحمه الله).

لە دوای کۆچی دوایی د. محەمەد ناسر، (د. محەمەد ڕەشید)ی جێگری بوو بە ڕێبەری ئەنجومەنی باڵای بانگەوازی ئیسلامی، کە لە ساڵی (١٩١٥ز)دا لەدایك بووە و دکتۆرای لە فەلسەفەدا لە میسر وەرگرتووە و وەزیری مفەوەزی ئەندۆنیسیا بوو لە میسر، پاشان بوو بە یەکەمین وەزیری کاروباری دینی و دواتر دوورخرایەوە، کرا بە سەفیر لە سعوودیە و پاکستان. پاشان بەرپرس لە وەزارەتی دەرەوە. لەوێش دوورخرایەوە و بوو بە مامۆستای زانکۆی جاکارتا، دەرسی شەریعەتی ئیسلامیی دەوتەوە، بەڵام لەوێش دوور خرایەوە، ئیتر وازی لە هەموو ئیشێکی ڕەسمی هێنا و خۆی بۆ بانگەوازی ئیسلامی تەرخان کرد. ئەویش تووشی هەموو جۆرە دەرکردن و زیندان و ڕاوەدوونان بوو، (٢٣) کتێبی گرنگی نووسیوە. ئەویش ڕەحمەتی خوای لێ بێت لە (٦ی زیلقیعدە ١٤٢١ك/٢٠٠١/١/٣٠ز) لە تەمەنی (٨٦) ساڵیدا کۆچی دوایی کرد و (د. حسێن عومەر) هاتە شوێنی.

* * *

ناوەرۆك

بەشی یەکەم

بەشی دووەم